

**TÜRKİYE'DE LİBERALİZM: 1983 - 1989 TURGUT ÖZAL DÖNEMİ
ÖRNEĞİ**

ÖZLEM EŞTÜRK

**MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin Kamu Yönetimi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Hazırlanmıştır

HATAY

TEMMUZ-2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Nizam ÖNEN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Murat TEK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Zeynep ÖKTEN

Kod No:

Yukarıdaki imzaların adı geçen Öğretim Üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/ /2006

Prof. Dr. Cemal YÜKSELEN
Enstitü Müdürü

	Sayfa No
İÇİNDEKİLER	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
ÇİZELGELER LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Liberalizm ve Unsurları	2
1.1.1. Bireycilik	4
1.1.2. Özgürlük	7
1.1.3. Sınırlı Devlet	9
1.1.4. Piyasa Ekonomisi	10
1.2. Liberalizmin Batıdaki Gelişimi	12
1.3. 1980'li Yıllarda Yeni Dünya Düzeni ve Neoliberalizm	17
1.4. Türkiye'de Liberalizm	20
2. 12 EYLÜL ASKERİ DARBE DÖNEMİ VE ANAP'IN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ	28
2.1. 12 Eylül Hükümeti'nin Kuruluşu	30
2.2. 1982 Anayasası ve Hazırlanma Süreci	33
2.3. Partileşme Süreci ve 1983 Milletvekili Seçimleri	39
2.3.1. Anavatan Partisi'nin Kuruluş Süreci	41
2.3.2. 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimleri	44
3. BÖLÜM: 1983-1989 ÖZAL'IN BAŞBAKANLIĞINDA ANAP İKTİDARI	47
3.1. Birinci ANAP Hükümeti	47
3.2. 25 Mart 1984 Yerel Yönetim Seçimleri	51

3.3. 6 Eylül 1987 Siyasi Yasaklılar İçin Yapılan Referandum.....	55
3.4. 29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri	56
3.5. İkinci ANAP Hükümeti	57
3.6. 26 Mart 1989 Yerel Seçimleri ve Sonuçları	59
4. ANAP LİBERALİZMİ	63
4.1. İktisadi Yönelimler	63
4.1.1. 24 Ocak Kararları ve Sonuçları.....	66
4.1.2. 1981-1983 Askeri Rejim Dönemi İktisat Politikaları	70
4.1.3. 1984-1988 Arası ANAP Dönemi	73
4.1.4. 1989 ve Sonrası Dönem	79
4.1.5. ANAP Dönemi Dış Ticaret Politikası	88
4.2. Siyasi Yönelimler	92
4.2.1. Özal'ın Devlet Anlayışı	94
4.2.2. Özal Döneminde Bireysel ve Siyasal Özgürlükler.....	98
4.2.3. ANAP'ın Muhafazakar Yönelimleri.....	101
4.2.4. Özal Dönemi Dış Politika	103
4.2.4.1. Dünyadaki ve Türkiye'deki Genel Durum.....	106
4.2.4.2. AB İle İlgili Gelişmeler	107
4.2.4.3. Türkiye'nin Komşularıyla İlişkileri ve Bölgesel İşbirlikleri	109
5. SONUÇ	117
KAYNAKÇA.....	120

ÖZET

TÜRKİYE'DE LIBERALİZM: 1983 - 1989 TURGUT ÖZAL DÖNEMİ ÖRNEĞİ

Özlem EŞTÜRK

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nizam ÖNEN

Temmuz 2006, 128 Sayfa

Türkiye'de devletçilik politikalarından vazgeçilerek neoliberal politikaların uygulandığı 1980'li yıllarda Özal önemli bir figür olmuştur. Özal, belki de Mustafa Kemal Atatürk'ten bu yana Türkiye'yi ekonomik ve siyasi anlamda en çok etkileyen lider olarak tarihte bir yer edinmiştir.

Ortodoks bir istikrar programı olarak kabul edilen ve Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye "Liberal Ekonomi" dönemine girmiş, ekonomi dış rekabete açılmıştır. Bu dönemde ihracatta olumlu bir artış olmuş ancak serbest piyasa ekonomisi için sağlam siyasal, sosyal ve yasal altyapı sağlanamamıştır. Dışa açılma Türk sanayini güçlendirmeden, rekabet edecek duruma getirmeden ve kamu sektörüne bir düzenleme yapılmadan faiz, döviz ve sermaye serbestisi ile gerçekleştirilmiştir. Serbest piyasa atılımı başlatılmıştır. Ancak devletin bazı alanlarda müdahalesi devam etmiştir. Liberal ekonomik modelde devlet yatırımlarını üretken alanlardan çekerek bu alanları özel sektörün doldurması beklenirken, Özal döneminde özel sektörün üretken yatırımları yetersiz kalmış, özel girişimci sermayesini daha fazla kar getiren üretim dışı sermaye birikimine yönlendirmiştir. Özal iktidarı döneminde liberal ekonomik düzen için önemli girişimlerde bulunulduğu halde liberalizmin siyasi yönü yarım kalmıştır. Demokratik hak ve özgürlüklerin askıya alındığı, siyasi özgürlüklerin olmadığı, baskı ve otoritenin etkili olduğu bir dönemde uygulanan liberal ekonomik model siyasi

liberalizmi getirmemiştir. Hatta ekonomik alanda gerçekleştirilen liberalizm özgürlüklerin baskı altına alınmasıyla mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özal, Anavatan Partisi, 24 Ocak Kararları, 12 Eylül, neoliberalizm

ABSTRACT**LIBERALISM IN TURKEY: EXAMPLE OF 1983 - 1989 TURGUT ÖZAL
ERA****Özlem EŞTÜRK****Department of Public Administration, Master of Science****Supervisor: Assist. Prof. Dr. Nizam ÖNEN****July 2006, 128 Pages**

Özal has been a critical figure when Turkey abandoned the state socialism and adopted neoliberal politics in the 1980s. Arguably, Özal was the most influential political leader affecting Turkey in economic and political fields since Mustafa Kemal Atatürk earning a place in Turkish history.

By January 24 Decisions, accepted as an orthodox stability program and prepared by Turgut Özal, Turkey has entered the "Liberal Economy" era and economy has been opened to foreign competition. There has been a positive increase in export during this period, but it could not provide a strong political, social and legal infrastructure for the free market economy. This has been done with freedom in interest rates, foreign currency, and capital without making Turkish industry stronger, without getting it ready to compete and without doing any regulation in state sector. Free market progress has been started. However state intervention at certain fields continued. In liberal economic model, state withdrawn its investments from productive fields to be filled by private sector, however, productive investments of private sector was insufficient, and private entrepreneurs invested their capital in to more profitable speculative type investment during Özal era. Important steps have been taken for liberal economic order while Özal was in power, but social side of liberalism was incomplete. A liberal economic model did not bring political liberalism since it was practiced while democratic rights and freedoms suspended,

without having political freedoms and when oppression and authority effective. Liberalism accomplished in economic field was only possible by the oppression of freedoms.

Keywords: Özal, Anavatan Party, January 24 Decisions, September 12, neoliberalism

ÖNSÖZ

Tez konumun belirlenmesinde ve çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Nizam Önen'e teşekkür ederim.

Ayrıca katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Şenol Adıgüzel'e, Yrd. Doç. Dr. Zeynep Ökten'e, Yrd. Doç. Dr. Murat Tek'e, Doç. Dr. Zehra Ayhan'a, Doç Dr. Fatih Evrendilek'e ve Yrd. Doç. Dr. Gülsün A. Evrendilek'e teşekkür ederim.

Çalışmalarım esnasında her zaman yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Yrd. Doç. Dr. Okan Eştürk'e babam A.Vahap Kargın'a, annem Özden Kargın'a ve kardeşlerim Öznur, Emel, Mustafa ve Gökan'a anlayış ve hoşgörülerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim.

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa No
Çizelge 1. 6 Kasım1983 Milletvekili Seçimi Genel Sonuçları	45
Çizelge 2 6 Kasım1983 Milletvekili Seçiminde Partilerin Oy ve Temsil Oranları	45
Çizelge 3. 25 Mart 1984 Yerel Seçim Genel Sonuçları	53
Çizelge 4. 25 Mart 1984 Yerel Seçimine Katılan Partiler ve Aldıkları Oy Oranları	53
Çizelge 5. 28 Eylül 1986 Milletvekili Ara Seçim Sonuçları	54
Çizelge 6. 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçimi Genel Sonuçları	58
Çizelge 7. 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçiminde Partilerin Oy ve Temsil Oranları	58
Çizelge 8. 26 Mart 1989 Yerel Seçimi Genel Sonuçları	61
Çizelge 9. 26 Mart 1989 Yerel Seçimine Katılan Partiler ve Aldıkları Oy Oranları	61
Çizelge 10. 1981-1990 Arası Gelir-Gider	75
Çizelge 11. 1980-1989 Arası Yıllık Enflasyon Oranları	80
Çizelge 12. 1981-1994 Arası Büyüme Oranları	81
Çizelge 13. 1972-1999 Arası Sabit Sermaye Yatırımları	83
Çizelge 14. 1980-1990 Arası İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	89

1. GİRİŞ

Bu araştırmada dünya ölçeğinde yaşanan liberalleşme akımına bağlı olarak Türkiye'de Turgut Özal döneminde ivme kazanan liberalleşme hareketleri, bu hareketlerin Türkiye ekonomisi ve siyasi yapısı üzerindeki etkileri incelenecektir. Çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır.

Türkiye'de liberalizmin etkileri Osmanlı zamanında ilan edilen Tanzimat Fermanı'na dayanmakla birlikte gerek teorik, gerekse de pratik olarak 1980'e kadar liberalizm konusunda pek ciddi adımlar atılmamış, ancak 1980'li yıllarda dışa açılma ile birlikte dünyada esen liberal akımın etkilerinden uzak kalmak mümkün olmamıştır. 1980'li yıllar tüm dünyada devletçilik modellerinin terk edilerek, ithal ikameci sanayi politikalarının yerini dışa açık, sınırların kaldırıldığı, serbest piyasa ekonomisinin ve sınırlı devleti savunan neoliberal politikaların hakim olduğu yıllardır. Bu neoliberal politikalar IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum kredileri ile az gelişmiş ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Bu politikalar Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararlarıyla gündeme gelmiş ve 12 Eylül askeri yönetimiyle uygulanacak yasal ve toplumsal zemin hazırlanmıştır. 24 Ocak Kararları'nın alınmasında ve uygulanmasında karşımıza çıkan isim Turgut Özal olmuştur. 24 Ocak Kararları'nın hazırlanmasında 43. Hükümet döneminde başbakan Süleyman Demirel'in müsteşarıyken, bu kararların uygulanması aşamasında Askeri rejimin ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olmuştur. Özal askeri rejim sonrası iktidarda olduğu 1983-1989 döneminde de Türkiye'de liberalleşme ve yeni dünya düzenine entegre olma yolunda önemli adımlar atmıştır.

Yeni dünya düzeni mali piyasaların serbestleştirilmesi ile mali piyasaların ulusal engellerden kurtulması ve karlı alanların devlet tekeline arındırılarak özel sektöre açılması üzerine yükselmiştir. Türkiye'de Özal döneminde bu neoliberal politikaların uygulanması sonucu ülke ekonomisinde bir canlanma görülmüş, dış ticarete olumlu gelişmeler yaşanmıştır; ancak iç, dış borçlar, enflasyon ve işsizlik artmıştır.

Özal döneminde liberal ekonomiye geçişle ilgili önemli girişimlerde bulunulduğu halde liberalizmin siyasi yönüyle ilgili çok ciddi adımlar atılmamıştır.

Özal, liberalizmin devlete biçtiği sınırlı devlet anlayışını benimsemiştir. Bu doğrultuda Özal'ın liberalizmin siyasi yönüyle ilgili olarak, Türk siyasi hayatında devlete verilen üstünlük ve kutsal devlet anlayışına karşı çıkmıştır. Bürokratik yönetim geleneğini eleştirmiştir. Bürokrasinin gücünü kırmak için girişimlerde bulunmuştur. Milletin devlet için değil de devletin millet için var olduğunu dile getirmiştir. Özal'a göre, devlet vatandaşın rakibi olamaz, devletin görevi bireylerin önündeki engelleri kaldırmak ve bireyin önünü açmaktır. Devlet, piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için düzenleyici ve tanzim edici rol üstlenmelidir, devlet piyasaya müdahale etmemelidir. Ancak; Özal dönemi uygulamalarda devlet piyasaya çeşitli şekillerde müdahale etmiş ve devlet otoriter gücünü devam ettirmiştir.

Özal döneminde demokratik hak ve özgürlükler alanında kayda değer gelişmeler yaşanmamış, askeri rejim döneminden kalan sınırlamalar devam etmiştir. Düşünce, basın, sendikal özgürlükler alanındaki sınırlamalar siyasi liberalizmi engellemiştir.

Araştırmada öncelikle liberalizmin tanımı, unsurları, tarihsel süreçte liberalizmin geçirdiği evreler ele alınmış olup özellikle 1980 sonrası tüm dünyada etkili olmaya başlayan neoliberal politikalar üzerinde durulmuştur. Liberalizmin Türkiye'de gelişmesi Osmanlı döneminden başlayarak, Cumhuriyet dönemi ve 1980 sonrası gelişmeler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde 12 Eylül Darbesi ve ANAP'ın ortaya çıkış süreci, üçüncü bölümde ise Turgut Özal'ın Başbakanlığında ANAP'ın 1983-1989 arası dönemleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, ANAP liberalizminin iktisadi ve siyasi yönelimleri ele alınarak 24 Ocak ve Özal ile birlikte gelen liberalizmin iktisadi liberalizmi getirdiği siyasi liberalizmi getirmediği, ancak; liberal özgürlüklerin sınırlandırıldığı ortamda iktisadi liberalizmin gerçekleştiği ortaya konulmuştur.

1.1. Liberalizm ve Unsurları

Liberalizm, bireyciliğe dayalı, bireylerin siyasal ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılarak devletin ekonomiye müdahalelerinin en az düzeye indirilmesini savunan

bir doktrindir (Aktan 1996b:13). Bir başka ifadeyle liberalizm, özel mülkiyet, özel teşebbüs ve hürriyet esasına dayalı bir piyasa sistemidir.

Liberalizm ilk olarak devlet nezareti ve kontrolü sisteminden toplumu kurtarmayı amaçlamıştır. Liberalizmin temel noktası meşhur slogan **laissez-faire**, yani insanları ekonomik faaliyetlerinde, dini işlerinde, düşünce ve kültürde kendi hayatlarını, yaşamada serbest bırakma ile özetlenebilir (Raico 2002:135).

Liberalizm düşüncesi ya da akımı feodaliteye, onun yetkeci, akıl dışı, bireyciliğe karşı, dine bağlı ideolojisine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu ideoloji öncelikle burjuva ya da kapitalist sınıfın ideolojisi olmuş, İngiliz devrimiyle başlamış, Fransız devrimi ile evrenselliğe ulaşmıştır (Akşin 2000:264).

Birçok siyasal, askeri, yönetsel, hukuksal ve dinsel ayrıcalıklara sahip olan aristokratlar (toprak soylular), ticaret ve sanayinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan burjuva topluluğunun (kent soylular) gelişmesine engel olmak istemişler ve liberalizm bu ilişkilerinden doğan sorunlara çözüm arayışı neticesinde doğmuştur (Kışlalı 1997:322).

Liberalizm aristokrasinin egemenliğine karşı verilmiş sınıf savaşlarının en somut ve güçlü kazanımıdır. Liberal burjuva demokrasisi yani parlamento, oy hakkı, seçim, kuvvetler ayrılığı gibi kavramlar ve olgular da aynı sonucun kişisel haklardan toplumsal haklara kadar uzanan bir dizi ögeyi güvence altına alan ana çerçevesidir. Bütün bunlar burjuvazinin ekonomik gücüyle sürdürdüğü sınıf mücadelesinin ve o ekonomik gücünü güvence altına alma çabasının sonucunda ortaya çıkmıştır (Kahraman 1995:204).

Liberalizm genellikle **siyasal liberalizm** ve **ekonomik liberalizm** olarak ikiye ayrılarak değerlendirilir. Siyasi liberalizmin kurucusu John Locke olarak bilinmektedir. İktisadi liberalizmin kurucusu ise Adam Smith olarak kabul görmüştür. Siyasal liberalizm, liberal demokrasinin temel felsefesini oluşturur.

Siyasal liberalizmin en önemli özelliği, katı veya sert olarak nitelendirilen ideolojileri reddetmesi, hoşgörü ve uzlaşmayı temel ilkeler olarak benimsemesidir. Çoğulculuğu benimseme anlayışının sonucu olarak, liberal düşüncenin egemen olduğu ülkelerde değişik ideolojiler varlıklarını sürdürebilmektedirler. Ancak çoğulculuğun uygulanış biçiminde ülkeler arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin liberal düşüncüyü benimsemiş durumda olan Fransa, Belçika

ve İtalya gibi ülkelerde, sistemin özünü reddeden ideolojilere dayalı siyasal partilere, sistemin içinde yer alma ve siyasal yarışmaya katılma olanağı tanınmakta iken, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi ülkelerde yasal olarak ve fiilen sadece sistemi benimseyen partiler arasında iktidar için siyasal mücadele yapılmasına izin verilmektedir (Çam 1977:222).

Ekonomik liberalizm ise kapitalizmin ideolojisi sayılabilir. Liberalizmin ekonomideki uzantısı, ünlü "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" formülüyle özetlenebilir. Ekonomik düşünceler içinde, liberalizm ticari kapitalizme ve ticari kapitalizmin ekonomi politikası olan merkantilizme tepki olarak doğmuştur (Şaylan 2003:47-48). Bununla birlikte liberalizm toplumda üretim, değiş tokuş ve bölüşümün ekonomik yasaların işlemesiyle gerçekleşeceğini savunmuştur. Ekonomik yasalar bu görüşe göre, ekonomik hayatı kendiliğinden düzenleyebilirlerdi. Ekonomik hayatın tamamı koşulsuz olarak kişilere bırakılmalıydı.

Liberalizm geleneği bir bütün olarak ele alındığında klasik liberalizm literatüründe düşünürlerin üzerinde durdukları ve liberalizmin unsurları olarak ileri sürdükleri kavram ve kurumlar arasında; doğal hukuk, doğal haklar, adalet (prosedürel adalet), (negatif) özgürlük, doğal düzen, piyasa ekonomisi, bireycilik, özel mülkiyet, devletin sınırlılığı, sorumlu devlet, kuvvetler ayrılığı, devletin ahlaki alanına çekilmesi, kanun hakimiyeti, özel hayatın dokunulmazlığı, hoşgörü, müdahalesizlik, gönüllü işbirliği, gönüllülük, sözleşme özgürlüğü, rızaya dayanan yönetim, barışçıl ve parça parça değişim vb. sayılmaktadır (Yayla 1998:162-163).

Bu sayılan kavramlar birbirleriyle mantıksal bağlara sahiptir. Dolayısıyla, liberalizmin bütünlüğünü açıklamada daha uygun olacağı düşüncesiyle; bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen-piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet-liberal demokrasi olarak belirtilebilir.

1.1.1. Bireycilik

Liberalizmin hareket noktası ya da temel kabulleri öncelikle aklın öne çıkarılması, bireyciliğin temel alınması ve özgürlük düşüncesidir. Bireycilik, bireyi

devlet ve toplumdan üstün tutan, bireyin temel haklarını devlete karşı koruma sorumluluğunu üstlenen sistemdir.

Bireycilik, 18. yüzyılda siyasal despotizme tepki olarak o döneme kadar baskı altında tutulan fertleri baskıdan kurtarmak, temel hak ve hürriyetlerini hukuka bağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıldan itibaren bireycilik siyasi ve ekonomik alanlarda etkili olmaya başlamış; siyasi alanda bireyin temel hak ve özgürlüklerinin, demokrasinin gelişmesine, ekonomik alanda ise kapitalizmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bireycilik, ekonomik alanda bireyi ön plana çıkararak merkezi otoriteye ve devletçiliğe karşı çıkmış, bireyin kendi çıkarlarını en iyi şekilde ortaya koyacağını savunmuştur.

Bireycilik, insanı merkez kabul eden, insan hak ve özgürlüklerini temel amaç olarak kabul eden bir felsefi öğretilerdir. Bireycilik ya da metodolojik bireycilik felsefesine göre toplum, devlet, millet gibi kurumlar soyut varlıklardır. Somut olan bireydir. Başka bir ifadeyle ontolojik bakımdan temel varlık bireydir. Sosyal bütünler esasen bireylerden oluşmuştur. Liberal düşüncenin temeli rasyonel bireydir. Birey her türlü kurumun, yapının ve topluluğun üstündedir. Dolayısıyla birey hakları toplumdan önce gelir. İnsanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran aklıdır. İnsanı diğer kişilerden de ayıran zihinsel kapasitesidir (Yayla 1992:135).

Fransız İhtilalinden sonra yayınlanan insan hakları bildirgesi bireyi ön plana çıkarmış, bireyin temel hak ve özgürlüklere sahip olduğunu tüm dünyaya bildirmiştir. Aktan (1996a:58)'a göre, bireycilik insanı merkez kabul eden, insan hak ve özgürlüklerini temel amaç olarak kabul eden bir felsefi öğretilerdir. Bireycilik, sivil toplum düzeninin temel ilkelerinden birisidir. Sivil toplumun etkin olması için devletin ekonomik ve sosyal alanlara müdahale etmemesi gerekmektedir.

Bireycilik, bireyin haklarını toplumun haklarından üstün gören ve her türlü değerlerin bireylerden geldiğine inanan, toplumsal hayatta bireyi her şeyden üstün tutan siyaset ve toplum görüşünü ifade etmektedir. Liberalizm, bireylerin siyasal özgürlüğünü savunur. Rönesans döneminden önce toplumsal, siyasal hayata egemen olan kilisenin toplumcu eğilimine bir tepki olarak ortaya çıkan bireycilik, bireyi toplumun önüne geçiren, yerleşik dini ve geleneksel değer yargılarına meydan okuyan bir hareket olarak ortaya çıkıp gelişmiştir.

Locke (1969:193) bireyin her türlü otoriteden kurtularak özgür olmasını ve kendi hayatını kendisinin kurması gerektiğini "herkes kendinin yargıcısıdır" ifadesiyle belirtmiştir. Tocqueville (1962:42)'ye göre devlet zorunun ve müdahalesinin olmadığı, her şeyin serbest olduğu bir toplumsal düzen hiç kimsenin önüne geçemeyeceği evrensel bir yoldur ve bu evrensel yolda bireyler kendi iradelerini sınırlandıracak ona müdahale edecek her şeyi despotizm olarak görecektir.

Kant (1982:45) 'a göre birey, doğal ilişkilerin belirleyiciliği dışında ampirik, rasyonel, moral ve politik bakımdan üstün bir varlıktır. İnsan bir amaçtır, asla bir araç değildir. İnsanın üstünlüğü onun akıl sahibi olmasından kaynaklanır. İnsan diğer şeyler gibi bir nesne olmadığından bir araç olarak düşünülemez. Bütün düşüncelerin ve eylemlerin bireyin araç değil amaç olmasından doğması gerekir.

Bütün sosyal, siyasal, ekonomik eylemler ve davranışlar bireyler tarafından gerçekleştirilir. Bütün kolektif bütünler bireylerin faaliyetleriyle oluşur ve işler. Her sosyal eylemin özelliğini bireyler belirler. Kolektif bütünler, bireylerin dışında hiçbir varlığa veya eyleme sahip değildir. Bireylerin eylemleri dışında oluşan hiçbir toplumsal bütün yoktur. İnsanı öğrenmeden toplumsal hiçbir şey öğrenilemez (Rand 1990:38).

Liberalizm ekonomik olarak da bireyin kendi yetenekleriyle serbest piyasada faaliyet göstermesini savunur. Devlet, ekonomik faaliyetlerde bireyin rakibi değil ancak piyasanın sağlıklı işlemesiyle yükümlüdür.

Piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için devlet eliyle hiçbir müdahale yapılmamalıdır. Çünkü bu tür müdahaleler doğal uyumu ve bütünleşmeyi ortadan kaldıracaktır. Bu ise bireyin özgürlüklerinin kısıtlanması bir takım bireylerin başkaları üzerine baskı uygulaması demek olacaktır. Özgürlüğün kısıtlanması ve baskı uygulanması ise toplumsal ahenk yerine toplumsal çatışma ortamının egemenliği demektir (Şaylan 2003:27)

Bu yüzden liberalizm; bireycilik, devletin bireysel özgürlükleri birçok bakımdan kısıtlayan, bireyin kendine güvenini, öz sorumluluğunu, öz saygısını ve kendi kendini var etmesini azaltan zorlayıcı sınırlamalar üzerinde durmuştur. Devletin müdahalesine karşı çıkan S. Mill (1986:21) görüşlerini şöyle ifade etmektedir.

- Fertler işlerini daha iyi yaparlar.

- Fertler kendi işlerini daha iyi yapmasalar da kendi işlerini yapmaları kendilerini geliştirmelerini, tecrübe edinmelerini sağlar.
- Devletin müdahalesi, devletin gücünü ve kudretini lüzumsuz yere artırır.
- İktisadi özgürlük ve özel mülkiyet, her bireyin farklı yeteneklere sahip olduğuna ve bu yetenekleri diğerleriyle rekabet içinde geliştirmesine izin verilmesi gerekliliğini savunur.

1.1.2. Özgürlük

Liberalizmin diğer ve en önemli özelliği bireyin özgürlüğü ve özerkliğine önem vermesidir. Özgürlük liberalizmin temelidir. Bu anlayış genelde negatif özgürlük anlayışıdır. Bireyin dışarıdan gelen fiziki bir zorlama olmaksızın davranabilmesini içerir. Liberalizme göre birey özerktir ve bağımsızdır. Birey toplumun temelidir ve bireyin özgürlüğünün korunması önemlidir (Yayla 1992:137).

Freidman (1988:34), liberalizm için asıl olanın gönüllü işbirliği ve özgür tartışma olduğunu söyler. Liberalizmde bireylerin özgürlüğü, olmazsa olmaz şarttır. Liberalizme göre bireyin özgürlüğüne yönelebilecek en büyük tehdit ve zorluk devletten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden devletin bireylerin özgürlüğünü hiçe sayan, yok eden bir despot olması önlenmelidir. Bunun da yolu devletin birey için var olduğuna inanmak ve onu sınırlamaktır. Hiç kimse ne tek tek kişiler, ne kilise, ne de devlet insanların mallarına ve sivil haklarına tecavüz etme yetkisine sahip değildir (Locke 1969:28). Devletlerin amacı ancak insanların özgürlüğünü sağlamaktır. Devlet bunu sağladığı oranda meşrudur. Düşünme, konuşma ve basın en önemli özgürlüklerdir. Bireysel özgürlüklerin sağlanması toplumsal mutluluğu doğuracaktır (Sakman 1988:37).

Liberalizmde birey siyasal ve sosyal anlamda özgürlüğe sahiptir. Bunlar: bireyin istediği dini yaşaması, serbestçe düşünme ve bunları ifade edebilmesi, mülkiyet ve iktisadi özgürlüğe sahip olmasıdır. Siyasal ve sosyal anlamda özgürlük kişinin hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan istediğini yapabilmesidir. Kişi özgürlüğü, kişinin keyfi olarak suçlanmaması, tutuklanmamasıdır (Göze 1987:246).

İnanç özgürlüğü, herkesin istediği dini, vicdani düşüncelere sahip olacağı, hiçbir şekilde hiçbir dine, mezhebe girmeye zorlanamayacağıdır. "Din ve vicdan özgürlüğü insanoğlunun uğruna yüzyıllarca savaş verdiği bir özgürlük olmuştur" (Ateş 1994:142). "Din hürriyeti dindar vatandaşların, din bahsinde haiz oldukları haklardan her birini serbestçe, korkusuz ve endişesizce kullanmalarını ve her birinden serbestçe faydalanmalarını gerektirir" (Başgil 1962:16). Din ve vicdan hürriyeti geniş insan kitlelerini ilgilendirir. İnsanlar arasında bütünleşmeyi sağlar.

Düşünce hürriyeti, "İnsanın serbestçe düşünme ve bilgilere ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanmaması ve bunları tek başına ya da başkalarıyla birlikte (dernek, toplantı, sendika vb.) çeşitli yollarla (söz, basın, resim, sinema, tiyatro vb.) serbestçe açıklayabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir" (Kabaoğlu 1997:19). Basın özgürlüğü, kişi bağımsızlığı için. serbest düşünce ve düşünceyi yayma özgürlüğünün sonucudur (Göze 1987:246).

Ekonomik özgürlük ise; sadece ekonomik girişim yapabilme özgürlüğü değil aynı zamanda üreticilerin, satıcıların işlerini istediği gibi düzenlemeleri, alıcıların da dilediği şeyi dilediği yerden almalarıdır (Mill 1986:185).

Fakat özgürlük, keyfi olarak başkaların özgürlük sınırı tehdit edecek şekilde kullanılmamalıdır. Bunun için ise liberalizm özgürlüğe bir bireyin başka bir bireyi her hangi bir şeye zorlamasını, diğer bireylerin zarar görmesini engellemek amacıyla hukuki sınırlamalar getirir. Özgürlük sadece hukuki bir zorlama ile sınırlandırılabilir. (Jasay 1998:31).

Bireyler üzerine empoze edilen her baskı toplumsal refahı zedeler. Özgürlük toplumsal anlamda başkalarını aynı haklardan mahrum etmemek şartıyla kendi yolumuzda kendi mutluluğumuzu aramaktır. Önemli olan en fazla sayıdaki insanın mutluluğunu sağlamaktır (Mill 1986:22,101).

1.1.3. Sınırlı Devlet

Liberalizm, sınırsız ve mutlak güçle donatılmış bir siyasal iktidar anlayışını reddeder. Liberalizm, devlet anlayışı için bireysel özgürlüklerin ve toplumsal rızanın temel alınması gerektiğine inanır.

Liberal düşünürler zorunluluğun, insan ilişkilerinde araç olmasına karşı çıkmışlar, ilişkilerin gönüllü olmasına önem vermişlerdir. Dolayısıyla liberalizmin özelliklerinden bir diğeri de devletin konumuna ilişkin tavrıdır. Liberalizme göre devletin temel görevi; dışardan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliği, içeride ise düzeni sağlamakla sınırlıdır. Devlet geleneksel toplumsal yapının devrettiği makul olmayan imtiyazları ortadan kaldırarak fırsat eşitliğini de sağlayacaktır (Yayla 1992:139).

Locke (1969:179), "devlet, gücünü, kendi başına buyruk olarak değil, amacı toplumun barışı, güvenliği ve iyiliğinden başka bir şey olmayan halkın bildiği kurulu yasalarla tarafsız ve dürüst olarak kullanmak zorundadır" şeklinde ifade ederek devletin sınırsız egemenliğine karşı çıkmıştır.

Liberalizm için en uygun araç herhangi bir baskı ve zorun bulunmadığı gönüllü işbirliği ve özgürlük ortamıdır. İdeal olan sorumlu bireyler arasında özgürce tartışmaya dayalı fikir birliğidir. Çoğunluğa boyun eğmeden fikir birliğini sağlamaktır. Toplumda düzenin devamı dış yaptırımlar ve baskılar olmaksızın görüş birliği içinde işler. Kuralları yorumlatmak ve uygulamak için sadece gelenekler görüş birliğini sağlayamaz, bir hakeme ihtiyaç vardır, bu hakem devlettir. Devletin görevi kuralları değiştireceğimiz araçlar sağlamak, kurallar arasındaki farklılıkları ılımlılaştırmak, uymayanları cezalandırmaktır. İnsanların özgürlükleri çatışabilir ve bu çatışmada hakemliği devlet üstlenir (Freidman 1988: 52).

Liberal felsefede devleti ortaya çıkaran neden olarak gösterilen toplum sözleşmelerinin amacı devleti sınırlama ve kurallara bağlamaya yöneliktir. Siyasal iktidarın doğal ve zorunlu olarak sınırlı olduğu kabul edilir.

Locke (1969:16)'a göre "devlet, sadece kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan toplumdur. Devletin görevi,

sivil hakları (hayat, özgürlük, sağlık, mülkiyet) uyruklarının her biri için, aynı kanunları tarafsız bir şekilde yerine getirerek, güvence altına almaktır".

Liberal düşünürlere göre devletin sosyal adalet gibi bir fonksiyonu üstlenmesi yanlıştır. Piyasa ekonomisine güvenmeyip devlet dağıtımını savunmak bireyin haklarına, menfaatlerine ve hayatına müdahaledir. Devletin ekonomik alan müdahalesi arttıkça özgürlük ortadan kalkar ve despotik rejimler doğar.

Devletin sınırlandırılmasında Mill (1986:214)'in görüşleri şöyledir: Devletin toplum hayatına müdahalesi doğru değildir. Fertler işleri devletten daha iyi yaparlar. Fertlerin işleri yapmaları onları fikri anlamda geliştirir. Amaçları, inisiyatifleri, ve tecrübeleri gelişir. Devlet müdahalesi devletin gücünü gereksiz yere arttırarak büyük zarar yaratır. Devlet ne kadar büyürse esaret o kadar büyür.

Devlet dışarıdan gelecek saldırılara karşı bir güvenlik sistemi, içeride de asayiş ve düzeni sağlamak için idare ve hukuk sistemi yeterli olacaktır. Devletin ekonomik kalkınmada esas rolü, tanzim edici ve gelişmeyi teşvik edici olmasıdır (Barlas 1994:209).

Aktan (1996b:22-23) devletin görevlerini aşağıda verildiği gibi sıralamıştır:

- Dış güvenlik, iç güvenlik, adalet ve yargı hizmetleri
- Rekabeti teşvik edecek, aksak ve haksız rekabeti engelleyecek düzenlemeler yapılması
- Piyasa ekonomisinin yetersiz kaldığı alanlarda hizmetlerin yürütülmesi
- Kimsesizlere, yaşlılara, akıl hastalarına, sakat kimselere yardım yapılması, bu alanda gönüllü kuruluşların teşvik edilmesi.

1.1.4. Piyasa Ekonomisi

Liberalizmin bir diğer önemli unsuru da piyasa ekonomisidir. Piyasa bireylerin karşılıklı rızalarıyla oluşan ve toplumda ekonomik faaliyetlerin baskı olmadan düzenlenmesini sağlayan mekanizmadır. Kendi çıkarını en iyi bilen bireylerin yarışı ve işbirliği ile toplum için en iyi olan ortaya çıkacaktır. Bu noktada çağdaş liberal düşünür Mises (1956:164-5)'in, özgürlüğün en iyi korunma yolunun kanunlar ve anayasalar değil piyasa olduğu tezi dikkat çekicidir. Piyasanın özgürlüğü

sağlama aracının rekabet olduğunu, piyasanın insanlara sonsuz imkanlar sunarak bireyleri özgür kıldığını belirtir. Böylece işçi işverenin insafına bel bağlamak durumunda kalmayacağı gibi tüketici de tek bir üreticiye bağlı olmayacaktır. Piyasa ekonomisinde zorlamanın yeri yoktur.

Liberal düşüncede devletin görevi, piyasanın içinde olup piyasaya müdahale etmek değildir. Devletin görevi, piyasanın işleyişini engelleyecek ve kişileri zarara uğratabilecek faaliyetleri önlemektir. Piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için, piyasa gücünün öne çıkarılması herhangi bir şekilde müdahale edilmemesi gerekir. Piyasa gücünü sağlayabilmek için Friedman (1988:56) şu görüşleri ifade etmektedir.

- Kaynakların etkin dağılımı
- Bilginin işletilmesi
- Yasal düzenlemelere gerek duyulmaksızın ırk, dil, din ve cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılması
- Politik fikir birliğine ihtiyaç olmadan farklı gerçeklerin tatmin edilmesi; bireylerin isteklerini piyasa yoluyla duyurabilmeleridir

Piyasa ekonomisi bireylerin kendi istekleri doğrultusunda serbestçe faaliyet gösterecekleri alanları kendilerinin seçmesini sağlar. Bireylerin bu tercihlerine devlet müdahale etmeyip, tercihleri engelleyen faaliyetleri engellemelidir. Piyasa ekonomisinde kararları devlet değil, bireylerin vermesi önemlidir. Bireylerin vermiş oldukları kararların etkili olması piyasa ekonomisinin daha düzenli ve verimli çalışmasını sağlar.

Piyasa sistemi bireylerin faaliyetlerini, insan ihtiyaçlarını tatmin etmede en başarılı oldukları alanlara doğru kanalize eder. Piyasa sisteminin en önemli özelliği sistemdeki bütün ilişkilerin gönüllü olmasıdır. İnsanlar kendi bireysel yargıları, kanaatleri ve menfaatlerinin emrettiği şekilde işbirliği yapıp yapmamakta birbirleriyle ilişkiye girip girmemekte serbesttirler. Piyasa düzeninin işleyişinde zorlamanın yeri yoktur. Devletin görevi de bu piyasadaki faaliyetlere müdahale etmek değil onu korumak ve düzgün işlemesine zararlı eylemleri önlemektir. Devlet bu piyasada güvenliği sağlamalıdır (Çetin 2002:79).

Piyasa ekonomisinde temel iki unsur; "laissez faire", bırakınız yapsınlar ve sistemin kendiliğinden işlediğini ifade etmek için de "görünmez el" teorileri geliştirilmiştir. Sistemin temel itici gücü de almaya ve satmaya istekli olanların

karşılıklı eylemleri sonucunda beliren fiyat sistemidir. Piyasa sistemi ortak çıkarlara değil herkesin karşılıklı tek tek çıkarlarının uzlaştırılmasına dayanır (Mises 1956: 259).

Liberal düşüncenin gelişip yaygınlaşması ilk olarak Batı Avrupa'da yaşanmıştır. Bu yüzden çalışmamda liberalizmin tarihsel gelişimini ele alırken Batı Avrupa'da yaşanan gelişmeleri ve bunun ardından tüm dünyaya yayılan liberal dalgaların Türkiye'deki gelişimi ele alınacaktır.

1.2. Liberalizmin Batıdaki Gelişimi

Liberalizm, Batı Avrupa'da ortaçağ düzeninin çözülmesiyle doğmuştur. Liberalizm iktidarın sınırlanması ve böylece özgürlüğün sağlanması yaklaşımıyla ortaya çıkmıştır. Ortaçağ düzeninde, feodal yapılar oluşarak, toprak en büyük iktidar aracı olmuştur. Toprağa bağlı olarak çalışan işçiler (serfler) beylere bağlı olup tüm ilişki biçimleri beyler tarafından düzenlenmiştir. Bu yapı içerisinde ekonomik bağımsızlığı ile ayakta durabilen bir bireyden bahsetmek oldukça güçtür. Ortaçağa damgasını vuran bir başka yapı da kiliseler olmuştur. Temelde statü ve soy üzerine kurulu ortaçağ sosyal sistemi, bireyci tutumların gelişmesini büyük ölçüde yavaşlatmıştır. Toplum bir bütün olarak egemen iradelere boyun eğer durumda olmuştur (Çetin 2002:79).

12. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bir dönüşüm dönemi başlamıştır. Bu dönüşüm ekonomik düzeyde ticaretin canlanmasına koşut olarak gelişen kent yaşamının giderek önem kazanması, kentlerin siyasal iktidar düzeni içinde yer alması, siyasal düzeyde ise krallıklara bölünmüş Avrupa'da modern devletin ağırlık kazanmaya başladığı bir devlet düzeninin ve buna bağlı olarak kralın kişisel iradesinden bağımsızlaşarak gelişen yeni bir sınıfın (burjuva) iktidardan pay arayışıyla özetlenebilir. Yeni ticari ve sanayi sınıfının çıkışıyla beraber bu yeni sınıflar liberal özgürlük ve gelişmelerin öncüsü olmuştur.

Liberal hareketler daha çok ticari ve sınai orta sınıfın ortaya çıktığı bölgelerde etkili olmuştur. Bu ortamda sosyal hareketlilik ve özgürleşme yönündeki isteklerin ve imkanların arttığı görülmüştür. Ticaret ve kent yaşamının gelişmesiyle

birlikte buna bağı sosyal siyasal yapılar kurulmuştur. Böylece ortak çıkarın parçaları olarak hareket eden kentli bireyler, özünde bu ortak çıkara bağı nitelik taşıyan haklar ileri sürmüşler ve bunları hem diğ toplumsal tabakalara hem de krallara kabul ettirmenin mücadelesini vermişlerdir. Bu canlanma ve değışimler, feodal toplum örgütlenmesinin temellerini sarsmıştır. Toplumu oluşturan soylu-ruhban-köylü tabakalaşması yerini güçlenen burjuvazinin de içinde olduğı çatışmacı toplumsal yapıya bırakmıştır (Kansu 1994:23).

Eski düzenin lokal ve genel tüm kurumları ulusal devlet ve krallık ölçeğinde yeniden oluşturulmuştur. Kral, burjuvazi ve soylular arasındaki ilişkileri kullanarak kendi iktidarını güçlendirmeye çalışmış ve mutlak iktidar geleneğı yerine toplumsal tabakaların da katılımını sağlayıcı kurumlar (meclisler) ortaya çıkmıştır (Çetin 2002:79). Krallıkların güçlenmesi beraberinde burjuvaziye de güçlendirmiştir. Burjuvazi, iktidardan pay istemeye başlamış ve güçlerine paralel bu isteklerini arttırmışlardır (Soysal 1986:16).

Burjuvanın güçlenmesiyle birlikte Ortaçağı damgasını vuran kilisenin her yönüyle yeniden düzenlenmesi istekleri, halk kitleleri arasında ağırlık kazanmış bu durum reform hareketlerini başlatmıştır. Reform hareketinin sonucu olarak Avrupa'da her yönüyle tarihsel bir değışim süreci başlamıştır. Bu süreç modern devlete gidişi hızlandırmıştır.

Reform hareketi Rönesans'la birlikte ortaçağı damgasını vuran kilise tutuculuğı ve dinsel felsefeden kurtulmayı sağlayan "özgürlük hareketi" olarak ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları ve Köker 1991:87). Rönesans'la birlikte özgürleşme yolunda önemli yol alınmış bu süreçte yeni mezhepler ve daha fazla sayıda kilise ortaya çıkmıştır. Hoşgörünün yayılması bu sayede mümkün olmuştur. Mezhepler kendi özgürlüklerini sağlarken siyasi liberalizmin çatısını oluşturmuşlardır. Mezhepler dinsel özgürlüklerini ve siyasi haklarını güvence altına almak ve geliştirmek için çalışırken liberal gelişmeye önemli katkı sağlamışlardır (Şaylan 2003:34). Rönesans ile düşünsel ve siyasal anlayışlarda yepyeni gelişmeler baş göstermiştir. Bilimde, teknolojiye, sanatta önemli gelişmeler yaşanmış insanın yüceltilmesi öne çıkmıştır.

Locke, Hume, Smith, Kant gibi liberaller düşüncelerini Rönesans'ın doğurduğu bu özgürlük ortamında açıklamışlar. Bireye ve birey aklına güvenmeye,

doğal düzen ve doğal haklar yasasına, özgürlük ve toplumsal rıza anlayışına dair düşüncelerini dillendirerek liberal felsefenin temellerini atmışlardır (Çetin 2002:79).

Burjuvazi, soylular ve ruhbanlara karşı halkı arkasına alarak tüm Avrupa'da devrimlere girişmişti. Fransız Devrimi ile birlikte eski düzen yıkılmış yeni bir düzen ortaya çıkmıştı. Feodal düzenden doğan sosyal hukuki ayrıcalıklar, angarya kaldırılmış ve toprak mülkiyeti sınırlandırılmıştı. Tüm insanlar yasalar önünde eşit kabul edilmişti (Akın 1968:36).

Fransız Devrimi'nin getirdiği ilkeler, liberal düşünürlerin teorilerini yansıtıyordu. 1750-1850 yılları arasında gelişen sanayi devrimi, liberalizmin oluşup yerleşmesini sağlayacak yapısal ve düşünsel değişimlerin temelleri üzerinde ve doğrultusunda gelişmiştir. Liberal düşüncenin gelişme aşamalarından biri olan bu devrim, insanı doğaya egemen kılmış, burjuvaziyi iktidara geçirmiş, ekonomide liberalizmin sloganı olan "laissez faire"yi yerleştirmiştir (Maillet 1983:142)

Sanayi devrimi ile birlikte girişimciliğin aileden ayrılması, işbölümüne dayalı üretim, büyüyen sermaye birikimi, rasyonel çıkarlar, sanayi girişimlerinden doğan sınıfsal ayrımlar ile yeni toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal yapılar bireyi de liberalizmin öngördüğü "Homo Economicus" olarak ortaya çıkarmıştır.

Sanayi devriminin yarattığı ortamda burjuvazi güçlenmiş kendini güçlü tutacak devlet anlayışlarını savunmuştur. Özgürlüğün her alanda yayılması için çalışmaya başlamıştır. Özel mülkiyet, serbest girişim liberalizm için özgürlüğün sağlanmasında temel konular olmuştur. Sanayi devrimi, kapitalistleşme, serbest girişim, özel mülkiyet alanlarındaki gelişmelerle liberalizmin ekonomik bir tabana oturmasına sebep olmuştur (Stark 1994:223).

Sanayi devrimi ve sanayi devrimi ile ortaya çıkan kentli toplumsal kolektivitelerin mücadelesi, demokratik gelişmenin dinamiğini oluşturmuştur. Bu mücadele siyasi alanda esas olarak katılım talebi olarak kendini göstermiştir. Nitekim sanayileşen Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısı seçme ve seçilme özgürlükleri ile verilen mücadele ile geçmiştir. Bu mücadelenin politik tarafları, geleneksel siyasi seçkinler, onları temsil eden örgütler ile çalışan kesimlerin örgütleri olmuştur. Böylece genişletilmiş oy hakkı ya da tüm yetişkinlerin katılım özgürlüğü, siyasi

iktidar için birbirleri ile yarışan siyasi partiler ve seçilmiş organların iktidar kullanımı demokratik rejimin öğeleri olarak tarih sahnesine çıkmışlardır (Şaylan 2003:76)

Sanayi devriminin İngiltere'den diğer Avrupa ülkelerine sıçramasıyla rekabet oluşmuş, rekabet yeni sömürgeleri ve yeni savaşları doğurmuştur. Bütün bu ekonomik gelişmeler yeni toplumsal isteklere, iç savaşlara, devrimlere, anayasal hareketlere yol açmıştır. Bunlar da liberalizmin oturacağı sosyal, siyasal, ekonomik yapıyı ortaya çıkarmıştır (Selik 1988:105-108).

18.yüzyılda yaşanan sanayi devrimiyle, evlerde üretim yerini büyük fabrikalara bırakmıştır. Toplumsal, ekonomik ilişkilerde de devrim yaşanmıştır. Alt ve üst sınıflar, işçi ve işveren sınıfları doğmuş, büyük ekonomik uçurumlar ortaya çıkmıştır (Selik 1988: 105-108).

Ekonomik uçurumlarla birlikte makineleşme sonucunda halkın büyük bir kesimi işsiz kalmıştı ve yoksullaşmaya başlamıştı. Sanayileşme, liberal felsefelerin ve liberal yaklaşımların iyimserliğine ciddi bir darbe vurmuştur. Laissez faire politikaları yani, pazarın sanayileşme süreci içinde özgürce çalışması toplumda büyük eşitsizliklere ve çok derin toplumsal gerilimlere yol açmıştı (Şaylan 2003:75).

Sanayileşmenin toplumda yarattığı dengesizlikler ile düzenlenmemiş sanayi ve ticaretin yarattığı insanlık dışı koşullara karşı duyulan tepki bireyin korunması için devlete yönelme ile düzenleyici ve koruyucu devletin öne çıkması yönünde yeni liberal hareketi öne çıkarmıştır.

Siyasal planda bireyin toplum içindeki üstünlüğüne inanarak kişi hak ve özgürlüklerini koruyan, siyasal iktidar için mücadelede çoğulcu demokrasiyi benimseyen, ekonomik alanda da "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" formülünü kabul ederek özel mülkiyet ve girişimi destekleyen saf liberal düşünce, zamanla değişen koşullara uygun olarak bir evrim süreci geçirmiştir. Özellikle 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik krizden sonra devlet, ekonomi alanında denetimsiz bir üretim, tüketim ve finansman modelini terk ederek, bireylerin refahı amacına dayalı olarak ekonomiye müdahale etmeye başlamıştır (Çam 1977:221).

1929 Dünyadaki büyük bunalımıyla beraber, siyasi, ekonomik gelişmeler ve bunun üzerine II. Dünya Savaşı, dünyadaki dengelerin değişmesi ve müdahaleci liberalizmin doğuşuna neden olmuştur. "Her yerde güç, fertlerden ve onların gönüllü birliklerinden cebri devlet aygıtına geçmiştir" (Raico 2002:136).

1930 yılında İngiltere'de İşçi Partisi Lord Keynes'in liderliğinde oluşturulan komisyonda hazırlanan reçetelerin uygulanmasıyla bunalımın atlatılacağı ileri sürülmüştür. Keynes komisyonu, gerekirse devlet eliyle ülke içindeki yatırımları artırmayı yine devlet eliyle ihracatı teşvik etmeyi, ithalatı caydırmayı öngören politikalar önermiştir (Şaylan 2003:98).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok yaygın bir uygulama alanı bulan refah devleti, kamunun sosyo ekonomik yaşama yoğun müdahalesini içermektedir. Bu müdahale faiz ve diğer mali araçlar ile oynayarak ekonominin yönetimiyle sınırlı kalmamakta devletin bizzat üretici olarak ekonomik yaşama girmesini de içermektedir. Refah devleti özellikle çalışan kesimler için refah ve güvence sağlayıcı işlevleri yerine getirmekte kapitalist sistemin doğası gereği çaresiz bıraktığı bireyi koruyucu önlemleri yaşama geçirmektedir. Refah devleti, kapsamlı bir düşünce olarak aydınlanma felsefesine, eşitlik ve ilerleme düşüncesine ve bunlara bağlı olarak ortaya atılan insan hakları anlayışına dayanmaktadır.

Liberalizmin gelişmesinde iki eğilim görülmüştür. İlk olarak devletin anayasa ile sınırlandırılmasını öngören sınırlı devlet anlayışı, serbest piyasaya önem veren negatif özgürlükçü, bireyci klasik liberal anlayış iken, diğeri bazı özgürlüklerin ancak devlet eliyle anlamlı hale getirebileceğini öngören, serbest piyasanın ortaya çıkardığı dengesizlikleri sosyal önlemlerle gidermeye çalışan ve devletin olumlu yöndeki müdahalelerini savunan pozitif özgürlükçü devlete önem veren sosyal liberal anlayıştır. İlk dönemde klasik liberal anlayış hakimken, sonraları pozitif anlayış yani devlet müdahalesi önem kazanmıştır. Sonuçta sosyal liberal anlayışla devlet aşırı büyümüş ve devletin genişlemesi toplum önünde bir engel oluşturması klasik anlayışın yeniden canlanmasına neden olmuştur.

Sosyal liberaller arasında Green, Hobhouse, J. Ralws gibi kişiler varken sosyal eğilimli uygulamalar sonucunda klasik liberalizm yeniden ortaya çıkmış ve bunlar arasında Avusturya Okulundan F. Hayek, Chicago okulundan M. Friedman, Wirginia kamu tercihi okulundan J. Buchanan ile Ayn Rand ve R. Nozick gibi düşünürler tarafından savunulmuştur (Çetin 2002:82).

Refah devletinden kaynaklanan talep şişmesi sonucu enflasyon, bölüşümde emeğin payının sürekli artması ve refah devletinin pazara müdahalesiyle kar

hadlerinin düşmesi 1970'li yıllardaki bunalımın ana parametreleri olarak gösterilmiştir (Şaylan 2003:183).

1980'li yıllarda devletin küçülmesi, özelleştirme, pazarın koşulsuz egemenliği gibi değerler ön plana çıkmıştır. Refah devleti gerilerken kapsamlı özelleştirme girişimleriyle devletin küçülmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan serbest piyasacı politikalarla topluma damgasını vurmuştur.

1.3. 1980'li Yıllarda Yeni Dünya Düzeni ve Neoliberalizm

1970'lerde, otuz yıllık kesintisiz bir refah düzeni yaşayan dünya kapitalizmi, uzun sürecek bir bunalıma girmiştir. Bunalımın sebebi refah devleti görülmüştür. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bunalım, gelişmekte olan ülkelere de yansımış ve bu ülkelerle ilişkilerde kurulmuş olan dengelerin kökten değişmesine neden olmuştur.

Temel ilkeleri anti devletçilik üzerine inşa edilen yeni düzenin savları özgürlüklerin kısıtlayıcısı hatta, yer yer yok edicisi olan devlete karşı serbest piyasanın erdemleri üzerinde yükselmiştir. Yeni savlara göre 20. yüzyılda devlet aşırı büyümüş, hem bireysel hem de toplumsal özgürlüklerin başlıca kısıtlayıcısı haline gelmiştir. Oysa piyasa sisteminde var olan rekabet ve uyum, toplumsal refahı kendiliğinden düzenleyecek öz güçlere sahiptir. Devletin yapay müdahalesi bu öz güçleri engelleyerek, rasyonel bireysel tercihlerin gerçekleşmesini engellemektedir. Bunun sonucu hem bireysel, hem toplumsal refahın tehdit edilmesidir. Üstelik devlet, bürokratikleşmiş yapısı ile var olan kaynakların büyük bir bölümünü yutmakta, böylece refah sağlamak adına bireysel ve toplumsal gelişmenin zenginleşmenin yolunu tıkamaktadır (Güler 2005:96).

Yeni sağ ya da yeni tutuculuk olarak tanımlanan yeni düzenin temel çıkış noktası pazara koşulsuz öncelik ve sınırsız güvendir. Toplumsal kaynakların en verimli bir biçimde kullanılması ve toplumsal çıkarların maksimum düzeyde gerçekleşmesi için verilecek bütün kararları pazarın işleyişi belirlemelidir. Aksi takdirde toplumsal kaynaklar israf olacak ve toplum görece olarak yoksullaşacaktır. Her kararın ve davranışın görünmeyen el tarafından belirlenmesiyle toplum sürekli

olarak zenginleşecek ve ileriye doğru gidecektir. Yeni sağ söylem pazar ile zenginleşme arasında birebir ilişki kurmakta ve özgürlük anlayışını bunun üzerine tasarımılamaktadır. Yeni sağ söylemlerinin uzantısı da minimal devlet ve gece bekçisi devlet anlayışıdır. Devletin ekonomik alanları pazara devretmesi ve devletin sadece yasa ve düzen sağlamakla yetinmesidir (Şaylan 2003:141).

1980'li yıllarda, devletin küçültülmesi gündeme gelirken uluslararası sistemde dünya kapitalizmi ideolojisi, teknolojisi ve işleyiş kuralları ile tamamen yeni temellere oturmuştur. Uluslararası ilişkilerde ve ulusal ekonomilerin yönetiminde "Keynesgil" yaklaşım yerini "Neoliberal" politikalara bırakmıştı. Buna göre, devletin ekonomiye müdahalesine son veriliyor, "serbest piyasa" kuralları egemen oluyordu.

Neoliberalizm; fiyat desteklerinin ve tavanlarının kaldırılmasıyla, serbest dış ticaretle ve döviz kurlarının piyasada belirlenmesiyle gibi yollarla iktisadi yönetim alanında, mal sermaye akımlarını yönlendirmede piyasaların rolünü artırır ve özelleştirme ile özel sektörün ve özel mülkiyetin rolünü ve kapsamını genişletir (Chang ve Grabel 2005:30).

Neoliberalizmin baş temsilcisi, 1976 yılı Nobel iktisat ödülü sahibi Amerikalı iktisatçı Milton Friedman, ekonomik ve sosyal yaşamda devletin rolünün sınırlanması ve kamu kesiminin ağırlığının azaltılması görüşüne haklılık kazandıracak yönde ikinci bir "görünmeyen el" in varlığından söz etmiştir. Friedman'a göre, "Politikada, Adam Smith'in görünmeyen eli ile karşıt doğrultuda işleyen bir görünmeyen el vardır. Yalnızca genel çıkarı sağlamak için çaba sarf eden bireyler, sağlamak istemedikleri bir özel çıkarı sağlamak doğrultusunda yönlendirilirler" (Işıklı 2004:371-398).

Dolayısıyla, neoliberallere göre, kamu kesimini daraltmaktan ve özel çıkar önceliğini sınırsız kılmaktan başka çıkar yol yoktur. Özel çıkara öncelik tanımakta bir sakınca yoktur, çünkü, Adam Smith'in görünmeyen eli, nasıl olursa olsun, özel çıkarı kamusal yarara kanalize etmektedir; buna karşılık, kamusal çıkar önceliğinde ısrar etmek boşunadır; çünkü, nasıl olursa olsun, Friedman'ın görünmeyen eli, özel çıkarı kamusal çıkara kanalize etmektedir (Işıklı 2004:371-398).

Sonuçta, refah devleti ve planlı kalkınma uygulamaları terk ediliyordu. Bretton Woods sistemi kurumlarının ulusal kalkınmacılığa destek olma yaklaşımı

yerine, dünya kapitalizmi ile doğrudan bütünleşmeyi amaçlayan "yapısal uyum" politikaları yönlendiriyordu. Teknolojik gelişmelerin verdiği olanaklarla güçlenen sermayenin ulus-ötesi alanda,"ulus-devlet"lerin müdahalesi olmadan serbestçe hareket etmesi öngörülüyordu.

Yeni düzende çokuluslu giderek ulusaşırı şirketler azgelişmiş ülkelerde çıkarlarına ters karar alan hükümetleri devirmeye erişebildikleri gibi, kendi hükümetlerinin dış ekonomik ve siyasal politikasını da yönlendirme gücüne erişmişlerdir. Bundan sonra yeni dünya düzeninin düzenleyici asli unsurlarının şu yada bu devletin yanı sıra belki de devletten çok doğrudan sermayenin kendisi olmuştur (Güler 2005:86).

Yeni dünya düzeni mali piyasaların serbestleştirilmesi ile mali piyasaların ulusal engellerden kurtulması ve üretken sermayenin dünyanın şu ya da bu yöresinde en karlı alanların devlet tekelinden arındırılarak özel sektöre açılması üzerine yükselmiştir. Azgelişmiş ülkelerde bu hedeflere IMF'in istikrar programları ve dünya bankasının koşullu yapısal uyarlama politikaları aracılığı ile ulaşılmıştır.

1980'li yıllarda Dünya Bankası'nın yapısal uyarlama politikaları ile iktisadi liberalizme temel oluşturmuştur. Ancak bu liberalizmin siyasal yönetsel düzlemde liberalizme tahammülü olmamıştır. Tersine iktisadi planda liberalleşme, siyasal-yönetsel düzlemde baskıcı yöntemler sayesinde mümkün olabilmektedir (Güler 2005:119).

Yeni liberal akımın sözcüleri, demokrasi ile kapitalizmin birbirlerini tamamlayarak geliştiğini vurgulamışlar. Ancak bu bütünleşmenin varlığı ve gelişebilmesi için demokrasinin ciddi bir biçimde sınırlandırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun gerekçesini ise demokrasinin egemenliği servetin yeniden bölüşümünü gündeme getirerek özgürlüğü sınırlamakta ayrıca demokratik süreç altında alınan kararlar kaçınılmaz olarak optimal olmayan sonuçlar üretmektedir. Bu nedenle demokrasiyi ciddi bir biçimde sınırlamak gerekmektedir (Şaylan 2003:141).

"Neoliberalizm demokrasiyi teşvik etmemektedir" (Chang ve Grabel 2005:40). Neoliberallerin demokrasi ve özgürlük yanlısı olarak görünme konusundaki titizliklerine karşın, önerdikleri ekonomik modellerin, tüm dünyada, demokrasinin belli ölçüde sınırlandırılması ve çoğu zaman, Latin Amerika'da görüldüğü

üzere askeri diktatörlüklerin kurulması pahasına uygulanabilirlik kazandığı, görülmüştür (Işıklı 2004:371-398).

Dünya kapitalizminin küreselleşme evresi olarak tanımlanan 1980'lerdeki uygulamaların ekonomik ve toplumsal çeşitli etkileri olmuştur. Hiçbir denetime tabi olmadan işleyen kapitalizm, refah devletinin de çözülmesiyle, ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri arttırmıştır. Eşitsizleştirme etkisi, gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin oluyordu. 1950 ve 60'larda geçerli olan ulusal kalkınmacılık politikaları, yalnız ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda ulusal bütünleşmeyi de gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Ulus-devlet'lerin müdahale alanlarının daraltılması, ulusal bütünleşme sürecinin de zayıflamasına neden oluyordu. Artan eşitsizliklerle birlikte, bu olgu, insanları yeni arayışlara itiyor, etnik-kültürel-dinsel kimlikler bu kez öne çıkıyordu. Bunlar, siyasette, mikro-milliyetçilik, kökten dincilik, etnik ayrışım hareketlerinin ortaya çıkmasına elverişli bir ortam yaratıyordu (Işıklı 2004:371-398).

1980'lerde oluşan neoliberal düzen, tüm teknolojik atılımlara karşın, kapitalizmin 1970'lerde başlayan bunalımdan çıkmasını sağlayamadığı gibi, büyük toplumsal sorunlara neden olmuştur.

1.4. Türkiye'de Liberalizm

Türkiye'de liberalizm bir akım veya düşünce sistemi olarak, gelişmiş ülkelerdeki kadar etkili olmasa da Osmanlı'dan bugüne gerçekleşen gelişmeler kapsamında, Türkiye'de liberal kurumların, kişilerin ve olayların etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk liberal hareketler, III. Selim ve II. Mahmut gibi padişahlar döneminde yapılmıştır. II. Mahmut döneminde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ekonomide serbest ticaretten yana bir devlet adamı olmuştur. Osmanlının kötü giden ekonomik durumunun çözümünü Avrupa devletleriyle serbest ticarete görmüştür. Bu yüzden 16 Ağustos 1838'de, İngilizlerle Balta Limanı Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın en önemli maddeleri şunlardı (Dikbaş 2004):

- Gümrük vergi oranları ihracatta yüzde 12'ye, ithalatta ise yüzde 5'e düşürülecek,
- İngiliz tüccarlar, hiçbir kısıtlama olmadan, her tür malı Osmanlı topraklarında hem iç hem dış ticaret amacıyla alıp satabilecekler,
- İngilizlerden mal alım ve nakli için belge istenilmeyecek,
- İngiliz tüccarlar, iç ticarete yerli tüccarlardan fazla vergi ödemeyecek,
- Yabancı malları Boğazlardan serbestçe geçecek,
- Antlaşma, "sonsuz dek" yürürlükte ve geçerli olacak.

Sonuç olarak Osmanlıların uluslararası ticareti ile iç ticaretine devlet politikaları yoluyla konmuş engellerin çoğu kaldırılmış veya önemli ölçüde azaltılmıştır.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve bu fermanı izleyen süreç Türkiye'de liberal düşüncenin doğuşu ve gelişmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat Fermanı ile kişilerle devlet arasındaki ilişkilere hukuki yönden yenilikler getirme ve şeriata dayanan eski yasaları tamamen değiştirme amaçlanmış ve devlet, birey arasındaki ilişkilerde devletin modernleştirilmesi amacına dayanan temel ilkeler kabul ve ilan edilmiştir.

Tanzimat Fermanı Osmanlı merkezi otoritesinin (padişahın) egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı bütün Osmanlı halkına duyuran ilk belgedir. Tanzimat Fermanında en dikkat çeken ve özellikle liberalleşme yönünde atılan adımlardan birisi padişahın kendi egemenlik hakkını sınırlaması, diğeri ise kişiye bağlı can, mal ve onur koruma haklarının padişahın egemenlik alanından çıkartılıp yasal düzenlemelere bağlanmış olmasıdır. Osmanlı'da özel mülkiyet ve azınlık haklarının anayasal güvence altına alınması liberalizm açısından önemli bir adım sayılmıştır (Akyar 1999:429).

Liberalizmin ilk işaretleri Ali ve Fuat Paşa'nın vasiyetnamesinde ve Cevdet Paşa'da görmek mümkündür. Asıl başlangıç "**Vatan ve Hürriyet Şairi**" Namık Kemal'le olmuştur. Bundan sonra Sakızlı Ohannes, Cavit Bey, Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Prens Sabahattin liberalizmin gelişmesinde rol almış önemli düşünürlerdir (Akşin 2000:264).

Ali ve Fuat Paşa özel mülkiyet anlayışının gelişmesi ile ekonomik ilerlemenin doğru orantılı olacağını belirtmişler ve liberal politikaların Osmanlı'nın

kötü giden kaderini değiştireceğini düşünmüşlerdir. Ali ve Fuat Paşa'nın vasiyetnamesinin ağırlık noktasını liberal ekonomik düzen oluşturmuş; devletin elindeki fabrikaların özel kesime devredilmesini, devletin ekonomik yaşamdan elini çekmesini vurgulamıştır. Hatta bu devlet adamları serbest ticaretin gelişmesi için yabancılara mülkiyet ve özgürlük verilmesini savunmuşlardır. Her iki devlet adamının birleştikleri ortak nokta liberal ekonomik düzen ve devlet yönetiminde liberalizm olmuştur. Aynı dönemde Cevdet Paşa'da liberalizmden, serbestlikten yana olmuştur (Çavdar 1992:31-32).

I. Meşrutiyet (1876-1878)'in ilanı ile Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ortaya çıkmıştır. Parlamenter bir siyasi yapının ortaya çıkmasında Tanzimat ile Osmanlı'ya giren ilerici düşüncelerin etkisi büyüktür. Ancak, kısa bir süre sonra II. Abdülhamit tarafından kapatılan Meclis-i Mebusan, siyasi arenada etkili olamamıştır. Tekrar yaşanan bir mutlakiyet döneminden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisiyle 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. O dönem Maliye Nazırı olan Mehmed Cavid Bey tarafından biçimlendirilen ekonomi politikaları sayesinde 1908-1914 yılları arasında etkin bir şekilde liberal ekonomiye yönelik icraatlarda bulunulmuştur. **İlm-i İktisat** isimli dört ciltlik eseriyle Cavid Bey sadece Avrupa'da liberalizmin çıkışından o güne kadar olan ekonomik durumu değil, aynı zamanda sosyal ve politik durumu da ayrıntılı bir biçimde ele almıştır (Çavdar 1992:110-115).

1881 basım tarihli "**Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel**" ismini taşıyan ve Türk tarihindeki ilk klasik ekonomi kitabının yazarı olan Sakızlı Ohannes Paşa ise ekonomik liberalizmin Osmanlı'daki öncülerindendir. Ohannes Paşa kitabında devletin ekonomiye olan her türlü müdahalesine karşı çıkmıştır. Kitabında dikkat çeken önemli noktalardan birisi de Osmanlı hükümeti ulaşım hizmetlerini, özellikle demiryolu ve demiryolu alanındaki yapım ve işletme faaliyetlerini bütünüyle özel şirketlere bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Serbest-i ticaretin temeli olan mülkiyet hakkı üzerinde durmuştur. Bireysel çıkarlarla, toplumun genel çıkarları arasındaki uyumun serbest ticaret ve rekabet sayesinde adeta kendiliğinden sağlanacağını vurgulamıştır. Toplumun genel çıkarları adına, bireysel çıkarların sınırlandırılmasını ekonomiyi olumsuz etkileyeceğini çünkü bireysel çıkarların ekonomik yaşamın özendiricisi ve teşvikçisi olduğunu ifade demiştir (Çavdar 1992:77-80).

II. Meşrutiyet döneminin diğer bir liberal gelişmesi ise İttihat ve Terakki'nin içerisindeki gruplardan biri olan Prens Sabahattin ve arkadaşlarının ön plana çıkması olmuştur. İktisadi ve siyasi liberal düşüncenin gelişiminde büyük katkıları olan Prens Sabahattin 1906 yılında Paris'te kurmuş olduğu Teşebbüs-ü Şahsi, Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Terakki Gazetesiyle liberalizmin bayrağını açmıştır. Prens Sabahattin'in 1908 yılında İkinci Meşrutiyet Devriminden sonra kurduğunu olduğu Ahrar Fırkası'nın programı hem iktisadi, hem de siyasal liberalizmi savunmuştur. Bu programda; insan hakları vurgulanmış, Ayan Meclisi üyelerinin belirlenmesi yetkisinin Padişahın elinden alınması ve tek dereceli seçim isteği dile getirilmiştir. Ahrar Fırkası'nın programındaki bu özellikler, onu İttihat ve Terakkiden daha liberal kılmıştır (Akşin 2000:265).

Osmanlıda liberal düşünürlerden olan Prens Sabahattin Osmanlı toplum yapısını hedef almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece bir yönetim sorunuyla karşı karşıya olmadığını, aksine bir sosyal yapı sorununun olduğunu vurgulamıştır. (Ege 1977:37).

Prens Sabahattin Osmanlı toplum yapısına karşı çıkmış ve toplumsal yapının kökten değişmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Ona göre ıslahat hareketlerinin istenen sonucu verememesinin nedeni Osmanlı toplum yapısının incelenmemesi olmuştur (Sencer 1971:29). Merkeziyetçi yönetimin karşısında bireyin hareket serbestliliğini savunmuştur (Ege 1977:187). Prens Sabahattin, merkezi yönetimin kendi bünyesinin dışında kalan sorunlarla pek ilgilenmediğini, ilgilense de bürokratik formalitelerden dolayı bir icraat yapmasının mümkün olmadığını bu yüzden; merkeziyetçi yönetimin ulaşamadığı, götüremediği hizmetleri, yerel yönetimlere imkanlar tanınarak yerinde hizmet anlayışıyla en iyi ve en doğru hizmetler yapılacağı düşüncesinde olmuştur (Ege 1977:163).

Prens Sabahattin'in savunduğu kavramlardan birisi de "**teşebbüs-i şahsi**" kavramıdır. Teşebbüs-i şahsi kapitalist ekonomik sistem içerisinde kendisi için kendi yeteneklerini kullanarak, ekonomik yönden bir gelişme sağlayan insandır. Prens Sabahattin devlet memurluğuna şiddetle karşı çıkmıştır.

1908-1918 yıllarında iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi döneminde Milli İktisat Politikaları benimsenmiş, merkezi otoriter yapı devam etmiştir. Bu dönemde öne çıkan isimler Ziya Gökalp ve Tekin Alp olmuştur. Milli iktisat demek;

ulusun üretimini, ulusun genel zenginliğini artıracak, milletin refah düzeyini, tarımsal ve sınai gelişimini yükseltecek tedbirler, girişimler, yasal kurumlar ve düzenlemelerin bütünü demektir. İthal edilen mallara getirilen sınırlamalar, ihracata verilen özendirmeler, sanayi teşviki için özendirmeler, tarımsal gelişmenin sağlanması için alınan tedbirler, servet dağılımını etkilemek için vergiler gibi durumlar milli iktisadın en önemli unsurlarını teşkil etmektedir. Milli İktisat Politikası ile ulusal büyük sanayinin kurulması hedeflenmiştir. Milli İktisat Politikası sadece ekonomik gelişme için araçtır, o gelişme sağlandıktan sonra liberal uygulamaların artık sakıncası kalmayacağı düşünülmektedir (Fedayi 1999:467).

Cumhuriyet'in kuruluş yılları karma ekonomik politikaların ağırlıklı olarak uygulandığı, temelini İttihat ve Terakki'nin 1914-1918 yıllarında yürüttüğü devletçi milli iktisat politikalarından alan bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası liberal sayılabilecek siyasi oluşumlardır (Akşin 2000:267)¹.

Atatürk'ün emriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), daha liberal olacaktı. Ancak SCF' nin parti programında kişilerin gücünün yetmediği iktisadi konularda devletin doğrudan girişimler yapması öngörülmüştür. Kapitalist sınıfın gelişmemiş olmasından dolayı devletçi bir yapıya da sahip olmuştur. SCF' nin kadınlara, siyasal hakların tanınmasını istemesi liberal yönünü ortaya çıkarmıştır (Akşin 2000:267).

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte siyasi ve ekonomik olarak yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları, yurt sanayini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeyi yasal çerçevesi ve kurumlarıyla oluşturmaktır. İttihat ve Terakki'nin milli iktisat, milli burjuvazi düşüncesi bu dönemde de devam etmiş ve bu düşünce doğrultusunda İş Bankası kurulmuştur. Bir yandan dışa kapalı bir ekonomik yapı sergilenirken diğer yandan da özel teşebbüs desteklenmiştir. Bu dönemde 1925 yılında çıkarılan **yerli mal** kullanmayı özendirme ve 1927 yılında

¹ Akşin (2000:265) feodal karşıtı, akılcı, bireyci, özgürlükçü ve eşitlikçi nitelikleri dolayısıyla Atatürk Türkiye'sinin liberal nitelikler taşıdığını, saltanattan sonra Hilafeti kaldırmak gibi tarihsel ve büyük ölçekli bir devrim yapan Atatürk ve arkadaşlarının kurmuş olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) liberal bir parti olduğunu belirtmiştir.

Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte koruma ve özendirme tedbirleri uygulanmıştır (Boratav 2004:147).

1930'dan sonraki dönemde, dünya ekonomik bunalımından kaynaklanan tarım ürünleri aleyhindeki büyük fiyat farkına dayanarak tarım dışı kesimlere, özellikle sanayi kesimine fon aktarımı sağlanmış, yüksek gümrük duvarları ile korunmuş bir ülkede ödemeler dengesi gözetilip, denk bütçe politikası tavizsiz uygulanarak, devletin öncülüğünde ithal ikamesine dayanan ekonomi politikası izlenmiştir (Boratav 2004:148).

1933 yılında **Fikir Hareketleri** dergisi kurulmuştur. Fikir Hareketleri Dergisi'ni (1933-1940) daha önce İttihat ve Terakki'nin organı olan Tanin'in başyazarlığını yapan Hüseyin Cahit Yalçın çıkarıyordu. Fikir Hareketleri dergisi o yıllarda dünyadaki düşünce ve ideolojileri özgürlükçü ve liberal açıdan inceliyor ve liberalizmi tanıtıyordu (Akşin 2000:266).

1939-1950 yılları arasında uygulanan Milli Koruma Yasası, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası devletin ekonomi üzerinde etkisini çoğaltmış ve inanılmaz boyutlara çıkarmıştır¹. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de tek parti iktidarının bütünüyle geride kaldığı, liberal ekonominin uygulanmaya çalışıldığı, kapitalist bir kalkınmanın ilk adımlarının atıldığı bir dönemdir (Çavdar 1992:221). Demokrat Parti'ye göre, devlet önce asli vazifelerini yapmalı, devletin ekonomi siyaseti teşvikten ibaret olmalı, işletmecilik yapmamalıdır. Çünkü devletin kötü işletmeci olduğu artık tartışmaya mahal olmayan bir gerçektir. Bu nedenle, devlet işletmelerden elini çekmeli ve onları özel teşebbüslere, kooperatiflere devretmelidir. Devlet, özellikle serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında rakip, durumunda bulunmamalıdır (Tosun 1949:185-189).

¹ **Milli Koruma Yasası:** Hükümete ekonominin her alanında sınırsız müdahale yetkisi veren bir yasaydı. Bu yasa savaş yıllarında ekonominin belirleyici bir unsuru olmuştur. Bu yasa uyarınca hükümet imalat ve ihracat sanayi dallarında neyin, ne miktarda ve ne nitelikte üreteceği konusunda tam yetkiye sahipti. Devlet bu yasa uyarınca uygun gördüğü işletmeleri ve ulaşım araçlarını, işletilmeyen beş bin dönümden büyük toprakları, belli bir bedel ödeyerek alabilecek ve bunları işletebilecekti. Fiyat mekanizmasında da devletin müdahaleci ve belirleyici bir rolü vardı.

Varlık Vergisi: Bir kere de alınan, salma niteliğindeki bir vergiydi. Verginin hedef kitlesi, kentlerde yoğunlaşan, savaş zengini denilen ticaret ve sanayi burjuvazisiydi. Bunlardan haksız kazançları karşılığı olarak yüksek düzeyde vergi alınmak istenmiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası: 5000 dönümlük bir üst mülkiyet sınırı verilmiş, bununla beraber toprağın yetmediği yerlerde, topraksız ve az topraklılara dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngören bir yasadır. Bu yasaya büyük toprak sahipleri itiraz etmişlerdir.

Demokrat Parti döneminde yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla 1 Ağustos 1951'de **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** kabul edilmiştir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarına yabancı sermaye Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu kanunla yabancı sermaye akışı beklenen ölçüde sağlanmadığından 1954 yılında bu kanun kaldırılarak daha liberal hükümler getiren "**Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu**" kabul edilmiştir (Eroğul 2003:134-135). Ayrıca bunun yanında özel girişimle yabancı sermayeyi petrol alanlarına çekmeyi amaçlayan ve 18 Mart 1954'te kabul edilen Petrol Kanunu da Türkiye'ye yabancı sermayenin girmesini sağlayan önemli etkenlerden birisi olmuştur (Ahmad 1995:161).

Demokrat Parti döneminde devletin küçülmesi, özel girişimcinin desteklenmesi gündeme getirilmiştir. 1950 Temmuz ayında hükümetin aldığı bir kararla beş altı kalem mal dışında dış ticarete liberasyona gidilmiştir (Eroğul 2003:102). Bu dönemde devletin küçülmesi beklenirken aksine büyüdüğü gözlenmiştir.

"1950 Ağustosunda memleketimizde ilk defa olarak devlet parasının ve yabancı sermayenin katılmasıyla özel girişimi desteklemek üzere bir banka, "**Türkiye Sınai Kalkınma Bankası**" kuruldu. Yeni kurulan bu bankanın amacı özel sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye iştirakini teşvik etmek, Türk sanayisine müteallik esham ve tahvilatın özel mülkiyete intikaline ve özel mülkiyette bulunmasına gayret etmektir" (Eroğul 2003:103).

1960'tan sonraki yirmi yıl boyunca ekonomide planlı kalkınma dönemine girilmiştir. 1980'li yıllara kadar ithal ikamesine dönük devletin iktisadi hayata müdahalesinin olduğu bir dönem yaşanmıştır.

1970'li yıllarda yaşanan dünya bunalımı, Türkiye'yi de etkisine almıştır. Bunun en önemli göstergesi, ödemeler dengesindeki krizler ve dışa bağımlılığın artmasıyla, bunların ekonomiye yansımaları olan kıtlıklardır. Uluslararası ekonomik ilişkilerdeki dengelerin değişmesi sonucu, ülkede, özellikle petrol ve ürünlerindeki kıtlıklar, tüm ekonomik yaşamı felce uğratmıştır.

1970'lerden itibaren, klasik liberalizm başta ABD ve İngiltere olmak üzere, Batı dünyasında düşünce ve kamu politikaları düzeyinde yeniden etkili olmaya başlamıştır. Bu neoliberal iktisat politikaları, İngiltere'de Thatcher ve ABD'de

Reagan yönetimleri döneminde hakim olmuştur. Dünyada neoliberal uygulamalar yaşanırken Türkiye'ye yansıması, ilk olarak 24 Ocak 1980 Kararları ile gündeme gelmiştir.

Bu dönemde gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunu dışa kapalı olan ekonomik yapılarının dışa açılması, devletin ekonomik sistem üzerindeki ağırlığının ortadan kaldırılması biçiminde belirlemiş ve bunu genellikle IMF ve istikrar önlemlerini içeren stand-by anlaşmaları ile uygun hale getirmiştir. Dünya bankası yapısal uyarlama politikaları ile değişme sürecini inşa etmiştir. Bu neoliberal politikaların uygulandığı Şili, Arjantin gibi ülkelerde demokrasinin askıya alındığı dönemlerde mümkün olmuştur (Güler 2005).

Özal, Türkiye'de neoliberalizmin öncüsü olmuştur. Neoliberal politikaların uygulandığı diğer az gelişmiş ülkeler gibi Türkiye'de de demokrasinin sınırlandırılması gerekli olmuştur. Bunun üzerine 12 Eylül Askeri Rejimi uygulanmıştır.

2. 12 EYLÜL ASKERİ DARBE DÖNEMİ VE ANAP'IN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Türkiye için 1970'li yıllar ekonomik krizlerin ve yoklukların yaşandığı, demokratik süreçlerin işletilememesi nedeniyle siyasal krizler ve terör olaylarının baş gösterdiği sıkıntılı yıllar olmuştur.

1973'te dünyada yaşanan petrol krizi diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de büyük ölçüde etkilemiştir. Bunun üzerine bir de Kıbrıs Harekatı ve bu hareket nedeniyle ABD'nin 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye silah ambargosu koyması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Kalaycıoğlu 2000a:270). Bu sırada Avrupa'nın Kıbrıs konusunda bir ilerleme sağlanamadığı için ekonomik yaptırımlar uygulayarak her türlü yardım ve krediyi engellemesi kötü olan ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. Türkiye bu dönemde, uzun vadeli borçlanma yerine nakit ödemelerle askeri ekipman satın almak zorunda kalmıştır (Ahmad 1995:209).

1970'li yıllarda hükümetler ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle bir taraftan tasarruf çağrısında bulunurken diğer taraftan da yüksek istihdam ve kamu yatırımlarıyla hedefledikleri ekonomik büyüme sayesinde gelecek seçimlerde oy kazanmak amacındaydılar. Hükümetler her ne kadar büyümeyi hedefledilerse de ekonomik sıkıntılar, devam etmiş işsizlik giderek artmış ve bu işsiz gruplar radikal sağ veya solun saflarına katılmışlardır.

1979 yılının Aralık ayındaki Kısmi Senato ve beş milletvekilliği için yapılan ara seçimi Adalet Partisi büyük bir çoğunlukla kazanmıştır. Bu durum üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bülent Ecevit'in partisi en büyük parti olmasına rağmen hükümetten istifa etmiştir. 3. Milliyetçi Cephe'yi kurmayacağını söyleyen Süleyman Demirel, daha önce Milliyetçi Cephe'yi oluşturan sağ partilerin desteğiyle Adalet Partisi azınlık hükümetini kurmuştur (Çavdar 2004:258).

12 Kasım 1979 tarihinde kurulan Adalet Partisi azınlık hükümetinin önünde üç büyük ekonomik sorun vardır.

- Enflasyon aylık %10'lara ulaşmıştır.

- Yokluklar nedeniyle uzayan kuyruklar günlük hayatın bir parçası olmuş, ekonomik sıkıntılar nedeniyle fabrikalar kapanmış, ülkede yatırımlar durma noktasına gelmiştir.
- Merkez Bankası ve Hazine ödeme yapamaz duruma gelmiştir.

Demirel bu dönemde Özal'ı başbakanlık müsteşarı yaparak, kötü giden ekonomiyi düzeltmek için Türk siyasal ve ekonomi tarihine **24 Ocak Kararları** diye geçen bir dizi önlemi almıştır. "Bu kararlar 1980'li ve 1990'lı yıllara egemen olacak bir politikacıyı da kamuoyuna tanıtıyordu" (Kongar 2001:187). Bu politikacı Turgut Özal'dı.

Bu gelişmelere sağ ve sol terörünün önlenemez biçimde tırmanmasının ve sıkı yönetime rağmen silahlı kuvvetlerle ilgili önlemleri içeren yasaların TBMM'den çıkarılmamasının yol açtığı bir bunalım eşlik etmiştir. Demirel'in azınlık hükümetinin bu konuda gösterdiği çabalar yetersiz kalmış ve devam eden terör için çözüm bulunamamıştır (Tokatlı 1999:25).

Ekonomik sıkıntılar ve yaygınlaşan şiddet eylemleri nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri 1 Ocak 1980'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e uyarı mektubu vermiştir. Bu uyarı mektubu bir anlamda 12 Eylül'ün de habercisi olmuştur (Birand ve Yalçın 2001:113).

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hükümete baskısı devam etmiş, hükümetten partilerin amaçta birleşmesi, Anayasa değişikliğinin sağlanması, seçim yasasının çıkarılması, ve yargının yeniden düzenlenmesi istenmiştir. Ancak meclisin o günkü koşullar itibarıyla Anayasa değişikliğini gerçekleştirecek durumda olmadığından, Meclis, AP'nin içinde bulunduğu bunalımdan çıkmak için erken seçim önermiştir, fakat Anayasa Komisyonu erken seçimi Anayasaya aykırı bularak öneriyi reddetmiştir.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi bitince Senato başkanı İhsan Sabri Çağlayangil Cumhurbaşkanlığına vekalet etmeye başlamıştır. TBMM'de yeni Cumhurbaşkanını seçimine yönelik oylamaya geçildiğinde oylama turları uzamış Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Yasama çalışmaları tümüyle durmuştur.

12 Eylül sabahı "**Bayrak Harekatı**" adı verilen müdahale ile Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Herhangi bir müdahale ile karşılaşmadan yapılmıştır. Darbe, emir komuta zinciri içinde yukarıdan aşağıya bir hiyerarşik düzen

içinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklı olmuştur. 1960 müdahalesini yapanlar orta rütbeli subaylar iken 12 Eylül 1980 Darbesi'nde hiyerarşik düzen bozulmamıştır. Tanör (2000:27)'e göre bu darbe emekçilerin aleyhine onları birtakım haklardan mahrum bırakarak işverenler lehine halkı susturan bir darbe olmuştur¹.

12 Eylül sabahı liderler evlerinden alınarak zorunlu ikametlerine götürülmüşlerdir. Ordunun yönetime bir kez daha el koymasıyla birlikte sivil iktidar devre dışı bırakılmış, ülke siyasal kurumların kaldırıldığı, bireysel, siyasal ve basın özgürlüğünün kısıtlandığı bir sıkı yönetim düzenine girmiştir.

"Ara rejimler olarak bilinen askeri cuntalar demokratik hak ve özgürlükleri askıya alıyorlar, hiçbir partinin seçim korkusuyla alamayacağı kararları alıyorlar ve sıkıyönetim mahkemeleri ve kemer sıkma politikaları ile ortalığı temizledikten sonra iktidarı krizin gerçek sorumlularına terk ediyorlardı" (Timur 2004:231).

Askeri yönetim bundan sonraki üç yıl boyunca, 24 Ocak Kararları'nı ve bunların devamı olabilecek ekonomi politikalarını, basının ve sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti olmadan rahatça uygulayabilmiş ve bu politikaların gelecek yıllarda da uygulanması için yasal ve toplumsal zemini oluşturmuştur.

12 Eylül rejiminde kişi hak ve özgürlükleri kısıtlanmış, basın organları zor çalışma koşulları altında çalışmış, toplantı, yürüyüş izne bağlanmış, sendika ve dernek faaliyetlerinde önemli sınırlamalar getirilmiştir. İşçi ücretleri için bir defaya mahsus ücret artırımını yapılmış daha sonra Yüksek Hakem Kurulu'na ücret ayarlaması yapması yetkisi verilmiştir. Bu dönemde ayrıca idam cezaları uygulanmıştır.

2.1. 12 Eylül Hükümeti'nin Kuruluşu

12 Eylül'ü gerçekleştiren komutanlar kendilerine Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve üyeleri sıfatını vermişlerdir. Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan

¹ Ahmad (1995:208) generallerin 12 Eylül'ü sadece siyasal şiddete ve kan dökülmesine son vermek için yapılmadığını, eğer amacın bu olduğu takdirde bunu darbeden önce de gerçekleştirebileceğini belirtmiştir. Generallerin müdahale nedeni olarak, Türkiye'nin acilen istikrara kavuşturulması konusunda duydukları endişeyi ve İran Devrimi'nden sonra Türkiye'nin Batı için taşıdığı stratejik önemin arttığını vurgulamıştır.

Evren, MGK başkanı ve aynı zamanda Devlet Başkanı unvanına sahipti. Diğer Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri: Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun'dan oluşmuştur. MGK Genel Sekreterliğine Haydar Saltık atanmıştır. Bu komutanlar askeri görevlerini sürdürmenin yanı sıra Konsey Üyeliğini de yapmışlardır.

Yasa ve düzenin bozulması, enflasyonun artması, temel tüketim malları kıtlığı, parti çekişmeleri yüzünden çok büyük sıkıntılar çeken halk, sıkıyönetim ve istikrar vaadini olumlu karşılamıştı (Ahmad 1995:215).

12 Eylül Rejimi hükümetin seçimle gelmiş merkezi organlarını görevden aldığı gibi yerel yönetimler için de aynısı yapılmıştır. Belediye başkanları, partizanlık yaptıkları düşünülen valiler görevden alınarak yerlerine subaylar getirilmiştir. Ordu, ülkeyi bütünüyle avucunun içine almıştı. İl genel meclisleri ile belediye meclisleri feshedilmiştir (Tanör 2000:32).

Milli Güvenlik Kurulu, Anayasayı askıya alan, parlamentoyu dağıtan, siyasal partileri kapatan, parti önderlerini tutuklayan, bütün sendika konfederasyonlarının faaliyetlerini askıya alan kararnameler çıkarmıştır. 14 Eylül 1980'de grevler yasaklanmış olup grevci işçilere işbaşı yapmaları emredilmiştir. Bu önlem Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin tarafından memnunlukla karşılanmış ve bu önlemin Türk ekonomisinin gelişmesi yönünde önemli bir adım olacağı yönünde açıklamada bulunmuştur (Ahmad 1995:216).

Yeni hükümet 21 Eylül 1980'de yürütme yetkisi MGK'ya ait olmak üzere kurulmuştur¹. Emekli bir amiral olan Bülent Ulusu başbakan olmuştur. Hükümet, daha çok bürokratlar, profesörler, emekli subaylardan oluşmuştur. En önemli

¹ MGK'nın yürütmenin işlerini yapabilmesi mümkün olmadığından Bakanlar Kurulu'nun oluşturulacağı bildiride haber verilmiştir. 1980 Müdahalesi'nin hemen sonrasında Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı olarak Orgeneral Kenan Evren'in hükümetin bir an önce kurulması konusundaki talimatı üzerine başbakanlık makamı için çeşitli isimler ortaya atılmıştır.

Atatürkçü, laik, milliyetçi ve yolsuzluklara karışmamış bir kişi aranmaya başlanmıştır. Önce bu özelliklere uyan GGP Genel başkanı Turhan Feyzioğlu'nun üzerinde durulmuştur. Fakat bazı konsey üyeleriyle Silahlı Kuvvetlerin bir kesimi Feyzioğlu'na itiraz etmişlerdir. Feyzioğlu kendine gelen itirazları göz önünde tutarak başbakanlık için bir askerin daha uygun düşeceğini izah etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekli olan Amiral Bülent Ulusu üzerinde görüş birliği sağlanmıştır. 12 Eylül Hükümeti'nin başbakanı olarak Bülent Ulusu'nun ismi açıklanmıştır (Tokatlı 1999:29).

atamalar, Turgut Özal'ın ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına ve Özal'ın yakın arkadaşı Merkez Bankası eski başkanı Kaya Erdem'in Maliye Bakanlığı'na getirilmesi olmuştur. Normal sivil idare olmadığından başbakanın bakanları atama yetkisi olmamış, bakanları konsey tespit etmiştir. Her ne kadar Başbakan ve Bakanlar oldu ise de ülke idaresi halen askerin elinde ve baskısı altında devam etmiştir (Tokatlı 1999:29).

Bülent Ulusu, ekonomiye yabancı olduğu için bu alanı dolduracak isim olarak Turgut Özal düşünülmüştür. Özal, askerlere hazırladığı ekonomik programın uygulanmaması halinde, Türk ekonomisinin çok büyük zarar göreceğini anlatmıştır. Bu politikaların uygulanması için generaller Özal'ı ekonomiden sorumlu kişi olarak atamışlardır. 12 Eylül sabahı Turgut Özal Genel Kurmaydan aranarak, Maliye Bakanlığı teklif edildiğinde Özal, Başbakan Yardımcılığı, Ticaret Bakanlığı, ve Maliye Bakanlığının hepsinin yetkilerinin kendinde toplanmasını istemiştir. Özal, 24 Ocak Kararları'nı ancak bu şekilde uygulanabileceğini düşünmüştür (Birand ve Yalçın 2001:111).

17 Eylül 1980 tarihinde ekonomi bakanı olan Özal, ekonominin dizginlerini eline alarak, 24 Ocak Kararlarını uygulamak için ilerlemiştir¹. Bunu izleyen aylarda Turgut Özal'a ülkenin ekonomik sorunlarını çözmesi için tam bir serbestlik tanınmıştır. Alınan ilk tedbirler: fiyatlar serbest bırakılarak enflasyonun aşağı çekilmesi, ücretlerin düşük düzeyde tutularak tüketimin engellenmesi, ihracatın artırılması ve dış borç ödemelerinin ertelenmesi için yabancı finans çevreleriyle anlaşmaların yapılması olmuştur. Özal, ilk seyahatini Batıya yaparak Batılı ülkelerin desteğini almıştır (Ahmad 1995:217).

Özal, 24 Ocak Kararları ile ilgili istikrar önlemlerini bu dönemde askeri rejimin desteğiyle yürütmüştür. Parlamentoda ve basında hiçbir muhalefetin olmadığı koşullarda MGK'nın olağanüstü yasama yetkilerini arkasına alan hükümet, istediği her önlemi uygulamıştır (Birand ve Yalçın 2001:115).

¹ 24 Ocak Kararları'nın alınması sırasında Kaya Erdem'le birlikte çalıştığı için Özal Kaya Erdem'in Maliye Bakanlığı'na getirilmesini özellikle istemiş ve sonucunda Kaya Erdem Maliye Bakanlığına atanmıştır. Özal işlerini aksatacak kendisine muhalefet edecek kimseyi istemediğinden kendi ekibiyle çalışmak istemiştir (Tokatlı 1999:30).

Askeri Rejimin temel düzenleyicisi Anayasa Düzeni Hakkında Kanun olmuştur. Buna göre 1961 Anayasasındaki bazı istisnalar dışında yeni Anayasa yapılıncaya kadar bu kullanılacaktır. Konsey yasama yetkisinin yanında, Anayasa'da değişiklik yapma yetkisini de kendi bünyesinde toplamıştır. MGK üyeleri daha ilk aylarda yoğun bir yasama faaliyetine girişmişlerdir. Bunlardan en dikkat çekenleri asayişe, ceza yargılamasına ve ölüm cezasının yerine getirilmesine ilişkin yasalar olmuştur (Tanör 2000:32).

Siyasal faaliyetler konusu ile ilgili asıl darbe MGK'nın 52 sayılı kararıyla olmuştur. Buna göre (Tanör 2000:32):

- Ülkeyi 12 Eylül durumuna getiren kişileri öven ve eleştiren yorumlar devam etmektedir. Bu durumun önüne geçmek için ülkede her türlü siyasi faaliyet ve eski siyasetçiler ve parti üyeleri ülkenin durumu hakkında yorum yapmaları yasaklanmıştır.
- Sıkıyönetim Komutanlıklarının kararlarının tartışılması yasaklanmıştır. 13 Ekim 1981'de MGK **Siyasi Partilerin Feshine** dair kanunu çıkarmış ve yürürlüğe koymuştur. Evren Siyasi partilerin kapatılması gibi büyük bir sorumluluk getiren bu olayı **Yüksek Askeri Şura** üyeleriyle görüşmeyi ve böyle bir sorumluluğu paylaşmayı uygun bulmuştur.

12 Eylül hükümetinin sivil hayata geçilmesi için bazı şartları vardı: Yeni bir Anayasa ve bunun referandumdan geçmesi, yeni siyasi partiler yasası ve mevcut olan partilere ek yeni partilerin kurulması olmuştur. Ancak bunlar gerçekleştirildiği takdirde sivil hayata geçilmesi yönündeki faaliyetlere izin verilecekti. Evren ve diğer askerlere göre aynı partilerle seçimlere gidilmesi demek yine 12 Eylül 1980 öncesi duruma dönülmesi demekti.

2.2. 1982 Anayasası ve Hazırlanma Süreci

MGK ülkeyi yeniden yapılandırmak için yeni bir Anayasa yapmıştır. Bu amaçla da Kurucu Meclis oluşturulmuş ve Kurucu Meclis Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Kurucu Meclis'in görevi, ülkeyi yeni düzenine taşıyacak Anayasal ve Yasal çatıyı kurmak, Anayasayı ve temel yasaları yapmak, TBMM'nin oluşmasına

kadar yasama yetkisini kullanmak olmuştur. Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi (DM) olarak iki gruptan oluşmuştur. Ancak bu gruplar arasında eşitlik değil de ast-üst ilişkisi olmuştur. Danışma Meclisi danışman görevini yürütmüş yasa ve anayasa yapımında son söz hakkı ve hükümeti denetleme yetkisi MGK'nin olmuştur (Tanör 2000:38).

Kurucu Meclisin görevlerini Özbudun (2002:51) şöyle sıralamıştır:

- Yeni Anayasayı ve Anayasanın Halkoyuna Sunuluş Kanunu hazırlamak;
- Halkoyuna sunulan ve milletçe kabul edilince kesinleşerek, geçici hükümlerine göre yürürlüğe girecek olan Anayasanın ilkelerine uygun Siyasi Partiler Kanunu hazırlamak;
- Yeni Anayasanın ve Siyasi Partiler Kanunun hükümlerini göz önünde tutarak Seçim Kanunu Hazırlamak;
- Milli Güvenlik Konseyince kararlaştırılacak tarihte yapılacak genel seçimlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmektir.

Kurucu Meclisi Yasası, 29 Haziran 1981'de MGK tarafından onaylanmıştır. Yasaya göre, Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi üyeleriyle 160 kişilik bir Danışma Meclisinden oluşacak ve Danışma Meclisi'nin 40 üyesini MGK, 120 üyesini ise her ilin valisinin önerdiği adaylar arasından MGK seçecektir. Danışma Meclisi'nin 120 kişisini valilerin önerdiği kişilerden seçilmesi darbecilere göre biraz demokratik olmuştur (Kırçak 1993:310-311).

Danışma Meclisi ilk toplantısını 23 Ekim 1981'de yapmıştır ve Danışma Meclisi'nin başkanlığına en yaşlı üye olarak Sadi Irmak getirilmiştir. Danışma Meclisi yeni Anayasayı, siyasal partiler ve seçim yasalarını hazırlayacaktı. Böylece temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan yeni bir anayasanın hazırlanmasından görünürde Danışma Meclisi sorumlu tutulacaktı (Kırçak 1993:312). Danışma Meclisi, MGK'nın hazırlamış olduğu geçici iç tüzükle çalışmalarını yürütmüş yaklaşık bir ay sonra **Danışma Meclisi İç Tüzüğünü** hazırlayarak çalışmalarını bu metne göre yapmaya başlamıştır (Tanör 2000:39).

Anayasayı hazırlama görevini alan Danışma Meclisi, Genel Kurulu 15 kişiden oluşan bir Anayasa komisyonu seçmiştir. Komisyon Başkanlığına ise Prof.

Orhan Aldıkaçtı getirilmiştir. Bu komisyon MGK'nın izni doğrultusunda çeşitli kurum ve kuruluşlardan anayasa konusundaki görüşlerini istemiştir. MGK'nın izni ile Anayasa tartışmaları sadece şu sınırlar içinde serbest tutulmuştur (Tanör 2000:40):

- Feshedilen partilerin genel başkan, genel başkan yardımcıları, genel sekreterleri ve yardımcıları, genel yönetim kurulu üyeleri dışında kalan üyeleri Anayasa Komisyonu'nun isteği üzerine görüşlerini açıklayabilirler.
- Bunlar yükseköğretim kurumlarına ya da sıkı yönetim komutanlıklarının iznine bağlı olarak meslek kuruluşlarının düzenledikleri bilimsel toplantılarda görüşlerini açıklayabilirler.
- Anayasa Komisyonu'nun isteği üzerine Anayasa konusuyla doğrudan ilgili çeşitli kurumlar (üniversiteler, yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları vb.) görüşlerini iletebilirler.
- Bunların dışında kalan her türlü siyasal faaliyette bulunmaları yasaklanmış olan dernekler, tüzel kişiler ve topluluklar bu konuda görüş açıklayamazlar. Bunların mensupları kişisel görüş açıklamaları bu kapsamın dışındadır.

Anayasa taslağı hazırlandığında çok eleştirilmiş bunun üzerine MGK **70 nolu Kararı** yayınlamıştır. Buna göre taslak üzerindeki görüş ve öneriler sadece anayasa taslağını geliştirecek nitelikte olmalıdır. Anayasanın açıklanması, tanıtılması ve eleştirilmesi yasaklanmıştır. Bu karara göre halkoyunda oy kullanmayanlar beş yıl süreyle seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılacaktır. MGK bunlarla da yetinmemiştir. 71 sayılı kararını çıkararak Anayasanın geçici maddeleri ile Evren'in radyo, televizyonda ve yurt içi gezilerinde Anayasa'yı tanııtma konuşmaları eleştirilemez, yazlı ve sözlü hiçbir beyanda bulunulamaz şeklinde bir kanun hazırlamıştır (Tanör 2000:40). Böylece Anayasa hakkında konuşmak yasaklanmıştır.

Anayasa'nın Geçici Maddeleri şunlardır (Özbudun 2002:59-60):

- Anayasanın geçici 1. maddesine göre Anayasa'nın Halkoylaması sonucu Anayasanın kabulü ile birlikte halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanır ve yedi yıllık bir süre ile Anayasanın Cumhurbaşkanına vermiş olduğu yetkileri kullanır. Görev süresi bitiminde ise Cumhurbaşkanlığı seçimi Anayasa'da öngörülen hükümlere göre yapılır.

- Anayasanın geçici 2. maddesine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra Milli Güvenlik Konseyi, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşür ve Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri sıfatını alırlar. Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin sahip oldukları özlük haklarına ve dokunulmazlıklarına sahip olurlar. Altı yıllık süre sonunda Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyelerinin hukuki varlıkları da sona erer. Bu madde ile Evren'in yanında Konsey üyeleri de ekip olarak sivil iktidar döneminde etkili olacaklardır¹.
- Geçici 9. maddeye göre, genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanı kurulduktan sonra altı yıllık süre içinde yapılacak Anayasa değişikliklerini Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Değişikliğin aynen kabul edilip tekrar Cumhurbaşkanı'na gönderilebilmesi için, üye tamsayısının dörtte üç çoğunluğunun oyu ile mümkün olur. Bu madde ile birlikte Cumhurbaşkanı'nın Anayasa değişiklikleri ile ilgili yetkisini geniş tutmuştur.
- Anayasanın geçici 4. maddesi, 12 Eylül öncesi siyasi partilerin bazı yöneticileri ve parlamenterleri hakkında beş ve on yıl olmak üzere siyasal faaliyet yasağı getirilmiştir.

Referandum öncesinde bir taraftan kanuni baskılar devam ederken, diğer taraftan da Anayasa kabul edilmezse askeri rejim devam edeceği için halkın Anayasayı kabul etmekten başka seçim şansı olmamıştır. Anayasaya hayır yönündeki propagandalar yasaklanmış ve MGK başkanı Evren Anayasayı tanıtmak amacıyla gezilere çıkmıştır. MGK Evren'in Anayasayı tanıtan konuşmalarla ilgili aleyhte yazı yazmaya veya eleştirilerde bulunmaya yasak koymuştur. Yapılan referandumda Anayasayı onaylanmıştır. Ancak Evren'e evet ile anayasaya evet'i birleştiren, ve eski politikacılara konan yasaklar büyük eleştiri almıştı. Bunun üzerine MGK, Anayasanın veya Evren'in anayasa konusunda yaptığı konuşmaların eleştirilmesini yasaklamıştı (Ahmad 1995:222).

¹ Evren referandum öncesi bizim makamda mevkide gözümüz yoktur demişse de Cumhurbaşkanlığı mevkiini garantilemiştir. Sivil iktidara geçildiği zamanda bile hükümet üzerindeki etkisini devam ettirmiştir (Arcayürek 2000).

7 Kasım 1982 yılında yapılan referandumda Anayasaya %92 oranında evet denilmiştir. Evren'in de Cumhurbaşkanlığının 7 yıl süreyle onaylandığı bu referandum, özgür iradeden uzak ve antidemokratik olmuştur. Anayasa'nın kabulü ile birlikte en dikkat çeken maddelerinden birisi olan Anayasanın siyasi yasakları içeren geçici dördüncü maddesi yürürlüğe girmiş ve böylece Demirel, Erbakan, Ecevit, Türkeş'e 10 yıl süreyle siyaset yapmak yasaklanmıştır (Arcayürek 2000:117).

1982 Anayasası, 1961 ve 1924 Anayasalarına göre güçlü ve otoriter devlet kavramlarına önem vermiştir. Bunun yanında bireysel ve demokratik özgürlükler oldukça sınırlı tutulmuştur. 1982 Anayasası, liberalizmin temel unsuru olan özgürlük kavramını; milli güvenlik, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, kamu yararı, genel ahlak gibi durumlarıyla sınırlamıştır. Anayasanın 13. maddesi göre, "Temel hak ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile kanunla sınırlanabilir" şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca olağanüstü durumlarda kişi hak ve özgürlüklerinin askıya alınacağı belirtilmiştir. Bununla ilgili 14. maddeye göre "Savaş, seferberlik, sıkı yönetim ve olağanüstü hallerde durumun gerektirdiği ölçülerde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir" (Özbudun 2002:60).

Tanör (2000:46)'e göre "1982 Anayasası, 1961 Anayasası ile karşılaştırıldığında çok net bir şekilde antiliberaldir. Daha başlangıç bölümünden anlaşıldığı gibi Anayasa ve yapıcılara göre en yüce değer birey değil, özgürlük ve demokrasi hiç değil, devlet ve Türk milli menfaatleridir".

1982 Anayasası'nda hiçbir düşüncenin, Türk milli menfaatlerini ve manevi değerlerini, Atatürk ilke ve devrimlerinin karşısında olmayacağını, laiklik ilkesinin gereği olarak dinin devlet işlerine politikaya karıştırılamayacağı vurgulanmıştır. Fakat uygulamada din dersleri okullarda zorunlu ders olarak okutulmuştur. Din derslerinin zorunlu olarak okutulması, liberalizmin din ve vicdan özgürlüğünün önünde engel olmuştur (Çavdar 2004:269).

1982 Anayasası'nda toplantı, yürüyüş, gösteri yapmak, dernek kurmak, sendikal faaliyetlerde bulunmak konusunda sınırlamalar ve yasaklar getirilmiştir. Anayasada belirtilen 52. maddeye göre, sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi

faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler. Sendikalar üzerindeki devletin idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenir. Sendikalar gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar, tüm gelirlerini devlet bankalarında muhafaza ederler (Kırçak 1993:311).

1982 Anayasası'nda siyasi partilere getirilen çeşitli sınırlamalarla, siyasi partilerin yurt dışında örgütlenmeleri, kadın ve gençlik kolları kurmaları, vakıf, sendika, dernek kurmaları ve bunlardan yardım almaları yasaklanmıştır. Devlet memuru ve öğrenci olanların parti üyeliği de yasaklanmıştır. 1982 Anayasası 1961 Anayasası'na göre daha az katılımı öngören bir demokrasi modelini benimsemiştir. Belli ölçüde depolitizasyonu yani siyasetten uzaklaşmayı amaçlamıştır (Özbudun 2002:65). Bu anayasa demokrasiyi, katılımı, bireysel özgürlükleri kısıtlamıştır.

1982 Anayasası, yürütme üzerinde dengeleme ve denetleme etkisi yapacak olan kurum ve kuralları büyük ölçüde azaltma yönünde adımlar atmıştır. Senato feshedilmiş, Anayasa Mahkemesi'nin yasaların esastan Anayasaya aykırılığını ele alması engellenmiş, yargı idari ve mali olarak yine Adalet Bakanlığı'na bağlı kalmış, bazı kurumların özerklikleri ya kaldırılmış ya da çeşitli kısıtlamalar altına alınmıştır. Dernekleşme, partileşme, dernek ve partilerin çalışma alanları da çeşitli kısıtlamalarla daraltılmıştır (Kalaycıoğlu 2000b:271).

1982 Anayasası'yla birlikte Cumhurbaşkanlığı kurumunun yetkileri genişletilerek yürütmenin gücü arttırılmaya çalışılırken, yönetimde bir iki başlılık olgusunun da temelleri atılmıştır. 1982 Anayasası her haliyle yürütmeye tabi hatta boyun eğen bir yasama organının karşısında sınırsız iktidar kullanmaya eğilimli dolayısıyla hükümette keyfiliği kurumsallaştırmaya yönelik bir rejim tasarımı ortaya çıkarmıştır (Kalaycıoğlu 2000b:272).

1982 Anayasası 1961 Anayasasına göre çok daha ayrıntılı ve uzun hazırlanmıştır. 1982 Anayasası'nın değiştirilmesi çok güç şartlara bağlanmış ve değiştirilemez hükümler artırılmıştır. 1982 Anayasası'nda yürütme organı daha önceki Anayasalara göre güçlendirilmiştir. Yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşmaktadır. 1982 Anayasasında asıl güçlendirilen Cumhurbaşkanı olmuştur.

1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı, Anayasanın uygulanması, devlet organlarının uyumlu çalışmasını gözetme, yasama, yargı ve yürütme ile ilgili yetki ve görevleri artmıştır. Cumhurbaşkanının tek başına imzaladığı kararlar aleyhine yargı yoluna gidilememesi, yüksek bürokrasi ve yargı ile ilgili atamaları yapması ve Anayasa değişikliğinin güç olması Cumhurbaşkanını güçlendirmiştir. Cumhurbaşkanı, seçimlerin yenilenmesinde söz sahibi ve olağanüstü hal durumlarında en yetkili kişi olmuştur (Özbudun 2002:61-63).

Cumhurbaşkanı, parlamentoyu tıkanması durumunda feshedebiliyor, ülkeyi genel seçimlere götürülebiliyor, bir olağanüstü hal'in varlığına inanması halinde Anayasa değişikliklerinin yanı sıra çıkarılan yasaları veto etmesine ve anayasa değişikliklerini referanduma sunmasına izin veriliyordu.

2.3. Partileşme Süreci ve 1983 Milletvekili Seçimleri

Referandum sonuçları generallerin ve iş dünyasındaki sivil taraftarların güvenini artırmıştır. Bundan sonrasında seçimli ve partili hayata geçişin temelleri atılmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Evren'in, 12 Kasım'da beklenmedik bir gelişme olmadığı takdirde seçimlerin Ekim 1983'te yapılacağını ilan etmesi üzerine seçmen kütüklerinin düzenlenmesi ile ilgili yasa çalışmaları yapılmıştır. Ardından **Yeni Siyasi Partiler** kanunu çıkartılarak, MGK siyasal faaliyetleri serbest bırakan 76 sayılı kararını almıştır. Bu kararın bazı önemli istisnaları vardır (Tanör 2000:52):

- Feshedilen parti liderleri ve üyeleri partilerini savunamayacaklar, yeni kurulanlar ise feshedilen partiler hakkında eleştirel veya övücü beyanda bulunamayacaklar.
- MGK'nın, Cumhurbaşkanının ve Sıkı Yönetim Komutanlıklarının icraatlarını tartışma ve eleştiri konusu yapmayacaklar.

Siyasal hakları 5-10 yıl süreyle yasaklanan kişilerin listeleri İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Bu kişilerin aynı şekilde görüş bildirmeleri, eleştirileri yasaklanmıştır. Bundan sonra yeni düzenin parti kurma çalışmaları başlatılmıştır.

Milli Güvenlik Kurulu'nun Siyasi Partiler Kanunu'nu çıkartarak yasalar çerçevesinde siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Yeni partiler yasası 24 Nisan'da yürürlüğe girmiştir. Bundan sonra MGK siyaset yapma yasağını kaldırarak ülkenin siyasal hayatında yeni bir sayfa açmıştır. Partiler Yasası, partilerin en az otuz kişi tarafından kurulmasını (723 eski politikacı dışında) öngörmüştür ve hiçbir gerekçe göstermeden MGK'ya, kurulacak partilerin kurucu üyelerini veto etme yetkisini vermiştir. Ayrıca 97. madde, bütün partileri 12 Eylül rejiminin meşruluğunu kabul etmeye zorlamıştır. Böylelikle de siyasal yaşamın ortak bir kalıba uydurulacağı umulmuştur (Ahmad 1995:222).

Bu sınırlamalar sonucunda yapılan 1983 seçimleri ile iktidara gelen Özal'ın gelişi bile liberal ilkelere aykırı olmuştur. Mayıs 1983'e gelince siyasette hareketli günler yaşanmıştır. Turgut Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi, Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, Necdet Calp'in Halkçı Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi, Büyük Türkiye Partisi ve Refah Partisi gibi partiler kurulmuştur.

Asker kökenli olan Ali Fethi Esener'in, Demirel'in direktifiyle kurduğu Büyük Türkiye Partisi 31 Mayıs 1983 günü MGK'nın 79 sayılı kararıyla hemen kapatılmıştır. Gerekçesi ise feshedilen bir partinin devamı görüntüsü taşıması olmuştur (Tanör 2000:52).

MGK, başta Demirel olmak üzere AP ve CHP'li kimi siyasetçileri Zincirbozan'a sürmüştür. 1 Ekim 1983 günü MGK'nın resmi gazetede yayınlanan kararı ile dört aydan beri Zincirbozan'da tutulanlar serbest bırakılmışlar, ancak siyasi yasakları devam etmiştir.

Yeni partiler kurulmaya devam etmiş, önce Büyük Türkiye Partisi'nin izini süren Doğru Yol Partisi kurulmuş, bunu Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğu Partisi, Bizim Parti, Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti, Bayrak Partisi, Türkiye Huzur Partisi gibi partiler izlemiştir. Bunlardan Doğru Yol Partisi büyüyen ve ayakta kalan parti olmuştur (Tanör 2000:52).

Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici dördüncü maddesiyle MGK, parti kurucularını veto etme yetkisini eline almıştır. Ayrıca Milletvekili Seçimi Kanunu'nun geçici üçüncü maddesiyle de milletvekili adaylarını süzgeçten geçirme hakkını elde etmiş bu da çoğu partinin sonunu hazırlamıştır. Veto edilenlerin parti üyelikleri ve milletvekili olma hakları ellerinden alınmıştır. Partilerin kurucu üye

sayısında otuzu tutturmaları gerekmiştir (Tanör 2000:55). Birçok parti, bu sayıyı oluşturamadıkları için kapatılmışlardır¹. Seçime girme hakkını sadece üç parti, ANAP, MDP ve HP, elde etmiştir. Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'ne Emekli General Turgut Sunalp, Halkçı Parti (HP)'ye İsmet İnönü'nün eski kalem müdürü Necdet Calp ve Anavatan Partisi (ANAP)'ne ise Turgut Özal önderlik etmiştir (Birand ve Yalçın 2001:180)².

Parti kurucularında olduğu gibi milletvekilleri adaylarını süzgeçten geçirme hakkı MGK'nın olmuştur. MDP'den 70, ANAP'tan 81, HP'den 89, Bağımsızlardan 428 kişi elenmiştir. MGK bu kez elenen milletvekilleri adaylarının yerine yeni aday göstermelerine imkan tanımıştır buna rağmen partiler seçime eksik adaylarla çıkmışlardır (Tanör 2000:55).

Sunalp'in asker olması ve ülkeyi sivil yönetime götürecek bir partiye önderlik yapacak mizaçta olmamasından MDP'nin seçim kampanyası pek ilgi uyandırmamıştır. Necdet Calp'e gelince o da sönük bir önder olup, bürokratik, baskıcı devletle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Liberal, anti devletçi, anti bürokratik bir imajı olan ve bir an önce sivil yönetime dönüleceğini vaat eden tek kişi Özal olmuştur (Ahmad 1995:224).

2.3.1. Anavatan Partisi'nin Kuruluş Süreci

Özal parti kurma çalışmalarına girmeden önce, Ulusu Hükümeti'nin hem Başbakan Yardımcılığı'ndan hem de Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı'ndan istifa etmiş, daha sonra da kendi partisini kurmak için çalışmalara başlamıştır.

¹ SODEP ve DYP çok direnmişler ancak kurucu üye sayısını tutturamamışlardır. SODEP olarak bilinen Sosyal Demokrasi Partisi'nin lideri, 1938'den 1972'ye kadar Türkiye'nin siyasal hayatına hakim olan İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'ydü.

² Evren "Özal'ın parti kurmasına izin verdik. Parti listeleri elimize geldi. Konsey ile birlikte MİT'ten alınan bilgiler, sıkıyönetimden alınan bilgiler, emniyetten alınan bilgiler bunların hepsini değerlendirdik Ondan sonra veto edilenleri işaretlemeye başladık Özal hakkında bir şey bulamadık sonradan öğrendim. Özal'ın tarikat mensubu olduğunu bilseydim parti kurdurmazdım" diyerek Özal'ın daha önce tarikata üye olduğunu bilmediğini, yoksa müsaade etmeyeceğini dile getirmiştir (Birand ve Yalçın 2001).

Özal'ın partisi kendi deyişiiyle sağın üç eğilimini birleştirmiş ve bu durum partiye felsefi bir nitelik kazandırmıştır. Özal'ın partisi, kapatılan partilerin en nitelikli unsurlarını bir araya getirmekle birlikte, bunların hiçbirinin devamı değildi. Anavatan Partisi, tıpkı Adalet Partisi gibi muhafazakar , Milli Selamet Partisi gibi geleneklere bağlı, Milliyetçi Hareket Partisi gibi milliyetçiydi ve hatta sosyal demokratlar gibi sosyal adalete inanıyordu (Ahmad 1995:227).

Anavatan Partisi, diğer partilerden farklı bir anlayışta ve vatandaş odaklı bir parti görüntüsü vermiştir. Vatandaş devletten önde gelir, devlet millet için vardır düşüncesi partinin ana ilkelerini oluşturmuştur. Bu şekilde şimdiye kadarki gelenekselci güçlü, otoriter devletin yanında bireyi ön plana çıkaran küçük devlet anlayışını getirerek farklı bir yaklaşımda bulunulmuştur. Küçük devlet anlayışı dünyada 1980'li yıllarda etkili olmaya başlayan neoliberal akımın devlete biçtiği roldür. Devlet, ekonomiden elini çekerek bu alanlara özel sektörü teşvik edecek, bunun yanında devlet, iç ve dış güvenliği, adaleti ve asayişii sağlayacak.

Özal'ın Dünya Bankası'nda çalışmış olması, ABD'de eğitim görmesi, bürokrat olarak çalışması ve 24 Ocak Kararları'nı alarak iş dünyası ve batı dünyası ile ilişkilerini sağlamlaştırmış olması, kurduğu partinin MGK tarafından kapatılmasını engellemiştir (Gündüz 2001:64).

Siyasetin serbest bırakıldığı noktaya gelindiğinde ANAP'ın kuruluşu için düğmeye basılmış ve 20 Mayıs 1983 tarihinde başta Özal olmak üzere 37 kişi partiyi kurmuştur. Partinin kurucuları arasında Hüsnü Doğan, Adnan Kahveci, Veysel Atasoy, Erol Aksoy, Bedrettin Dalan, Cemil Çiçek, Cavit Kavak gibi isimler vardır. Genel Başkan yardımcılıklarına Veysel Atasoy, Mesut Yılmaz, Halil Şıvgın, Mehmet Altınsoy, Genel Sekreterliğe de Mustafa Taşar seçilmiştir.

ANAP, kurulduğu tarihten itibaren kendisini 12 Eylül öncesinin dört siyasi eğiliminin (muhafazakar, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrasi) toplandığı bir parti olarak tanımlamıştır. Ancak, ANAP ekonomik açıdan liberal olmaya çalışırken siyasi açıdan muhafazakar ve milliyetçiliği ağır basan bir parti olmuştur. Anavatan Partisi'nin Programına göre:

- İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücü esas alınmalıdır. Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir, KİT'ler zaman içinde millete devredilmelidir. Devlet müdahalesi asgariye indirilerek, rekabet şartlarının

hakim kılındığı serbest Pazar ekonomisi uygulanmalıdır. Karşılıklı menfaat dengesini esas alan bir anlayış içinde dış kaynaklardan faydalanılması ve yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi gereklidir (Madde 9-10).

- Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifadesini bulan bu hak ve hürriyetlerin sağlanması ve teminat altına alınması için hukuka bağlı ve hukukun üstünlüğünü esas alan bir devlet nizamı şarttır (Madde 4).
- Ortadoğu ve Müslüman ülkelerle dostane ilişkilerimiz geliştirilmeli, AET ile olan ilişkilerimizde, menfaatlerin dengelenmesini ön planda tutan bir işbirliğine uygun davranılmalıdır (Madde 35).

ANAP Programında devlet ve toplum ilişkisinde "Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Bu bütünleşmenin niteliği ise, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olması" düşüncesi benimsenmiştir (Madde 2).

ANAP programı parasal olanağa sahip bireylere bir etkinlik alanı tanımaktadır. Tam rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi kavramı, programın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu eksen etrafında gelişecek özel teşebbüsün ülke sorunlarına çözüm getireceği inancı hakimdir. Devletin ana görevi sanayi ve ticaret alanlarının dışında durarak gerekli desteği sağlamaktır. Programda göze çarpan ekonomik alanda liberal akım benimsenmişken siyasi ve sosyal alanda gelenekselcilik hakim olmuştur.

Özal her ne kadar kendini demokrasiden yana çoğunluğun fikirlerini benimseyen biri olarak görmüşse de iktidarı yıllarında her zaman kararları kendisi vermiştir. Söz sahibi sadece kendisi olmasını istediği için bundan sonra başka partilerde veya kendi çalışma grubu hariç kimseyle çalışmamıştır¹. Partinin kuruluşu

¹ Hasan Celal Güzel'e göre; Özal etrafında yapmak istediklerini engelleyecek kimseyi istememiştir. Bu yüzden Ulusu Hükümetinde iken Kaya Erdem'in istifası üzerine yerine getirilen Adnan Başer Kafaoglu ile çalışamayacağını anlayınca istifasını vermiştir. Hasan Celal Güzel, Abdulkadir Aksu, Saffet Arıkan Bedük gibi isimler 12 Eylül'ün müsaade ettiği partilerle beraber olamayız gerekçesiyle ANAP'a ilk etapta katılmamıştır. Bu arada Cindoruk önderliğinde ve Demirel'in desteğiyle Büyük Türkiye Partisi'nin kuruluş çalışmaları yapıyordu. Hasan Celal Güzel Demirel'in yanında yer almıştır. BTP, iyi hazırlanmış ve çok iyi örgütlenmiştir. AP'nin iskeleti üzerine kurulmuş bir partiydi. ANAP kurulurken Süleyman Demirel Özal'ın parti kurması için zaman ve mekanın müsait olmadığını belirtmiş, eğer Özal'ın parti kurmak siyasete katılmak istiyorsa kendi kuracakları partide Özal'ın yer

dahi demokratik olmamış, Kurucular Heyeti parti kurulmasından üç dört gün öncesine kadar birbirlerini tanımamışlardır. Kuruculara birer numara verilmiştir. Numaranın karşısına da isim yazılmadan imza atılmıştır. Kurucular parti kuruluşundan üç dört gün önce bir araya gelip tanışmışlar ve parti programı okunmuştur. Kurucular dahi parti amblemini ve partinin adını son güne kadar öğrenememişlerdir (Tokatlı 1999:42).

Özal, 37 kurucunun ismini taşıyan listeyi 20 Mayıs 1983 günü ara rejimin İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner'e sunmuştur. Yeşil turuncu çizgilerle çerçevelenmiş, içinde bal peteği olan bir Türkiye haritası ve haritanın üzerindeki ANAP yazısından oluşan parti amblemi gazetecilere ulaştırılmıştır. 37 kurucudan 7'si Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmiştir. Bunlar arasında Adnan Kahveci, Hüsnü Doğan ve Mehmet Keçeciler bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığına 37 kurucunun ismini bildiren Özal'ın listesinden, 7 kişi veto edilince, geriye kalan 30 kişi ANAP'ın Genel Seçime girme hakkı kazanmasına yetmiştir.

2.3.2. 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimleri

6 Kasım 1983'te yapılacak seçimlere, 15 siyasi partiden 12'sinin kapatılması ve siyasi yasaklıların siyaset sahnesinde olmamaları nedeniyle Sunalp'in MDP'si, Calp'in HP'si ve Özal'ın Anavatan Partisi girmiştir. Özal'ın partisi diğer iki partiye göre sivil bir görüntü vermesi, askeri yönetimden rahatsız olan kesimin desteğini almasını ve daha avantajlı hale gelmesini sağlamıştır.

almasını istemiştir. Özal buna hiç yanaşmamıştır. Çünkü Demirel'in destek vereceği partinin MGK tarafından kapatılacağını biliyordu (Arcayürek 2000:156).

Özal, partisi için "tek başıma devam edeyim, ayrı eğilimlerden insanları alalım bu insanları barıştıralım, birleştirelim" eğiliminde olmuştur. Hatta bununla ilgili olarak "Siyaset tarlasını biz sürelim, derin çizgileri yok edelim, üstünden böyle bir de baskı geçirelim" demiştir (Birand ve Yalçın 2001:144).

Çizelge 1. 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimi Genel Sonuçları

Kayıtlı seçmen	19.767.366
Oy kullanan seçmen	18.238.362
Geçerli oy sayısı	17.351.510
Seçime katılma oranı %	92,3

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Çizelge 2 1983 Milletvekili Seçiminde Partilerin Oy ve Temsil Oranları

Parti	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Kazandığı Milletvekilliği Sayısı	Temsil Oranı (%)
Anavatan Partisi (ANAP)	7.833.148	45,14	211	52,88
Halkçı Parti (HP)	5.285.804	30,46	117	29,32
Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)	4.036.970	23,27	71	17,80
Bağımsızlar	195.588	1,13	0	0,00

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Seçimlere eski siyasilerin girmemesi ve ANAP'ın milliyetçi, muhafazakar, liberal eēilimleri parti bünyesine katması, bu kesimlerin oy tabanının ANAP'a kaymasını saēlamıştır.

1983 Seçim sonuçlarına göre oyların %45,14'ünü alan ANAP 211 milletvekili ile tek başına iktidar olma şansını elde etmiş ve Özal tek başına iktidara gelmiştir (Bkz. Çizelge 1-2). Böyle bir sonuç herkes için sürpriz olmuştur. Partiler kurulurken, milletvekili adayları saptanırken ince eleyip sık dokuyan Evren ve arkadaşları Özal ile ilgili hiçbir soruşturma yapmadan ANAP'ı kurmasına, dilediēi kadroları TBMM'ye getirmesine ve iktidar olmasına imkan tanımışlardır.

3. BÖLÜM: 1983-1989 ÖZAL'IN BAŞBAKANLIĞINDA ANAP İKTİDARI

3.1. Birinci ANAP Hükümeti

Özal, 12 Eylül hükümetinden istifa ettikten 16 ay ve ANAP'ı kurduktan 5.5 ay sonra iktidara gelmiştir. Seçim sonuçları alınır alınmaz Özal ve arkadaşları, çalışmalara başlamışlardır. Özal, Kaya Erdem'i Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Vural Arıkan'ı da Maliye Bakanı olarak atayacağını belirtmiştir. İktidarın siyasi yönünü de kendisinin dikte edeceğini bildirmiştir¹.

Kabinede herkes için bakanlıklar sürpriz olmuş ve çoğuna beklediğinden farklı bakanlık gelmiştir. Turgut Özal Bakanlar Kurulu listesini hazırlarken hiçbir bakanla ön temasta bulunmadan bakanlıkları dağıtmıştır (Tokatlı 1999:45)².

¹ Özal Kaya Erdem'i Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atamayı düşünmüş ve daha hükümet kurulmadan ekonomi ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. Evren hükümeti kurma görevini Başbakan adayına verdikten sonra "Bakanlar Kurulu çalışmalarını yürütürken görüş ve düşüncelerini almak isterim. Bu nedenle genel sekreter Sedat Güneral Paşa ile buluşup girişimlerinizi müzakere ederseniz memnun olurum" demiştir (Tokatlı 1999:38). Sivil idare gelmesine rağmen hala askerin baskısı hükümeti kontrol etmesiyle devam etmiştir.

² Özal, ANAP'ın milletvekili listesini önüne koyarak, bakanlıkların karşısına seçtiği isimleri yerleştirmeyi uygun bulmuştur. Zaten çoğunu önceden tanıdığı için zorlanmamıştır. Keban Holding'in başında bulunan Zeki Yavuztürk yatırımıyla ilgili bir bakanlık beklerken Milli Savunma Bakanlığına atanması onun için sürpriz olmuştur.

Özal Metin Emiroğlu'nu da Kabineye almak istemiştir. Fakat ilk kabinede yer almamıştır. Bütçe Komisyonu Başkanlığına, daha sonraki kabinede Milli Eğitim Bakanlığı'na getirmiştir. Sürpriz isim olan Kurtcebe Alptemoçin'i Devlet Bakanlığı'na atamıştır Özal Bakanlar Kurulu listesini yaparken İçişleri Bakanlığı'na yakını olan Ali Tanrıyar'ın ismini yazmıştır. Aslında bu görevi Tanrıyar'ın götüremeyeceğini bildiği halde sözü edilen bakanlıkla kendisinin yakından ilgilenmesi için bu ismi uygun görmüştür (Tokatlı 1999:45). Adalet Bakanlığı'na ise Burdur Valisi iken Murtrak Traktör fabrikasının kuruluşu sırasında Özal a yardımcı olduğu için Nejat Eldem atanmıştır.

Özal'ın kabinesini oluşturup açıklamasından sonra bakanlığa gelenlerin kişilikleri ve Özal'a yakınlıklarıyla ilgili söylentiler ANAP kulislerinde tartışılmıştır. Kimi bakanlar için şunlar söylenmiştir: Mustafa Kalemli Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Anavatan Partisinin kuruluşu sırasında Kütahya İl Başkanlığı için müracaatta bulunmuş ancak il başkanlığına Uğur Erener getirildiği için araya girenler tarafından Tavşanlı İlçe Başkanlığına getirildikten sonra bakan olmuştur.

Veysel Atasoy Ulaştırma Bakanı: Özal çifti tarafından evlat muamelesi gördü. Ancak Bakanlığa getirilmesinin asıl nedeninin onu teşkilat başkanlığından alıp, yerine Mehmet Keçecileri oturtmak içindir (Tokatlı 1999:47). Keçeciler bunalımı ANAP'ın sürekli başını ağrıtmıştır. Özal Cumhurbaşkanı istemediği için uzun süre onu kabineye alamamıştır.

İsmail Özdağlar Petrol İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı: Türkiye'ye petrol ithal edip dağıtan Başbakan'ın kardeşi Korkut Özal'ın teklifi ile kabineye dahil edilmiş, sonra rüşvet olayıyla bakanlıktan olmuş, dokunulmazlığı kaldırılarak mahkum edilmiştir.

Yıldırım Aktürk, Hasan Celal Güzel, Mehmet Keçeciler, Adnan Kahveci, ve Hüsnü Doğan bir çalışma grubu oluşturmuşlar; devlet teşkilatını küçültmeyi amaçlayan, bakanlar kurulunu 23 kişiye indiren, Hazine Müsteşarlığını kuran, çeşitli bakanlıkları birleştiren bir çalışma hazırlamışlardır (Birand ve Yalçın 2001:204).

Kaya Erdem kabinenin ilan tarihi 13 Aralık 1983 kadar geçen dönemde ekonomik reform ve yapısal değişikliklerle alakalı Kanun Hükmünde Kararnameleri, Bakanlar Kurulu Kararlarını, Bakanlık Tebliğlerini ve TBMM'ne sevk edilecek kanun tasarılarını büyük ölçüde hazırlamıştır (Arcayürek 2000:205).

Birinci Özal hükümeti TBMM'den 115 red ve 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu almıştır. ANAP, TBMM'de ezici çoğunluğun vermiş olduğu rahatlıkla kendi politikalarını hızla uygulamaya koymuş ve Türkiye önceki dönemlerden çok kesin çizgilerle ayrılan yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kurulundaki değişikliklerde önemli etkisi olmuştur.

ANAP iktidarı ilk döneminde askerle arasını iyi tutmuştur. MGK'nın asker sivil ilişkilerinde rolü büyük olmuştur. 1982 Anayasası'yla yetkileri genişletilen ve sivil üye çoğunluğunu yitiren bu kurul, güvenlik kavramını en kapsamlı bir şekilde algılayarak kamusal hayatın çeşitli kesimleri üzerinde etkisini sürdürmüştür. Sıkı yönetim uzatma kaldırma, olağanüstü hal ilanı gibi konularda MGK'nın almış olduğu kararlar hükümetçe yerine getirilmiştir (Tanör 2000:60). Birinci ANAP İktidarı döneminde, sivil rejime geçilmekle beraber ordunun otoritesi devam etmiştir¹.

Birinci ANAP Hükümeti döneminde iç siyasette önemli gelişmeler olmuştur. HP ve SODEP Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adıyla birleşmiştir. CHP'nin yasaklı Genel Başkanı Bülent Ecevit'in ekibi Demokratik Sol Parti (DSP)'yi kurmuştur. 6 Eylül 1986'da yapılan halkoylaması ile siyasi yasaklar kaldırılmış ve Bülent Ecevit DSP (Demokratik Sol Parti), Süleyman Demirel DYP (Doğruyol

Mehmet Aydın Sağlık Bakanı: ANAP'ın kuruluşu sırasında Mustafa Taşar ve Halil Şıvgın tarafından Çankaya ilçe başkanlığına teklif edilmiştir. Bu teklifi Özal tarafından veto edilince daha sonra bakan olması şaşkınlık yaratmıştır.

Özal'ın Bakanlar Kurulu'nu belirlenmesinde kardeşi Korkut Özal, eşi Semra Özal, Bedrettin Dalan ve yakın arkadaşları etkili olmuştur. Evren, Bakanlar Kurulu'ndaki Kaya Erdem, Hüsnü Doğan ve Veysel Atasoy'a pek sıcak bakmamıştır ama yine de Özal'ın getirdiği Bakanlar Kurulu listesini 13 Aralıkta onaylamıştır (Tokatlı 1999:48).

¹ Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler dini eğilimlerinden dolayı eleştiri konusu olunca önce konuyla ilgili olarak Evren Bakanla görüşüp daha sonra Başbakanı çekincesini bildirmiştir.

Partisi), Alparslan Türkeş MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi), Necmettin Erbakan RP (Refah Partisi) genel başkanlıklarına getirilmişlerdir (Tanör 2000:60).

Mesut Yılmaz ilk hükümetin acemiler hükümeti olduğunu, kimsenin Özal'ın haricinde bakanlık veya milletvekili deneyimi olmadığını, Özal ne yapacağını, nasıl ve kimin yapacağını kendi kafasından tasarladığını ve ilk hükümetin tipik bir Özal hükümeti olduğunu belirtmiştir (Birand ve Yalçın 2001:208)¹.

Özal hükümeti ve parti üzerinde mutlak bir denetime sahip olmuştur. Özal parti içi atamaları yapmadan önce partiye nadiren danışırdı. Makam ve mevkiler yakın dost ve ahabplara verilmiş olup, bazı bakanlar bakanlık görevine getirildiklerini basından öğrenmişlerdir. Bir bakanın en önemli niteliği Başbakana sadakati olmuştur (Ahmad 1995:228).

Şemdinli'de yaşanan TSK'ne karşı silahlı mücadele karşısında hükümetin bir harekette bulunmayışı ANAP'tan 11 kişinin isyanına neden olmuştur.

1985 yılında ANAP'ın ilk kongresi yapılmıştır. Bu kongrede parti üçe ayrılmıştır. Milliyetçilerin başını Mustafa Taşar, muhafazakarların başını Mehmet Keçeciler ve liberallerin başını ise Mesut Yılmaz çekmiştir. İlk kongrede Keçeciler ve Yılmaz birlikte hareket etmişlerdir. 1985'ten sonra yapılan kongrede ise Keçecilerle Taşar birlikte hareket etmişlerdir ve basında "Kutsal İttifak" olarak anılmıştır (Tokatlı 1999:49).

Partide ilk bunalım Maliye Bakanı Vural Arıkan'ın bakanlıktan azliyle baş göstermiştir. Partide liberal hizbin önderlerinden olan Vural Arıkan, Özal'ı tek başına hareket etmekle suçlayarak partiden ayrılmıştır(Tokatlı 1999:50)².

¹ Partiyeye giren "**yeni politikacıların**" çoğu siyasetteki yeni kariyerlerini tamamen Özal kardeşlere borçluydu. Siyasete girmesi yasaklanan Korkut Özal, partiye tutucu kimlikleriyle öne çıkan kişileri getirirken; Dünya Bankası ve ABD ile bağlantıları olan Yusuf ve Ahmet Özal liberalleri ve Turgut Özal'a kişisel olarak bağlı oldukları için "prensler" diye anılan kişileri topladılar (Ahmad 1995).

² 1 Ocak 1984 tarihinde ANAP iktidarı bir yılını doldurmuştur. Ülkede sürekli bunalım yaratan isimlerden olan Zeki Küçükberber, Özal ile yaptığı bir görüşmede otomobil ithalatının serbest bırakılması yolunda bir öneride bulunmuş ve isteği Resmi Gazetede yayınlanan bir kararname ile gerçekleşmiştir.

Kararnamenin çıkmasıyla birlikte ülkede tartışmalar başlamıştır. Ancak dönemin Maliye Bakanı Vural Arıkan'la gümrük bürokratları kararnameye karşı çıkmışlar ve direnmişlerdir. Uygulamaya getirilen sınırlamaların muafiyetlerin Anayasaya ve yasalara aykırı olduğu belirtilmiştir. İşçilere beş yılda bir otomobil getirme hakkı verilirken ve getirilen otomobiller gümrük liste fiyatları üzerinden vergilendirilirken oto ithalatçısına ya da tüccarlara istedikleri zaman ve istedikleri kadar otomobil getirme hakkı tanınmasına karşı çıkmıştır. İthalatçı için fatura üzerinden vergilendirme esası getiriliyor. İşlemlerin faturaların sahte olup olmadığına bakılmaksızın vergilendirmenin yapılması

Vural Arıkan'ın Bakanlıktan azlini öngören kararname Özal tarafından Evren'e verilmiş ve onay alınarak Arıkan kabine dışı bırakılmıştır. Böylelikle Anayasa'nın öngördüğü bir kurum olan "bakan azli" yolu ilk kez kullanılmıştır. Bir başka dikkat çeken olay Bakan İsmail Özdağlar'ın adının yolsuzluğa karıştığı gerekçesiyle bakanlıktan istifa etmek zorunda kalması, kendisiyle ilgili olarak meclis soruşturması açılması ve Yüce Divan Sıfatıyla Anayasa Mahkemesi'nde yargılanması olmuştur¹.

sağlanmıştır. Kararnameyle 300000 otomobilin sahte faturalarla yurda girmesine müsaade edilmiştir. Bu 1990'lı yıllara kadar sürüp gitmiştir. Arıkan ve gümrük bürokratları yasalara aykırı kararnamenin uygulamadan kaldırılması için gerekli teşebbüsleri yapmaktan geri durmamışlardır. Başbakan Özal bu çalışmalardan rahatsız olmuş ve Arıkan'la gümrük memurlarını gözden çıkartmıştır.

Özal ve İçişleri Bakanı Tanrıyar'ın yurt dışı gezilerine çıktıkları bir dönemde beklenen operasyon gerçekleşmiştir. Maliye ve Gümrük Bakanlığı Genel Müdür Yardımcısı Doğan Akın, kontrol genel müdürü ve kimi memurlar bir gece Edirne'ye götürülerek sorguya çekilip işkence görmüşlerdir. Bu olanlar Bakan Vural Arıkan'ın bilgisi dışında olmuştur. İşkencelerin asıl gayesinin Kapıkule'ye rüşvet karşılığında memur atandığının, alınan paraların müsteşar muavini kararıyla Bakan Arıkan'a verildiğinin itiraf ettirilmesi olduğu açıklanmıştır. Arıkan, Özal politikasının kötü sonuçlanacağını ülkenin maceraya sürüklendiğini her fırsatta dile getirmiş ve eleştirmiştir.

Arıkan'a göz altına alınan bürokratların durumu hakkında bilgi verilmemiştir. Arıkan işkence gören memurlar için İçişleri bakanlığından bilgi istemiş, İçişleri Bakanı Arıkan'ı istifaya davet etmiştir. Özal yurt dışından döndükten sonra olaya el koymuştur. Bir sabah İçişleri Bakanı Tanrıyar son olaylarla ilgili olarak görevinden istifa ettiğini ve Maliye ve Gümrük Bakanı Arıkan'ın da aynı gün istifa edeceğini bildirmiştir. Ancak Arıkan istifa etmeyip eleştirilerine devam etmiştir. (Tokatlı 1999:50-51)

¹ Devlet bakanı İsmail Özdağlar'da isimi rüşvet aldığı iddiasıyla kamuoyuna yankılanmıştır. Etibank'a verdiği usulsüz kredi, Libya'dan tahsil edilecek müteahhit alacaklarında menfaat karşılığı sıralama yaptığı iddiası ortalığı karıştırmıştır. Petrol taşımacılığında usulsüzlük, yolsuzluk yaptığı olayı da patlak verince Özal Özdağlar'ın istifasını istemiştir. Görevden ayrılan Özdağlar yüce divanda yargılanmış iki yıl hapse mahkum olmuştur.

Özal, Ali Tanrıyar'dan boşalan İçişleri Bakanlığı'na Yıldırım Akbulut'u, Maliye Bakanlığına ise A. Kurtcebe Alptemoçin'i getirmiştir. (Tokatlı 1999:55).

Devlet Bakanlarından birisi de askerle köprü kurması için eski asker Abdullah Tenekeci olmuştur. Özal'ın kabinesindeki bakanlardaki rahatsızlıklar bitmemiştir. Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler'in Bakanlık bünyesinde getirdiği operasyonlar büyük yankılar yapmaya başlamıştır. Devletin laiklik ilkesine aykırı kimi tasarruflar günlerce gazetelerde işlenmiştir. Bunun üzerine Dinçerler görevinden alınmış ve yerine kabinenin kurulduğu sırada bakanlık verilmeyen ve bu yüzden buruk olan Malatya Milletvekili Metin Emiroğlu getirilmiştir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'da başarılı olamaması üzerine bakanlık görevinden alınmış ve yerine kırınlardan Sudi Türel getirilmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlığına da süper emekliliğin mucidi Mükerrrem Taşcıoğlu getirilmiştir. İlk kabinede Adalet bakanı olarak yer alan Nejat Eldem'in yerine Oltan Sungurlu atanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılan Dinçerler Devlet Bakanlığı'na getirilmiş, özelleştirme ile ilgili işlere bakmıştır. Hükümette ilk isyan bu değişiklikten sonra başlamıştır.

30 Nisan Kararları olarak anılan ve 22 kamu iktisadi teşebbüsünün özelleştirilmesiyle ilgili karara Özal onay verdiği halde Dinçerler ve Ulaştırma bakanı Veysel Atasoy imza koymamıştır. Dinçerler altı ay direnmiş imzayı Özal'ın kuracağı ikinci kabineden 10 gün önce atmıştır. Bu sebepten dolayı da yeni kabinde Dinçerler ve Atasoy alınmamıştır.

Maliye Bakanlığı'ndan azledilen ANAP kurucusu Vural Arıkan'a göre "ANAP'ın partileşmemesindeki en büyük hata önce Özal'ın, sonra da parti grubunun olmuştur. Özal hep ben diyor her şey benim diyor." (Tokatlı 1999:53). Birinci ANAP Hükümeti döneminde, hükümeti adeta tek adam yönetmiş, devlet, demokrasi, hukuk, bağımsızlık ve insan hakları gibi konularda tavizler verilmiştir.

3.2. 25 Mart 1984 Yerel Yönetim Seçimleri

Turgut Özal, yerel seçimleri ciddi bir tehlike olarak görmüş ve partisinin zaferini garantilemek için çeşitli önlemler almıştır. Özal, seçim tarihinden önce gecekondulara tapu-tahsis belgesi dağıtmıştır. Bu politika seçimlerde Özal'ın lehine oldukça etkili olmuştur. ANAP ayrıca seçime bir ay kala bir de imar affı çıkarmıştır. ANAP'ın seçime yönelik başka bir sloganı da iş bitiricilik olmuştur. Özal'ın konuşmalarında sık sık altını çizdiği bu olgu, partinin kampanyalarında da önemli yer tutmuştur.

Özal, bu ve bundan sonraki seçimlerde kendi konumu güçlendirmede yönetimdeki parti olmanın bütün avantajlarını kullanmıştır. Bunlardan en önemlisi bu dönemde yaygınlaşan fon uygulamaları, 1984 belediye seçimlerinde ve ondan sonraki bütün seçimlerde önemli bir etken olmuş, siyasal iktidarın özel bütçesi haline gelmiştir (Ahmad 1995:226).

25 Mart 1984 Yerel Yönetim Seçimlerine 6 siyasi parti katılmıştır: Anavatan Partisi, Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi, Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi.

Seçim, iktidardaki Anavatan Partisi'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. ANAP üç büyük şehir de dahil olmak üzere, toplam 54 ilde Belediye Başkanlığı seçimini kazanmıştır. Seçimlerden ikinci parti olarak çıkan SODEP 8 ilde (Artvin, Bitlis, Burdur, Kırklareli, Muğla, Kars, Ordu, Tunceli), MDP 2 ilde (Adıyaman ve Niğde), Refah Partisi'de Urfa ve Van olmak üzere iki ilde belediye başkanlığı kazanmışlardır (Bkz. Çizelge 3-4).

Yerel seçim sonuçları Özal'ın iktidarını iyice yerleştirmiş ve sonuçlar hükümete verilen güvenoyu olarak değerlendirilmiştir. Bu seçimde sosyal

demokratların Halkçı Parti ve SODEP olarak ikiye ayrılmış olması, henüz kurulmamış olan Ecevit'i temsil eden Demokratik Sol Parti'nin ise kurulma aşamasında olması Özal'ın ve partisinin lehine olmuştur. 25 Mart 1984 Seçimleri'nde ANAP'ın başarısının nedenlerini şöyle sıralanabilir:

- ANAP, iktidar partisi oluşunun avantajlarını çok iyi kullanmıştır.
- Sağda ve soldaki rakip partilerden önce örgütlenmesini tamamlamıştır.
- TV'den yalnız ANAP büyük ölçüde yararlanmıştır.
- Yarısı gecekondulaşan kentlerde "gecekonduya tapu" kampanyası ANAP lehine önemli bir etken olmuştur.

25 Martta yapılan yerel seçimler ile ANAP'ın önü tamamen açılmıştır. ANAP'ın aldığı oyla 54 il ve 328 ilçe belediye başkanlığı kazanmıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir belediye başkanları ANAP'ın olmuştur. Seçimlerde 12 Eylül'ün yarattığı partiler hezimete uğramıştır.

Seçim sonuçları, Meclisteki muhalefet partilerinin moralini bozmuştur. Meclis dışındaki partiler ise etkili olamayacak kadar bölünmüşlerdi. Özal'a göre artık partisinin alternatifi yoktu, bundan sonra halkı "orta direk", "toplumun dayanağı" gibi söylemlerle, hükümeti "iş bitirici hükümet" gibi ifade ederek popülist politikalar izlemiş ve muhalefetten çok sayıda taraftar edinmiştir.

1986 yazında partiler ve yasaklı siyasetçiler Eylül'de yapılacak ara seçime hazırlanırken Meclis bunun gerektirdiği yasal çalışmalar için seçim yasasında bir takım değişiklikler yapmıştır. Buna göre, seçime girecek olan partilerin TBMM'de grup sahibi olmalarına gerek olmadığı, yalnızca il ve ilçelerin üçte ikisinde teşkilat kurmuş olması ve büyük kongresini yapmış olmasının yeterli olacağı belirtilmiştir (Tanör 2000:66).

1986 yazında partiler ve yasaklı siyasetçilere yapılan bir diğer kolaylık ise, Seçim Yasasında değişiklik yapılarak şimdiye kadar kurulmuş ve bundan sonra kurulacak partilere televizyonda konuşma hakkı tanınmıştır. Bu seçim bir bakıma Demirel için fırsat olmuş ve Özal'ı sarsacak sonuç için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır (Arcayürek 2000:271).

28 Eylül 1986'da 11 milletvekilliği için yapılan ara seçime DYP ve SODEP'te katılmıştır. Süleyman Demirel yasaklı olduğundan seçime katılamasa da Hüsamettin Cindoruk DYP'ye Genel Başkan olarak Samsun'dan aday olmuş ve

Çizelge 3. 25 Mart 1984 Yerel Seçimi Genel Sonuçları

	İl genel meclisi üyeliği	Büyükşehir belediye başkanlığı	Belediye başkanlığı	Belediye meclisi üyeliği
Kayıtlı seçmen	20.187.978	3.995.970	12.341.328	12.341.328
Oy kullanan seçmen	18.379.917	3.410.903	10.559.948	10.559.948
Seçime katılma oranı %	91,1	85,4	85,6	85,6

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Çizelge 4. 25 Mart 1984 Yerel Seçimine Katılan Partiler ve Aldıkları Oy Oranları

	İl genel meclisi üyeliği		Büyükşehir belediye başkanlığı		Belediye başkanlığı		Belediye meclisi üyeliği	
	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)
Anavatan Partisi (ANAP)	7.338.200	41,5	1.610.621	50,2	42.963.99	43,2	4.295.246	43,5
Doğru Yol Partisi (DYP)	2.344.131	13,3	144.396	4,5	1.179.082	11,8	1.189.978	12,1
Halkçı Parti (HP)	1.548.654	8,8	254.419	7,9	775.123	7,8	803.795	8,1
Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)	1.255.070	7,1	138.254	4,3	542.091	5,4	561.038	5,7
Refah Partisi (RP)	778.622	4,4	119.511	3,7	372.948	3,7	384.201	3,9
Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)	4.139.139	23,4	930.646	29,0	2.469.334	24,8	2.521.392	25,5
Bağımsızlar	287.437	1,6	12.142	0,4	317871	3,2	118.226	1,2
Toplam	17.691.253	100,0	3.209.989	100,0	9.952.848	100,0	9.873.876	100,0

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

devletin yayın organlarından halka seslenme olanağı bulmuştur. Bu arada Demirel, Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) kendini feshetmesi sonucu açıkta kalan milletvekillerinin DYP'ye geçmesini sağlamış, yurt içinde gösterişli gezilerine hız vermiştir. Demirel yasaklı da olsa partiye destek vermiş ve bu seçimde Demirel'in etkisi büyük ölçüde görülmüştür (Arcayürek 2000:271).

Tüm partilerden önemli isimler seçime girmiştir. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü İzmir'den, DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk Samsun'dan aday olurken, ANAP'ın kurucularından Hüsnü Doğan İstanbul'dan, Hasan Celal Güzel Gaziantep'ten, Vahit Halefoğlu Ankara'dan, Ekrem Pakdemirli ise Manisa'dan ANAP adayları olmuştur.

Bu seçimlerde yasaklı liderler arkasında oldukları partilerine destek vermişlerdir. Yerel seçimler kadar kapsamlı olmasa da bu seçimin sonuçları önemli olmuştur (Bkz.Çizelge 5). Seçim sonucunda ANAP ancak altı milletvekili, DYP dört milletvekili, SHP ise bir milletvekili çıkarmıştır. Hüsamettin Cindoruk Samsun'dan, Erdal İnönü ise İzmir'den TBMM'ye girmiştir.

Bu dönemde hala yasaklı olan Demirel destekli DYP'nin başarısı Özal için bir tehdit olarak görülmüştür. Demirel, liberal ve demokratik güçlerin çoğunu kendi partisine çekerken, Özal giderek İslamcı bir çizgiye yaklaşmıştır. Ancak bu strateji başarısız olmuş ve ANAP'ın oyları %32.3'e düşmüştür. DYP % 23.5 gibi oy kazanarak önemli bir başarı elde etmiştir (Ahmad 1995:231).

Çizelge 5. 28 Eylül 1986 Ara Seçim Sonuçları

	Oy Yüzdesi	Sandalye Sayısı
ANAP	%32,3	6
DYP	%23,5	4
SHP	%22,5	1
DSP	%8,6	0
RP	%5,5	0
MÇP	%2,7	0

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Yolsuzlukların üzerine gidememesi ve hayat pahalılığı iki yıl içinde ANAP'ın oy kaybetmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Özal, Bakanlar Kurulu'nda değişikliğe giderek bazı bakanların yerlerini değiştirmiştir.

3.3. 6 Eylül 1987 Siyasi Yasaklılar İçin Yapılan Referandum

1986 yılı siyasi yasaklarla ilgili gelişmelerin en yoğun olduğu ve Özal iktidarının temel sorunlarda giderek sıkıştığı bir yıl olmuştur. Hükümet tırmanan enflasyonun önüne geçemeyince, bu durumu fırsat bilen yasaklı liderler kamuoyuna seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Yasaklı liderler basını da arkasına alarak yasakların kalkması yönünde hükümete baskı yapmışlardır.

Yasakların kalkması ile ilgili karar aşamasında başta Mesut Yılmaz olmak üzere parti içinde bir hayli tartışmalar yaşanmıştır. Yasakların kalkması için iki yol bulunuyordu. Anayasayı TBMM'de değiştirerek uygulamayı ortadan kaldırmak ya da Anayasanın yasakları içeren maddesini referanduma sunup halkın oyuyla yasaklı politikacıların politikaya tekrar dönmelerini sağlamaktı. ANAP'ın büyük çoğunluğu olayın TBMM'de çözülüp böylece ANAP'lıların oylarıyla yasakların kaldırılmasının partiye itibar ve puan kazandıracağını düşünüyorlardı. Halkoylamasında **hayır** diyenlerin daha fazla çıkacağını hesaplayan Özal ise yasakların kaldırılması için halkoylamasına gidilmesi taraftarı olmuştur. Özal yasakların kaldırılmasını istememiştir (Tokatlı 1999:64).

Evren'de yasakların TBMM'de çözülmesinden yana olmuştur. Özal'ın daha sonra konuyu görüşmek üzere yaptığı Merkez Karar Yönetim Kurulu toplantısında 37 kurul üyesi katılmıştır. Bunlardan 31'i yasakların mecliste çözülmesini savunmasına rağmen, 6 üye yasakları içeren Anayasanın halkın % 92'lik oyuyla kabul edildiğini bu nedenle halkın getirdiği yasağın yine halkın oyuyla kaldırılmasını ileri sürmüşlerdir (Tokatlı 1999:66).

Bu gelişmeden memnun olmayan Özal, meclisten referanduma gidilmesi yönündeki kararı çıkartmıştır. Medyanın yasakların kaldırılması konusunda baskı yapması Başbakanı hayli sarsmıştır. Çıkan haberlerle ilgili sürekli dava açmış ve bu olaydan sonra Özal medyayı karşısına almıştır.

Referandum 6 Eylül 1987 günü yapılmış olup Özal'ın hayır propagandası ile desteklediği referandum %49.7 hayır oya karşılık %50.2'lik evet oyuyla sonuçlanmış ve ANAP'ın yürüttüğü "referanduma hayır" kampanyasının başarılı olmamıştır. Bu referandumdaki yenilgi üzerine Özal, Kasım 1987'de erken seçime gidileceği yönünde haber vermiştir.

3.4. 29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri

Referandum sonucu yasakları kalkan eski liderler parti çalışmalarına hız vermişlerdir. Erdal İnönü, Bülent Ecevit ile birleşmek istemiş, fakat Ecevit bu birleşmenin ancak DSP çatısında altında olacağını belirtmesi üzerine bu birleşme gerçekleşmemiştir. Hüsamettin Cindoruk DYP Genel Başkanlığı'ndan istifa ederek yerine Süleyman Demirel geçmiştir. DSP'de de beklenen değişiklik olmuş ve Rahşan Ecevit'in istifasıyla, Genel Başkanlığa Bülent Ecevit geçmiştir. Bunları diğer eski yasaklı siyasetçiler de izlemişlerdir. Alparslan Türkeş MÇP (Milli Çalışma Partisi) genel başkanlığına, Necmettin Erbakan RP (Refah Partisi)'nin genel başkanlığına getirilmiştir. Solda da bir canlanma görülmüş TİP (Türkiye İşçi Partisi), TKP (Türkiye Komünist Partisi) ile birleşerek Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni kurmuşlar fakat bu parti programından ve içinde komünist sözcüğünden dolayı Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Tanör 2000:69).

Bu arada Özal, basın toplantısı yaparak erken seçim kararı almış ve derhal seçim yasasıyla ilgili değişiklikleri yapma yoluna gitmiştir. Özal, seçim yasasında kendi partisinin lehine ve diğer partilerin aleyhine bir dizi yasak getirmiştir (Timur 2004:58). Demokrat Parti döneminde buna benzer değişiklikleri Adnan Menderes yapmış ve ülke genelinde oy potansiyelini kaybedince antidemokratik yollara başvurmuştu. Yeni seçim yasasına göre çoğunluk partisini kayıran üst barajlar (kontenjan) öngörülmüş, ayrıca ön seçim yasağı ve propaganda yasağı getirilmiştir (Tanör 2000:70).

Seçim tarihini 1 Kasım 1987 gibi erken bir tarihe alarak muhalefet partilerine seçime hazırlanma fırsatı verilmemiştir. Muhalefet her ne kadar bu seçim yasasını boykot etse de ANAP çoğunluk olduğundan yasa meclisten geçmiş ve

Cumhurbaşkanı onaylamıştır. Seçim yasasıyla ilgili bazı değişiklikler nedeniyle seçim tarihi 29 Kasım 1987 tarihine alınmıştır. Bu seçime 7 parti (ANAP, DSP, DYP, IDP, MÇP, RP, SHP) ve 72 bağımsız aday katılmıştır.

Seçim sonuçları sürpriz olmamıştır. Anavatan Partisi seçim yasasında yapılan değişikliklerle oyların %36.3'ünü almıştır. Meclisteki sandalyelerin %64.9'unu (292 sandalye) kazanmıştır. Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) %24.7 oranında oy alarak ana muhalefet partisi olmuştur. Bunu %19.14'lük oy oranıyla Demirel'in partisi Doğruiyol Partisi (DYP) izlemiştir (Bkz. Çizelge 6-7).

Karmaşık olan seçim yasası dört kez değiştirilmiş ve bu değişikliklerle, oyların %10 barajını aşamayan ve bu nedenle Mecliste temsil edilemeyen küçük partiler sayesinde iktidardaki partinin milletvekili sayısını daha da artırması sağlanmıştır. Demirel, Özal hükümetini **seçim yasası hükümeti** olarak ifade etmiştir (Ahmad 1995:232).

Seçim sonuçlarına bakıldığında büyük partilerin avantaj sağladığı bir seçim olmuştur. Dört parti ile bağımsızlar beş milyona yakın oy aldıkları halde, ulusal barajı aşamadıklarından temsil gücüne erişememişlerdir.

ANAP'ın seçim zaferinden sonra büyük kongre toplanmıştır. Özal kongreye katılan 1128 delegenin 1127'sinin oyunu alarak bir kez daha Genel Başkan olmuştur. Özal kabinede değişiklik yapmak istemiş ancak yerel seçimlerin yakın olması nedeniyle bunu bir süre ertelemiştir (Tokatlı 1999:71).

3.5. İkinci ANAP Hükümeti

Bu yasama döneminin önceki yasama döneminden en büyük farkı ilk yasama dönemi 12 Eylül Hükümeti'nin hemen arasında kurulduğu için partiler ve milletvekilleri MGK'nın sıkı kontrolünden geçmişken, bu dönemde böyle bir eleme yaşanmamıştır.

ABD'ye sık sık giden ve orada yetkililerle teknik, ekonomik, sosyal ve siyasi görüşmelerde bulunan Özal toplantılarda Amerikalı uzmanlara tanık olmuştur. Bunlardan etkilenen Özal, Türkiye'nin de böyle bir teknik danışman kadrosuna sahip olması gerektiğini düşünerek danışman işine ağırlık vermiştir. Özal Türkiye'den

Çizelge 6. 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçimi Genel Sonuçları

Kayıtlı seçmen	26.376.926
Oy kullanan seçmen	24.603.541
Geçerli oy sayısı	23.971.629
Seçime katılma oranı %	93,3
Seçim Çevresi:	104

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Çizelge 7. 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçiminde Partilerin Oy ve Temsil Oranları

Parti	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Kazandığı Milletvekilliği Sayısı	Temsil Oranı (%)
Anavatan Partisi (ANAP)	8.704.335	36,31	292	64,89
Demokratik Sol Parti (DSP)	2.044.576	8,53	-	-
Doğru Yol Partisi	4.587.062	19,14	59	13,11
Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP)	196.272	0,82	-	-
Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)	701.538	2,93	-	-
Refah Partisi (RP)	1.717.425	7,16	-	-
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)	5.931.000	24,74	99	22,00
Bağımsızlar	89.421	0,37	-	-

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

kaynakları uzmanlarını ABD'ye göndererek danışman adaylarını belirlemişlerdir. Onaylanan sekiz danışman Türkiye'ye gelmiştir¹.

1988 yılında Özal siyasi sorunlardan uzak durmaya çalıştıysa da bu mümkün olmamıştır. Özal ekonomide vaat ettiği iyileştirmeleri yapamamış, enflasyonu bir türlü aşağıya çekememiştir. Muhalefetin baskısı giderek artmıştır. Her ne kadar Özal'ın partisi Mecliste büyük çoğunlukta olup istediğini yapma yetkisi de olsa parti içinde sağ kanadın baskısı hakim olmuştur. Özal, demokratik sürecin işletilmesiyle pek ilgilenmemiş, ona göre önce ekonomi sonra demokrasiydi.

1989 başında kabinede bir kriz yaşanmıştır. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem istifa etmiştir. Özal bundan sonra kabinede geniş çaplı değişiklikler yapmıştır. Kabine dışı kalacak bakanlardan istifalarını topladıktan sonra bakanlar kurulunu adeta yenilemiştir.

ANAP'ın birinci hükümetinde askerin baskısı üzerlerinde devam ettiğinden askeri hükümetten devralınan antidemokratik yasaların değiştirilmesi için hiçbir girişimde bulunulmamıştı. İkinci ANAP hükümetinde de bu konuyla ilgili olarak harekette bulunulmamıştır. Sendikalar Yasası, Yükseköğretim Yasası, Seçim Yasası, Siyasal Partiler Yasası, Ceza Yasası ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun yönetimiyle ilgili yasa değişmemiştir. Bunlar Anavatan Partisi'nin oy kaybetmesine neden olmuştur (Ahmad 1995:232).

3.6. 26 Mart 1989 Yerel Seçimleri ve Sonuçları

1989 yılında Özal, yerel seçimlere gitmeye karar vermiştir. Bu seçim kararı, Anayasa değişikliği gerektirdiği için referanduma gidilmiştir. Muhalefet ve basın referandumu, Özal için güven oylamasına dönüştürmüştür. Yapılan referandum

¹ Özal ilk olarak oğlu Ahmet Özal'ın yakın arkadaşı Engin Civan'ı anımsamıştır. Birinci ANAP Hükümeti döneminde ABD'den getirilen danışman sayısı 12'yi bulmuştur. Bunlardan Adnan Kahveci, Bülent Şemiler, Rüştü Saraçoğlu, Bülent Gültekin, Cüneyt Ülsever, Cengiz İsrail, Cem Duna, Can Cangır, Ahmet Söylemez, Turgay Özkan, Yılmaz Argün, Ökkeş Özuygur, Coşkun Ulusoy ve son olarak Engin Civan getirilmiştir. Özal'ın danışmanları genç ve bürokraside deneyimsiz devlet tecrübesi olmayan kişiler olduklarından eleştirilmişler, Prens olarak anılmışlardır. Bunlar birde Özal'dan aldıkları güç ve yetki ile fazla cesur davranmışlardır. Kamuoyu, bürokratlar ve siyasetçiler tarafından yadırganmışlardır (Tokatlı 1999:87).

önerisinin %65'e %35 reddedilmesi Özal'ın prestijini kaybetmesine neden olmuştur (Tanör 2000:74).

Anayasa Mahkemesi, yerel seçimlerin 1988 Ekim ayında yapılması ve ana kent belediyelerinde tek liste düzenlemesini öngören yasa kurallarını iptal etmiş ve bunun üzerine yerel seçimlerin en erken 26 Mart 1989'da yapılması durumu doğmuştur. ANAP'ın buna tepkisi yerel seçimlerin 13 Kasım 1988'de yapılmasını öngören bir yasa değişikliğine gitmek olmuştur. Bu amaçla tatilde olan TBMM toplantıya çağırılmıştır ve Anayasa'nın değişikliği için yapılan oylamada SHP red oyu vermiş, DYP ise oylamalara katılmamıştır. Anayasa'nın yerel seçimler için kabul ettiği "beş yılda bir yapılır" koşuluna ek getirilerek sürenin bir yıl kısaltılması mümkün kılınmak istenmiştir. ANAP'ın 284 kabul oyuyla yaptığı değişikliği Cumhurbaşkanı Evren kabul etmiştir. Fakat Anayasa'nın 175. maddesi gereği alınan oy oranı referanduma gidilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Yapılan referandum hayır ile sonuçlanmıştır (Tanör 2000:76).

Referandumda hayır çıkması halkın artık ANAP iktidarına karşı tepkisini göstermiştir. ANAP'ın, politik yaklaşımları tutucu ve baskıcı bir yapıda olmuştur. ANAP İktidarı döneminde Güneydoğudaki silahlı mücadele daha da genişlemiş, hatta Kuzey Irak'a yönelik birkaç sınır ötesi hareket düzenlenmiştir. Aynı dönemde terörle mücadele yasası altında çıkarılmış, yasanın 8. maddesi uyarınca yüzlerce düşünce adamı yargılanarak cezalandırılmıştır. Aynı paralelde baskıcı tedbirler devam etmiştir. ANAP iktidarına ilk somut tepki, 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimler olmuştur (Çavdar 2004:281).

26 Mart 1989'da yapılan yerel yönetim seçimlerinde, iktidar partisi olan ANAP büyük bir oy kaybına uğramıştır. Hiçbir siyasal partinin %30'un üzerinde oy alamadığı bu seçimde SHP %28.7 oranıyla birinci parti olurken, DYP'de %25.7 oranındaki oyuyla ikinci parti konumuna gelmiş, ANAP'ın oy oranı ise %21.8'de

Çizelge 8. 26 Mart 1989 Yerel Seçimi Genel Sonuçları

	İl genel meclisi üyeliği	Büyükşehir belediye başkanlığı	Belediye başkanlığı	Belediye meclisi üyeliği
Kayıtlı seçmen	28.077.317	7.450.605	18.090.657	18.090.657
Oy kullanan seçmen	22.877.723	5.398.806	14.107.146	14.107.146
Seçime katılma oranı %	81,5	72,5	78,0	78,0

Kaynak:TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Çizelge 9. 26 Mart 1989 Yerel Seçimine Katılan Partiler ve Aldıkları Oy Oranları

	İl genel meclisi üyeliği		Büyükşehir belediye başkanlığı		Belediye başkanlığı		Belediye meclisi üyeliği	
	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı (%)
Anavatan Partisi (ANAP)	4.828.871	21,80	1.215.351	23,62	3.178.504	23,66	3.111.259	23,50
Demokratik Sol Parti (DSP)	1.998.897	9,03	449.537	8,74	870.408	6,48	890.164	6,72
Doğru Yol Partisi (DYP)	5.565.657	25,13	917.878	17,84	3.155.324	23,49	3.137.522	23,70
Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP)	208.775	0,94	21.425	0,42	67.189	0,50	69.195	0,52
Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)	916.436	4,14	98.996	1,92	406.120	3,02	436.951	3,30
Refah Partisi (RP)	2.170.365	9,80	464.900	9,04	1.175.976	8,75	1.181.950	8,93
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)	6.354.888	28,69	1.974.110	38,37	4.402.700	32,78	4.389.132	33,16
Bağımsızlar	103.800	0,47	2379	0,05	176.620	1,31	20.913	0,16

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

kalmıştır (Bkz. Çizelge 8-9). Oyların dağılımı incelendiğinde SHP'nin kazancının İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi büyük metropollerde olmuştur. İl genel meclisi sonuçlarında da DYP birinci parti olmuştur (Çavdar 2004:281).

Yerel seçimler öncesi Özal bunu bir güven oylamasına dönüştürmek istemiş ve yeterli oyu alamadığı takdirde gideceğini söylemiştir. Fakat seçimde büyük bir oy kaybetmesine ve üçüncü parti durumunda olmasına rağmen seçimden sonra da gitmiyorum demiştir. (Tanör 2000:77).

Mart 1989 yılı Mart ayı Özal iktidarı için siyasal açıdan olduğu kadar iktisadi açıdan da oldukça talihsiz bir ay olmuştur. İşçi sınıfı sokağa inmiş, anayasal haklarını kullanarak işverenlerin karşısına dikilmiştir. Bunun sonunda işçilere yarattığı artı değer daha fazlası verilmiştir. (Timur 2004:61).

Seçim başarısızlığının ardından Özal Bakanlar Kurulu'nda geniş çaplı değişikliğe gitmiştir. 12 bakan kabine dışı kalmış, 3 bakan yer değiştirmiş ve 15 yeni isim Bakanlar Kurulu'na alınmıştır. Bu değişiklikler için yapılan güven oylamasında Bakanlar Kurulu 95 red oyuna karşılık 289 oyla güven oyu almıştır (Tanör 2000:77-78).

1989 yazında ülkenin önemli bir siyasal sorunu Evren'in yerine kimin geçeceğiydi. Meclis Özal'ı sekizinci cumhurbaşkanı olarak seçmiş ve sadece Özal'ın kendi partisinin üyeleri oy vermişlerdir. Muhalefet seçimi boykot etmiştir.

4. ANAP LİBERALİZMİ

Bu bölümde ANAP liberalizminin iktisadi ve siyasi yönelimleri ele alınacaktır.

4.1. İktisadi Yönelimler

1970'li yıllarda dünyada yaşanan bunalımın etkisiyle, gelişmiş ülkelerde kar oranları düşmüş, sabit sermaye yatırımlarında azalma baş göstermiş, tüm sanayi dallarında üretken kapasite kullanımı daralmış, işsizlik ve enflasyon oranları artma eğilimine girmiştir. Ekonomik sistemdeki daralma, gelişmiş ülkelerde kredi talebinin azalmasına yol açmıştır. Uluslararası bankaların elinde kalan sermayenin gelişmiş ülkelerde kullanılmaması, azgelişmiş ülkelere aktarılmasını zorunluluk haline getirmiştir (Güler 2005:87).

Öte yandan dünya ticareti ve doğrudan yatırımlar giderek gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde az gelişmiş ülkelerin dünya ticaretindeki payları hızla daralmıştır. Dünya ticaretinde payı daralan az gelişmiş ülkeler borçlarını ödeyemedikleri gibi, ithalata dayalı ekonomik yapıları nedeniyle ihtiyaç duydukları sermayeyi karşılayabilmek için borçlanmaya devam etmişlerdir. 1970 yılında azgelişmiş ülkelerin borçları GSMH'nın %14'ü iken 1982'de %38'e 1990 yılında ise %43'e yükselmiştir. Azgelişmiş ülkelerin ödemeler dengesini altüst eden borç krizi, IMF ve Dünya Bankası'nın geri ödemeleri güvence altına alan uyarılama politikaları ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu politikalar ile sanayileşmede ihracata yönelme, ithalatı serbestleştirme, sermaye hareketlerini tam serbestleştirme ve özelleştirmeden oluşuyordu. Borçların geri ödenmesini güvence altına almaya yönelik istikrar programlarının meşruiyeti dünya ile bütünleşmek sloganı ile sağlanmıştı (Güler 2005:87).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan "soğuk savaş" ortamında Türkiye Batılı ülkelerden yana olmuştur. Bu dönemde Türkiye kendi kaynaklarıyla kalkınma yerine dış yardımlara başvurmuştur. Marshall Yardımı ile başlayan bu süreç, Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası'na üye olmasıyla birlikte hızlanmış, dış

yardımlar ekonomik kalkınmanın olmazsa olmazını oluşturmuş, ve 1947'den beri bu kuruluşlarla olan ilişkiler siyasi-iktisadi yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin bir başka kronikleşen sorunu da ödemeler dengesidir. 1930-1947 yılları arasında dış ödemeler dengesinde açık vermeyen bir ülke iken bu yıllardan itibaren açık veren bir ülke haline gelinmiştir (Kazgan 1985:380).

Bu açık, 1973-74 dünyadaki petrol şokları ve batıda yaşanan enflasyonla birlikte daha da fazlalaşmış, dış ticaret dengesinin bozulmasına ve cari işlem açıklarının artmasına yol açmıştır. Dengelerin sağlanmasına yönelik ithalat baskı altına alınmış, döviz kontrolleri artırılmıştır. Böylece 1980 yılına kadar dışa kapalı bir ekonomik model uygulansa da dış konjonktürün yarattığı krizden ya da durgunluktan uzak kalınamamıştır (Yeldan 2001:23).

Türk ekonomisi 1980 öncesi dışa kapalı, ithal ikameci sanayileşme politikası izleyerek yoğun bir biçimde üretim malları, ara ve temel tüketim malları üreten sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelmiş ve kamu sektörü öncülüğünde hızlı bir yatırım programını devreye koymuştur. Bu dönemin bir diğer özelliği ithal mallarına uygulanan kotalarla, ulusal sanayi burjuvası koruma altına alınmıştır. Devletin bu şekilde mal ve iş gücü piyasalarına kamu işletmeleri ve yatırım tercihleri aracılığı ile yoğun müdahalede bulunması 1977'den başlayarak ülkeyi döviz ve finansman krizine sürüklemiştir (Yeldan 2001:38). Türkiye ekonomisi, iç ve dış etkenler nedeniyle büyük bir bunalım içine girmiş, döviz darboğazı, çeşitli mallarda yaşanan kıtlıklar, enerji üretiminin yetersizliği, petrol ve yan ürünlerinin ithal edilememesi krizi somutlaştırmıştır.

Türkiye'nin dış kaynaklı kredilere ihtiyaç duyduğu bu dönemde IMF'in kredilerinden yararlanmak için IMF'in istediği önlemleri alması gerekmiştir¹. 24 Ocak 1980 Kararları bu istikrar önlemlerindendir. Yalnız bunun daha önceki programlardan farkı, yetmişli yılların sonunda Türkiye ekonomisinin bir darboğaza girmiş olması ve bu krizden çıkmanın tek yolunun da yeni kredi bularak borçlanılması zorunluluğu olmuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu zor durumdan

¹ H. Celal Güzel bu günü anılarında "24 Ocakta istikrar önlemleri alınır alınmaz gece saat 1.5 civarındayken Özal'la birlikte gittikleri Dışişleri Bakanlığının muhaberat kısmından İMF merkezine operasyon tamamlandı döviz bekliyoruz diye mesaj çektik" diye anlatmış ve o günkü durumu "Türkiye öyle bir döviz sıkıntısı içindeydi ki bir günün bile çok önemli sıkıntıları olabilirdi nitekim ertesi gün döviz geldi" şeklinde ifade etmiştir (Birand ve Yalçın 2001:81).

yararlanan IMF ve Dünya Bankası gibi kredi veren kuruluşlar kamunun küçültülmesi ve ekonominin serbestleştirilerek dışa açılması yolundaki yeni neoliberal politikaları kabul ettirmeye dönük kararlar aldırılmışlardır. Turgut Özal tarafından IMF'e verilen niyet mektubundaki taahhütler 24 Ocak Kararları'yla aynıdır.

Bu niyet mektubundaki politikalar şu şekilde sıralanabilir (Kazgan 1985:383):

- Mikro düzeye kadar inen ekonomik planlamaya dayanmak ve plan hedeflerine idari kontrollerle varmak gibi uygulamalara son verilecek; bunun yerine daha çok serbest piyasa güçlerine dayanan bir ortam sağlanacaktır.
- Temel politika devletçilikten uzaklaşmaktır. Amaç, idari kararlara değil serbest pazar güçlerine dayanmak, özel sektörü teşvik etmek, sanayi, tarım ve petrol alanlarını yabancı sermayeye açmaktır.
- Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değeri, zamanında ve yeterli düzeyde ayarlanacaktır.
- KİT'ler bütçeye yük olmaktan çıkarılacak, bu kuruluşlar serbest piyasaya yönlendirilecektir.
- Kotalara dayanan sanayi koruma yöntemleri kaldırılacaktır.
- Kamu tasarrufları ve özel tasarruflar artırılacak; banka sistemi ile para piyasalarına daha çok önem verilecektir.
- Altyapı yatırımlarına ve ihracatı artıran yatırımlara öncelik verilecektir.
- Yatırım programları eldeki kıt kaynaklara göre belirlenecek, kaynak yetmediği takdirde, mevcut kaynaklar öncelikli projelere kaydırılacak ve bunların ayrı listeleri Dünya Bankası'na verilecektir.

24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan kararlar sermaye birikiminin içine girdiği bunalımı aşmak amacıyla yapılırken, askeri darbe ile birlikte devleti yeniden biçimlendirerek emek ve toplumsal muhalefete karşı güçlü bir devletin gereklerini yerine getirmiştir. 24 Ocak Kararları büyük sermayenin yeni ihtiyaçlarına karşılık gelecek çıkarları yaşama geçiriyordu. Sermayenin bu döneme ilişkin stratejik olarak en önemli çıkarı, içe yönelik sermaye stratejilerine özgü düzenlemelerin ortadan kaldırılması bir diğeri ise kapitalizmin küresel ölçüde biçimlenmesinin temsilcisi konumundaki Dünya Bankası ve IMF'nin ülke piyasasının dünya piyasası ile

bütünleşmesinin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin düzenlemeler olmuştur. IMF ile imzalanan stand-by ve Dünya Bankası ile Yapısal Uyum kredilerine ilişkin anlaşmalar, askeri rejimin sağladığı güvenli ortamda dünya kapitalizmi ile bütünleşmenin ilk aşamalarını oluşturmuştur (Ercan 2004:21).

4.1.1. 24 Ocak Kararları ve Sonuçları

1980 yılına gelindiğinde, izlenen iktisat politikası artık sermaye birikim tarzı ile uyum gösteremez hale gelmiş, birikim tarzının tıkanması nedeniyle sermaye açısından zamanı doldurmuştu. Bu nedenle yeni bir yönelime gerek vardı. Bu yönelim IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların istikrar önlemleriyle belirlenmiştir. Yeni yönelimde ihracat ekonomisine destek verecek politikalar hayata geçirilmeye çalışılacaktı. Bunun için de sermaye birikiminin önündeki bütün engellerin kaldırılması gerekiyordu. Bu engellerin başında ise giderek siyasallaşmış olan işçi sınıfı geliyordu. Demokratik bir ortamda bu engellerin kaldırılması mümkün olmadığından 12 Eylül askeri darbesi bu sorunu sermaye adına çözümlenmiştir. Böylece ekonomik alandaki 24 Ocak müdahalesi siyasal alana yapılan 12 Eylül müdahalesi ile tamamlanmıştır (Akkaya 2004:151).

Yoğun bir ideolojik kampanyayla halk kitlelerine ve kamuoyuna sunulan bu neoliberal model, ne Türkiye ne de diğer dünya ülkeleri için orijinal önlemler paketi olmuştur. Bu kararlar 1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bulunan pek çok azgelişmiş ülkeye empoze ettiği standart istikrar politikası paketi ile Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir "yapısal uyum" programının tüm unsurlarını içermiştir (Yeldan 2001:43).

24 Ocak Kararları ile, iç talep kısılarak ihracatı artırmak yoluyla ekonomide serbestleşmeyi sağlayıp, ekonominin dışa açılması hedeflenmiştir. Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası, adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi, pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi, fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makro politikalar 24 Ocak Kararları ile ekonomiye

damgasını vuracak iktisat politikaları yönelişinin temel unsurları olmuştur (Boratav 2004:149).

Bu programın temel unsurları şu şekilde sıralanabilir (Çavdar 2004:258):

- Türk parasının değeri yabancı paralara göre büyük ölçüde düşürüldükten (devalüe ettikten) sonra kontrollü olarak dalgalanmaya bırakılmıştır.
- İthalat serbestleştirilerek özendirilmiştir.
- Dövizin ve diğer fiyatların oluşumu piyasaya, yani arz ve talebe göre bırakılmıştır.
- Faiz oranları dövizde olduğu gibi yükseltilmiş ve daha sonra kontrollü olarak serbest bırakılmıştır.
- Ekonomide devletin ağırlığı azaltılmış ve KİT mallarına zam yapılmıştır.
- Ücretlerin ve taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak biçimde ayarlanmıştır.
- KİT ürünlerinin belirlenmesinde KİT'lere özerklik tanınmış; temel mal ve hizmet dışında kalan mal ve hizmetlerin fiyatlarını belirlemede KİT'ler serbest bırakılmışlardır. KİT'lerin temel mal ve hizmetlerinin kapsamı daraltılarak bazı temel mallara uygulanan sübvansiyonlar kaldırılmıştır.
- Yabancı sermaye girişini özendirmek için mevzuatta değişiklikler yapılmış ve yabancı Bankaların Türkiye'de şube açmalarına olanak tanınmıştır.
- Kalkınmada sanayileşme yerini ihracata dayalı kalkınmaya bıraktığı için ihracatı özendirici; İhracat kredileri, gümrük muafiyeti gibi tedbirler alınmıştır.

24 Ocak Kararları ile ilgili olarak genel bir çerçeve içinde iki gözlem yapmak mümkündür (Boratav 2004:147-148):

- IMF'in Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden üç yıldır beklediği devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi öğeleri bu programda fazlasıyla gerçekleşmiştir.
- Bu kararlar sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktaydı. Sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığı ile pazarladığı içe ve dışa karşı piyasa serbestisi ile yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir yapısal uyum perspektifi taşımaktaydı.

24 Ocak Kararları ile yabancı sermaye yatırımları da teşvik edilmiştir. 1980/7168 sayılı kararname ile yerli ve özellikle yabancı yatırımcılara ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kararlara ilave olarak alınan 1983/20 sayılı karar ve 1984/30 sayılı karar ile, yabancı sermaye faaliyet alanları genişletilmiş ve yerli ve yabancı şirketlerin birlikte ortaklık kurmaları kolaylaştırılmıştır. Ayrıca yabancı yatırımcıların %100 oranında sermaye artırımında bulunabilmesine de imkan tanınmıştır. Diğer taraftan, birçok ülke ile, yatırımların teşviki-korunması ve çifte vergilendirmenin önlenmesi konusunda anlaşmalar imzalanmıştır. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte 1980 sonrası yabancı sermaye girişi geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde artmıştır. Yabancı sermaye girişlerinde hizmet sektörü özellikle turizm ve bankacılık önem kazanmıştır (Çavdar 1992:228-229).

24 Ocak Kararları'nın en önemli etkisi dış ticarete görülmüştür. Döviz değerlerinin her gün belirlenmesi, TL'nin yabancı paralar özellikle dolar, mark vb. gibi paralar karşısında sürekli değer yitirmesi ülke içerisinde üretilen mallara yönelik dış talebi arttırmıştır. Dış satımın artırılışı, TL değeri üzerindeki manüplasyonlara dayandığı için içerde uygun bir sanayi yaratılamamıştır. Bu modelin en olumsuz yanı, borçlanmanın hızının artmış olmasıdır. Türkiye'nin 1980'den sonra dış borçları hızla artmıştır. Kamu açıklarını karşılamak amacıyla iç borçlanma da hızlı bir şekilde artmıştır (Yeldan 2001:39).

Türkiye ekonomisi 24 Ocak yönelişinin sayesinde kapitalist dünya ekonomisiyle eskisinden çok daha derinlemesine bir bütünleşme yaşamıştır. İhracat ve ithalatın ulusal gelir içindeki payı hızla artmıştır.

1950'li yılların tarım, ticaret sermayesi ve 1960-80 arasının sanayi sermayesinin yerini sanayi ve hizmetler alanında üretim, iç ve dış ticaret, bankacılık, sigortacılık ve başka türden finansal faaliyetleri bir araya getiren büyük sermaye grupları almıştır.

24 Ocak Kararları ile ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları terk edilmiştir. Yeni programın uzun vadeli hedefi, devleti küçülterek özel sektörün ağırlığının artırılması ve gerekli yeniden yapılandırma sürecini gerçekleştirerek ekonominin dünya piyasaları ile bütünleşmesini sağlamaktır. Programın temelini oluşturan yeniden yapılanma modeli göreceli fiyatların dış ticarete konu mallar lehine değişmesini sağlayarak ülke kaynaklarının dış ticarete konu mallara yönelmesi

üzerine kurulmuştu. Bu programın önemli bir ayağı da emek-yoğun ihracat teşvik edilmiş bu amaçla gerçek ücretler düşürülmüş, devlet harcamalarında kısıntıya gidilmiştir. Yapısal uyum programlarını uygulayan diğer birçok ülkede de ücretlerin bastırılması yoluyla kar oranları yükseltilmiş, dolayısıyla gelir dağılımı ücretlerin aleyhine bozulmuştur (Özar ve Ercan 2004:193). 24 Ocak Kararları ile, gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk daha önce görülmedik boyutlara ulaşmış, ortalama ücretler 1960'lı ve 1970'li yıllara göre gerilemiş, işsizlik her krizde daha fazla artmıştır (Timur 2000:53).

24 Ocak'ın açtığı liberalizm dönemi, işçi ve ücretlinin hayat koşullarını sadece kısa süreli olarak geriletmekle kalmamış, bunların yanında 12 Eylül'ün askıya aldığı sendikalar ve sendika hareketinin belkemiği olan kamu sektörünün adım adım tasfiyesi ve özelleştirmenin sonucunda bu kesim ağır bir darbe almıştır. Sosyal hizmetlerin (eğitim, sağlık, emeklilik, şimdilerde SSK) özelleştirilmesi veya ticarileştirilmesi, sınıf dayanışmasının yerine sektörel ve bireysel çıkarları gündeme getirmiştir (Timur 2000:53).

24 Ocak Kararları'yla, ekonomide kamunun ağırlığı azaltılıp serbestlik sağlanmak istenirken ekonomi bürokrasisinde yetkilerde merkezleşmeye gidilmiştir. Ekonomi yönetimi alanında bazı kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Daha önce Ticaret Bakanlığına bağlı bulunan Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı Başbakanlığa bağlanmış, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Ticaret Bakanlığı arasında paylaştırılmış olan Teşvik ve Uygulama Dairesi Başkanlığı ise Başbakanlığa bağlanmıştır. Öte yandan plan ve programların uygulanması, bakanlıklar arasında koordinasyonun sağlanması, kotaların düzenlenmesi ve YPK'na önerilerde bulunmasıyla görevli olan Koordinasyon Kurulunun yetkileri ithalat ve ihracat rejimlerinin esaslarının belirtilmesi ve dış ekonomik ilişkilerde ve önemli plan ve projelerinde koordinasyonun sağlanması olarak genişletilmiştir. Ayrıca daha önce kurulun başkanı DPT müsteşarı iken, yeni düzenlemeyle birlikte bu görev Başbakanlık Müsteşarına verilmiştir. Para ve kredi politikasının uygulanmasında koordinasyonu sağlamak ve finansman güçlüklerinin giderilmesini temin etmekle görevli olan Para ve Kredi Kurulu yeni düzenlemeyle birlikte destekleme fiyatları konusunda tavsiyelerde bulunmak ve ödemeler dengesindeki gelişmeleri izleyerek

gerekli önlemleri almakla da görevlendirilmiştir. Bu kurulun da başkanlığı DPT müsteşarlığından alınıp Başbakanlığa bağlanmıştır (Güler 2005:74-78).

24 Ocak yönelişi, liberalizmde iddia edildiği gibi devlet müdahalesini ortadan kaldırmamıştır, ama devlet müdahalesinin sermaye birikiminin yeni yönelişinin önünde engel olan biçim ve araçlarını asgariye indirmeyi başarmıştır.

1980'li yıllarda yeniden yapılanan kapitalizm içinde devletin müdahalesi esas olarak sermaye birikimi amacına yönelik bir kapsam ve içerik kazanmıştır (Güler 2005:87). Kahraman (1995:168)'a göre Özal'ın 24 Ocak Kararları ile uygulamaya koyduğu program burjuvaya gücünü anımsatan, onu uluslararası bir konuma yerleştirmeye çalışan ve en önemlisi de elinde tuttuğu sermayeyi kamunun denetiminden uzaklaştırması için olanaklar sunan bir dizi öneri olmuştur.

24 Ocak, sermaye birikiminin hızlandırılmasını amaçlamıştır. Ancak serbest pazar koşulları altında özel girişimciliğe dayalı kalkınma hızı beklenen oranda gerçekleşmemiştir.

24 Ocak Kararları ile gerçekleştirilen bir başka uygulama ise içe yönelik sermaye birikiminde baskı altında tutulan faizlerin serbest bırakılmasıdır. Sermaye donanımlarını artırmak isteyen sermaye grupları ile kriz koşullarında ayakta kalmaya çalışan kapitalistler için para-sermaye özel bir önem kazanmıştır. Faizlerin serbest bırakılması ile faizin reel getirisindeki artış ekonominin üretken sermaye yönelimli yapısının önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Faizlerdeki getirinin artması ile üretken alanlardaki yatırımların gerilemesine neden olmuştur (Ercan 2004:22).

4.1.2. 1981-1983 Askeri Rejim Dönemi İktisat Politikaları

Askeri rejim, 24 Ocak Kararları ile başlayan politika yönelişini, 1977-1979 krizine sermayenin talepleri doğrultusunda yanıt getirecek biçimde sürdürmüştür. Bu da, işgücü piyasasını ekonominin dışına iterek askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına alınması yoluyla olmuştur. Askeri yöntemlerle (Oksay 2000);

- Sendikal faaliyetler askıya alınmıştır.
- DİSK yöneticileri yargılanmıştır.
- Grev yasağı getirilmiştir

- Ücret belirlenmesi toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kuruluna (YHK) kaydırılmış ve böylece reel ücretlerin aşındırılması güvence altına alınmıştır.
- TL piyasasının oluşturulması ve benzeri gelişmeler olmuştur.

12 Eylül rejimi, sermayenin gelişmesi için iş gücü piyasasını, askeri bir denetim altında tutarak gerçekleştirmiştir (Boratav 2004:147-148). 12 Eylül rejimi, 24 Ocak Kararları'nın hayata geçirebilmesi için sermayenin önündeki engelleri kaldırmıştır.

Hikmet Çetin (Birand ve Yalçın 2001:89) "24 Ocak kararları 12 Eylül olmasaydı uygulanamazdı. Çünkü demokrasi içinde toplumu bu kadar ezen topluma bu kadar sıkıntı çektiren kararları uygulamak kolay olmazdı" demiştir.

Askeri rejimin altındaki bu dönemde kur politikasında değişikliğe gidilmiş 1980 yılında gerçekleşen yüksek devalüasyondan sonra günlük kur ayarlamalarına gidilmiştir. Döviz kuru (yabancı paraların resmi fiyatı) sistemli olarak enflasyonun üzerinde seyretmiştir. Bu yüzden ileriki yıllarda TL yabancı paralar karşısında değer yitirmiştir. Dış ticarete ise ana yöneliş dışa açılma doğrultusunda olmuştur. İhracat teşvikleri ve ithalatta ılımlı bir liberalleşmeyle birlikte ithal kotalarında kısmen daralmalar olmuştur (Kazgan 1985:383).

12 Eylül hükümeti ile birlikte ekonomik ve toplumsal yapının tümüyle yeni bir örgütlenme tarzında düzenlenmesi sürecine girilmiştir. Ekonomi alanında yaşanan dönüşüm planlı ithal ikameci kalkınma stratejisinin terk edilerek piyasa güdümünde dışa açık büyüme stratejisine geçiş olarak gerçekleşmiştir. Döneme damgasını vuran siyasal yapılanma ise önceki dönemin kurumsal yapılarını temsil eden muhalif sendika, meslek ve sivil toplum örgütlenmelerinin yasaklanması ya da baskı rejiminin hukuksal çerçevesine uygun olarak daraltılması şeklinde biçimlenmiştir (Köse ve Öncü 2004).

Yasal önlemlerle; 1982 Anayasası'nın sermaye-emek ilişkilerinde açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümleri yer almış, bunun yanı sıra askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak giderayak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme de işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınmasını sağlamıştır. Bu yıllarda emek aleyhindeki politikalar sadece örgütlü işçi sınıfına dönük olmamıştır. Memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde, kıdem tazminatlarında, tarıma dönük

destekleme politikalarında da büyük boyutlu gerilemeler görülmüştür. Nominal ücretlerin YHK tarafından belirlendiği bir dönemde fiyat kontrollerinin tümü 1980'i izleyen yıllarda kaldırılmıştır. 1980 yılındaki genel fiyat hareketlerinin çok üstünde gerçekleşen KİT zamlarından sonra kamu kesimi fiyat ayarlamaları genel fiyat hareketlerini başa baş izlemiştir. KİT'lerin finansal durumu bu nedenle askeri rejim yıllarında rahatlamıştır. Bu etken vergi yükünde ve tahsilatında ılımlı düzenlemeler ile bütçe harcamalarında küçük boyutlu tasarruflarla birleşince kamu kesimi dengeleri önceki dönemlere göre 1981-83 yıllarında düzelmesi sonucunu vermiştir (Boratav 2004:151).

Askeri rejim döneminde özel sermaye, ihracat teşvikleri ve düşük ücret maliyetlerinin getirdiği avantajları kısa dönemli karlar içinde değerlendirirken, sektörün kar marjı yükselmiş ve ücretli emeğin sektörel katma değer içindeki payı düşmüştür.

Finansal sistemde serbestleşme IMF ve iş çevrelerinin desteğiyle 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Küçük bankaların ve mantar gibi çoğalan bankerlerin başlattığı faiz yarışı kısa bir süre sonra kontrol edilemez hale gelmiş, 1982 yılı içinde büyük bir finansal kargaşa ile sonuçlanmıştır (Boratav 2004:151).

Finansal sisteme yönelik vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasının yanında bankalara herhangi bir düzenleme ve kısıtlama getirilmediğinden ortaya çıkan bankerler nedeniyle büyük bir finansal karmaşa yaşanmıştır. Bankerler, 1982 yılında batmışlar ve bu olay uygulanması istenilen liberal iktisat politikalarının ilk fiyaskosu olmuştur.¹

Faizlerin serbest bırakılmasındaki amaç pozitif faizlerle toplam talebi daraltmak ve yatırımları kontrol altına almaktır. IMF'in istikrar politikası olarak

¹ Kastelli'nin yurt dışına kaçması Konsey başta olmak üzere hükümette adeta deprem yaratmıştır. Konsey için temizlenmesini istemiştir. Sorumlu olarak Maliye Bakanı Kaya Erdem'in ismi ortaya atılmıştır. Kısa bir süre sonra Özal Kaya Erdem'e Başbakan senin istifa etmeni isteyecek diye uyarmıştır. Olayın ortaya çıkması üzerine Başbakan Maliye Bakanı Kaya Erdem'i yanına çağırarak istifa etmesini istemiştir ve Erdem istifa etmiştir. Bunun üzerine Özal'da istifasını vermiştir. İstifasını geri alması yönündeki baskılar üzerine Özal istifasını geri almıştır. İstifadan sonra boşalan koltuğa Adnan Başer Kafaoğlu getirtilmiştir. Kafaoğlu tüm ekonomik konulardan sorumlu Maliye Bakanı olmak istemiş, Özal ise bunu kabul etmemiştir. Özal'dan dış ekonomik ilişkilere bakmak üzere başbakan yardımcılığı görevini yürütmesi istenilmiş, konseyin ve başbakanının bu ısrarlı tutumları karşısında Özal tekrar istifa etmek zorunda kalmıştır (Tokatlı 1999:36).

alınan bu önlem bir yıl sonra Bankalar Kanunu'nun boşluklarından ve halkın bilinçsizliğinden yararlanan bir banker ordusunun oluşmasına neden olmuştur. Bankaları bağlayan mevzuat, bankerleri bağlamadığı ve tefeci faizleri yasaklayan "Ödünç Para Verme Yasası"da onlar için görmezden gelindiği için halk günlük ve aylık yüksek faizle tasarrufa teşvik edilmiştir (Çölaşan 1989:169)¹. Bu kısır döngü çok sürmemiş ve 1982 Haziranında patlamıştır. Banker olayı sonucunda birçok insan mağdur olmuştur (Timur 2000:53).

Mevduat sertifikalarını ve holding tahvillerini kendi borç senetleriyle birlikte pazarlayan ve sonunda sadece kasaya giren yeni parayla eski taahhütlerini karşılamak zorunda kalan bankerler 1982 ortalarında tümüyle çökmüştür ve bu çöküntü birkaç küçük bankayı da peşinden sürüklemiştir. Skandal boyutlarıyla kamuoyunu çalkantılara sürükleyen ve askeri yönetimi sarsan bu çöküş, Turgut Özal'ın hükümetten ayrılmasına yol açmıştır (Boratav 2004:151).

4.1.3. 1984-1988 Arası ANAP Dönemi

ANAP döneminde izlenen ekonomik politikalar, askeri rejim döneminde izlenen ekonomik politikalarla aynı çizgide gitmiştir. İş gücü piyasasının aleyhine olan tutumlar ve tarımda yapılan desteklemelerdeki sınırlamalar devam etmiştir. Askeri rejim döneminde olduğu gibi ANAP iktidarı döneminde de sendikalar sindirilerek etkisizleştirilmiştir. Bu sebepten dolayı reel ücretlerde gerilemeler olmuştur.

Bu dönemde belediyelere yapılan büyük yatırımlar istihdamı genişletici bir etki yaratmıştır. İstihdam artışıyla birlikte iç talepte genişleme meydana gelmiş, ithalatın serbestleştirilmesiyle de ülkede tüketim mallarında bir bolluk duygusu

¹ Bunun sonucunda Çölaşan'ın deyişiyle önüne gelen banker olmuş "Simitçiden, köfteciden, batık iş adamından oluşan banker ordusu" piyasaya dökülmüştür (Çölaşan 1989:169). Ortaya çıkan bankerler aylık %12 ye kadar ulaşan faizleri vereceklerini vaat etmişler, televizyonlarda ve gazetelerde yapılan reklamlardan dolayı halk elinde ne var ne yok bankerlere yatırmıştır. Bu arada Kaya Erdem'in verdiği bir demeçte "Bankere para yatıran vatandaş kumar oynamıştır" deyince piyasa allak bullak olmuştur. 1981 yılının Aralık ayında yaşanan bu panikle bankerlerin bir kısmı ya batmıştır ya da yurt dışına kaçmışlardır. Haziran ayında en büyük bankerlerden Kastelli yurt dışına kaçmıştır (Çölaşan 1989:170).

yaşanmıştır. Belediye yatırımlarının artması, hükümetin alt yapı harcamalarına geniş yer vermesi, askeri rejim döneminde kısılan kamu harcamalarının bu dönemde artmasına neden olmuştur (Boratav 2004:152).

Alt yapının geliştirilmesi konusunda yürütülen geniş kapsamlı yatırım programı ile kamu harcamaları büyümüş, kamu gelirlerinde aynı oranda bir artış sağlanamadığından kamu açıkları ortaya çıkmıştır. Artan kamu açıklarının finansmanında iç borçlanma önemli yer tutmuştur. Kamu açıklarının finansmanında iç borçlanmanın kullanılmasıyla, devlet tahvili, hazine bonosu faiz oranlarının yükselmesi kamu giderleri arasında faiz yükünü hızla artırmıştır. Bu da kamunun daha fazla borçlanma gereksinimini ortaya çıkarmış, yatırımların daralmasına neden olmuştur. 1985 yılından itibaren Hazine, bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satmıştır (Boratav 2000:165).

Bu dönemde Türk vergi sisteminde yapılan köklü değişikliklerle birlikte toplam vergi yükünde düşmeler meydana gelmiş ve artan kamu açıklarını karşılamada yetersiz kalmıştır. ANAP döneminde sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, bütüncül niteliğini yitiren gelir vergisinin ücretlerden toplanan bir nitelik kazanması, bu dönemde önemi artan faiz türü gelirlerin büyük bölümünün vergiden muaf olması, bazı yıllarda şirketlere teşvik amacıyla vergi indirimi yapılması nedeniyle kurumlar vergisinde aşınmalar olmuştur. Katma Değer Vergisi'nin kabulü ile birlikte toplam vergi hasılatında düşüşler meydana gelmiştir.

Kurumlar vergisinde şirketler lehine muafiyetler, istisnalar getirilmiştir. Daha önceleri üniter ve artan oranlı özellik taşıyan gelir vergisi regresif ve adaletsiz bir yapı kazanmıştır. Gelir vergisinin çok önemli bir denetleme ögesi olan servet beyannamesi 1984 yılında kaldırılmıştır.

1985 yılında Katma Değer Vergisi'nin kabulü ile birlikte Türkiye vergi sistemi tamamen tüketicilerin katkılarına dayanır bir hal almıştır ve gelir vergisinde çalışan ücretlinin bordro kesintisi ile birlikte işveren lehine bir yapı kazanmıştır. Türk vergi sistemi gelir vergisine giderek artan ölçüde bordro kesintisiyle katılan ücretlilerin ve tüketicilerin katkılarına dayanır bir hal almıştır. Sermaye sınıflarının lehine olan bu yaklaşım vergi hasılatının milli gelir içindeki payını azaltmıştır (Boratav 2004:154).

Özal hükümeti bu sistemi, vergi oranının azaltılmasıyla birlikte vergi hasılatının fazla olacağı düşüncesi ile yapmıştır. Fakat bu beklentiler gerçekleşmemiş sermaye sınıfına verilen bu ödünler sonraki yıllarda mali krizlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Çizelge 10. 1981-1990 Arası Gelir-Gider

Yıllar	1981	1984	1988	1989	1990
Vergi ve Benzeri Kamu Gelirleri (%)	16,4	13,5	15,5	15,9	17,1
Toplam Kamu Harcamaları (%)	22,2	20,1	23,5	23,4	25,7

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

1981 ve 1984 yılları arasında vergi yükünde bir azalma söz konusu iken 1984 yılından sonra KDV'nin kabulü ve vergi sistemindeki düzenlemelerin etkisiyle kısmen %15,5 oranında küçük bir artış meydana gelmiştir. Gelir vergisi hasılatında vergi tarifelerinin artan oranlı olması nedeniyle 1989 yılından itibaren ücret ve maaşlardaki yükselme vergi hasılatını artırmış olsa da 1981'deki vergi yükü ancak 1990 yılında geçilebilmiştir (Bkz. Çizelge 10). Vergi gelirlerindeki bu ılımlı artışların karşısında toplam kamu harcamalarındaki artış sürmüştür. 1981 yılında ortalama %22,2 oranında, 1984 yılında %20,1 oranında, 1988 yılında %23,5 oranında, 1989 yılında ise %23,4 oranında ve 1990 yılında %25,7 oranında gerçekleşmiştir. Vergi ve benzeri gelirlerdeki artış kamu harcamalarını karşılayamadığından kamu kesiminin borçlanma gereği artmıştır.

Bu dönemde finansal serbesti, Merkez Bankası'nın denetimi altında olmuştur. Daha önce yaşanan banker krizi nedeniyle daha ihtiyatlı davranılmıştır. 1988 yılında faiz hadlerinin bir kez daha serbest bırakılmasıyla, faizlerde hızlanma eğilimi görülmüş ancak Merkez Bankası müdahale etmiştir (Kazgan 1985:383). Finansal serbestleşme ihtiyatlı bir tempoda sürdürülse de, 1988 sonuna gelindiğinde finansal araçlarda çeşitlilik bir hayli artmış ve bunların denetimi de güçleşmiştir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 1986 yılı içinde işler hale getirilmiştir.

1984'ten itibaren devletin ekonomideki rolünün azaltılıp özel sektörün ağırlığının artırılması, Özal hükümetinin temel tercihi olmuştur. Bu çerçevede devlet

imalat sanayinde yeni yatırımlar yapmamış, bunun yerine ağırlık alt yapı yatırımlarına verilmiştir (Kazdağlı 2003:465). Özal Hükümeti döneminde devletin küçülmesi, özel sektörün ağırlığını artırmak için KİT'lerin özelleştirilmesi ilk kez gündeme getirilmiştir. Bu dönemde KİT'ler ekonomik gelişmenin önündeki engel olarak görüldüğünden, KİT'lerin ekonomik ihtiyaçlara uygun olarak verimlilik ve karlılık ilkeleri doğrultusunda ve serbest piyasa ekonomisine uygun olarak çalışmaları için 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlemeler yapılmıştır. KİT'lerin bütçeden destek verilerek ayakta kalması yerine, piyasadan kaynak temin edilerek ayakta kalması önerilmiş ve KİT'ler tarafından üretilen mal ve hizmet fiyatlarının piyasa kuralları içerisinde oluşmasına imkan verilmiştir (Uras 1996:142). KİT'lerin zararlarının genel bütçeden karşılanmayacağı söylenmiştir. KİT açıkları bütçeden karşılanmasa da devletin kamu açıklarının kapatılması için KİT ürün ve hizmetlerine yapılan zamlar piyasayı olumsuz yönde etkilemiştir (Çavdar 1992:230).

KİT'ler 1984 yılında yürürlüğe giren 2983¹ ve 1986 yılında yürürlüğe konulan 3291² Sayılı Kanunun 132. maddesi gereği, ihtiyaçları halinde hukuki olarak özelleştirmeleri gündeme getirilmiştir. 3291 Sayılı Yasayla getirilen Özelleştirme yöntemleri şöyledir (Uras 1996:142-143):

- Kiralama yöntemi
- Hisse senetlerinin satışı yöntemi
- İşletme hakkı devri yöntemi
- Devir ve tasfiye yöntemi
- KİT'lerin ya da müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimleri varlıklarının tamamı ya da bir kısmının satışı yöntemi (Doğrudan satış yöntemi)

KİT'lerin özelleştirmelerindeki temel amaçlar şöyledir:

¹ 29/02/1984 tarih ve 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki Kanunu ve Yatırımların Hızlandırılması Hakkındaki Kanun, özelleştirmeye yönelik hükümleri içermektedir. 2983 sayılı yasanın 1.maddesinde "istikrarlı ve güvenilir gelir verilmesi suretiyle tasarrufları teşvik ederek sağlanacak finansman kaynakları ile kamu yatırımlarını süratle gerçekleştirmek" olarak belirtilmektedir.

² Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesine ,03/06/1986 tarih ve 3291 sayılı "özelleştirme yasası"nda yer almıştır. 3291 sayılı yasa gereği, Bankalar Kanunu, Merkez Bankası Kanunu ve Sermaye Piyasası Kanunlarında değişiklikler yapılmıştır. Bunların yanında 1177 sayılı "Tütün Tekeli Yasası"nı da yürürlükten kaldırmıştır.

- Rekabete dayalı bir piyasa mekanizmasının oluşturulması
- Devletin ekonomideki sanayi ve ticari aktivitesinin en aza indirilmesi
- Devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünün azaltılması
- Sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılması
- Bütçeye gelir temin ederek bunların alt yapı yatırımlarına kanalize edilmesi.
- Bu dönemde bu amaçlara ulaşılamamıştır.

KİT'lerin finansal krize yönelişi de bu yıllarda olmuştur KİT'ler bu dönemden itibaren enerji fiyatları hariç olmak üzere genel fiyat hareketlerini geriden izlemiştir. Ayrıca bu dönemde Hazine'nin KİT yatırımlarının finansmanına katkısı büyük ölçüde daraltılmıştır. Bu yüzden PTT, TEK, THY gibi KİT'leri iç ve dış borçlanmaya itmiştir. KİT'ler artan faiz yükünün etkisiyle finansal sıkıntılara girmişlerdir.

ANAP iktidarı, özelleştirmeyi bir program olarak benimsemiştir. Bununla ilgili olarak Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı idaresi kurularak özelleştirme ile ilgili görevlendirilmiştir. Bu dönemde özelleştirmeye başlansa da istenildiği kadar özelleştirme yapılamamıştır. Devlet müdahalesi, sübvansiyonlar, korumacılık devam etmiştir (Güler 2005:171-179).

Turgut Özal, tasarlamış olduğu reform programlarını hızla uygulamaya koyabilmek için, kamu finansmanında geleneksel anlayışın dışında, yeni bir yöntemle başvurmuştur. Bu amaçla, bütçe sistemi dışında yeni fonlar yaratılmıştır¹. Aslında

¹ Anavatan İktidarı döneminde en çok bilinen fonlar şunlardır:

Akaryakıt İstikrar Fonu: 79-1960 sayılı kanunla kurulup, 83/7508/1983 Bakanlar Kurulu Kararıyla düzenlenmiştir. Akaryakıt satış fiyatlarından kesilen miktarlarla beslenmektedir. Amacı fiyat istikrarının sağlanması yanında gerekli görüldüğünde ithalat yapılması ön görülmüştür.

Geliştirme Destekleme Fonu: 84/8800/1984 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuştur. İthalattan yapılan kesilen gelir kaynağını oluşturmaktadır. Ülkemizde tarım ve hayvancılığın desteklenmesi ve geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Ama daha sonra dış ticaretin desteklenmesi, eğitim, konut, turizm ve mülteci iskan ve KİT açıklarının finansmanına kadar kullanılmıştır.

Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu: 84/8860 sayılı kanunla kurulup bankacılık faaliyetlerinden yapılan kesintiler gelirlerini oluşturmaktadır. Teşvikli yatırımlara yönelik amaçları bulunmaktadır.

Savunma Sanayi Destekleme Fonu: Savunma sanayinin desteklenmesi amacıyla kurulmuştur. Alkollü içkiler tekelleşmelerinin satışlarından bir bölümü, talih oyunları, silah satış gelirleri, bedelli askerlik gelirleri, akaryakıt tüketim vergisinin bir kısmı ve yıllık bütçe transfer ödeneklerinden kesilen miktarlardan oluşan bir kaynağı vardır.

Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Fonu: 32/94/1986 sayılı kanunla kurulmuştur. TRT reklam gelirleri, trafik para cezaları, diğer fonlardan yapılan aktarmalar, petrol ürünleri satışı ve yıllık bütçe

fon sistemi önceki yıllarda da belli ölçüde uygulanmış bir sistemdi. Ancak bu dönemde fonlar sayı ve büyüklükleri bakımından adeta devlet bütçesine alternatif olabilecek düzeye ulaşmıştı. Fonun kullanılması, geleneksel bütçe sistemine kıyasla çok daha hızlı ve esnek olduğu için, reformların gerekli yatırım harcamalarının zamanında yapılmasına olanak sağlamıştır. Özal hükümeti döneminde uygulanan fon sistemi, denetim eksikliği açısından eleştirilere konu olmuştur (Kazdağı 2003:465). Serbest Piyasa ekonomisinde fonun yeri olmadığı halde, Özal hükümeti döneminde böyle bir uygulamaya gidilmiştir.

Turgut Özal'ın öncelikli ve önemli olarak vurguladığı hedef, Türk ekonomisini dünya ekonomisi ile bütünleştirmek olmuştur. Bu amaçla döviz kurunda 1980 öncesi başlatılan ve 1980'den sonra daraltılan çeşitlendirme politikası terk edilerek tek tip kur uygulamasına geçilmiştir. Bunun dışında en önemli değişiklik, ithalat rejiminde yapılmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden biri olarak da ithali serbest mallar listesi yerine yalnızca ithalatı izne bağlı ürünlerin listesi yayınlanmaya başlanmıştır. 1984 yılında 200 malın ithaline izin verilmediğini gösterir bir liste açıklanmıştır. Bunun yanında ithalat tarifeleri de %20 dolayında düşürülmüştür (Çavdar 1992:235).

Dış ekonomik ilişkiler bakımından ithalatta liberalizasyon, ihracatta teşvikler ve döviz kurunda esnek kur sistemi uygulanırken, ithalatta miktar kontrolleri bu dönem içinde büyük ölçüde kaldırılmış; gümrük tarifeleri indirilmiş, ancak birçok durumda indirilen tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak azaltılıp artırılabilen fon uygulamaları yaygınlaşmıştır. Buna rağmen yerli sanayi için gerçekleşen koruma oranı bu yıllar içinde hafiflemiştir. Çok yaygınlaşan ve keyfi özellikler taşıyan ihracat teşvikleri "hayali ihracat" skandallarına yol açmıştır. Bu dönemde ayrıca döviz kontrolleri hafifletilmiş olup bankaların ve firmaların yurt

transfer ödeneklerinden meydana gelen bir kaynağa sahiptir. Ülkemizde yardıma muhtaç olan kişilere maddi ve manevi yardımlarını yapmak genel amaçtır.

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu: Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Bakanlar Kurulu kararına Ek,25/1980 sayılı karar ile kurulmuştur. İhracat ve ithalat işlemleri üzerinden yapılan kesintiler finansman kaynağını oluşturmaktadır. Amacı ihracatın geliştirilmesi, iç piyasaların düzenlenmesidir.

Kamu Ortaklığı Fonu: 2985/1984 sayılı kanunla kurulmuştur. Akaryakıt Tüketim vergisinin bir kısmı, gelir ortaklığı senetleri satış hasılatı ve hisse senedi satışı hasılatlarından oluşan bir kaynağa sahiptir. Özelleştirme Giderleri ek kaynakla kamu yatırımlarının finansmanı ve istihdamı artırıcı yatırımlara finans sağlamak amacıyla.

dışında döviz tutmalarına, dış borçlanmalarına izin verilmesi ve bireylerin yurt içinde döviz tutma ve döviz tevdiat hesabı açmalarına izin verilmiştir (Boratav 2000:166).

ANAP Hükümeti döneminde ülkeye yabancı sermaye yatırımlarının kolaylıkla girebilmesi yönünde vergi, kambiyo ve diğer mevzuatlarda önemli ölçüde değişiklikler yapılmıştır. "Yap-İşlet-Devret" modeli bu dönemde uygulamaya girmiştir. Bu uygulama ile hedeflenen hem yabancı sermayeyi ülkeye çekmek hem de ülkenin alt-yapı yatırımlarındaki eksiklikleri gidermek olmuştur. "Yap-İşlet-Devret" uygulaması ile otoyol, baraj, telefon, köprü ve su vb. gibi hizmetlerin yapıldığı görülmüştür.

1981-82 ve bunu izleyen 1983-87 arası dönemin toplumsal bölüşüm ilişkileri açısından temel özelliği ücretlerin düşürülmesi yoluyla yurt içi talebin daraltılarak, yurt dışı pazarlarına ihraç edebilecek bir artığın yaratılması olmuştur. Reel ücretler sendikal hareketlere getirilen yasal sınırlamalarla ve emeğin politik örgütlenmesine getirilen sınırlamaların artması nedeniyle geriletilmiştir. Sanayi sektöründe ücretin maliyeti geriletilirken, ihracatçı sektörlerle yönelik olarak; vergi iadesi, vergiden muafiyet ve kredi kullanımı gibi dolaysız destek olanağı sağlanmıştır (Yeldan 2001:38-44).

1984-87 arasındaki ilk dört yıl ANAP'ın altın yılları olarak nitelendirilmiştir. 1988 yılı içinde bir istikrar girişiminde bulunulmuşsa da bu girişimin başarısızlığa uğraması ve 1989 yılında meydana gelen dönüşümle, istikrar sorununu arka plana iten yeni bir yönelişe yol açmıştır.

4.1.4. 1989 ve Sonrası Dönem

Bu dönemde bölüşüm politikalarında popülizme kayış ve dışa dönük liberalleşmede önemli adımlar atılmıştır (Yeldan 2001:55).

1989 yılında işçi eylemleri bölüşüm politikalarında dönüm noktası olmuştur. Kamu sektörü işçilerinin başını çektiği eylemlere, uzun süredir etkisi kaybolan sendikalardan büyük destek verilmiş; Demir-Çelik, SEKA ve Zonguldak grevleri kamu oyununda sempati ile karşılanmıştır. İki kez referandum yenilgisi alan ANAP bu grevlerin üzerine popülizme dönmüştür. Emek örgütlerinin ve sendikaların 1988'den

itibaren piyasada güçlerini hissettirmeye başlaması ve popülist eğilimlerin de etkisi ile reel ücretler kamu sektöründen başlamak üzere artmıştır. Buna ilave olarak bu dönemde kırsal kesimin gelirlerine devlet desteği artmıştır. 1989 yılında Kamu Sektörü işçilerine %42'lik bir zam verilmiş bunu memur zamları izlemiştir. Özel sektörde yer alan işçilerin ücretlerinde de artış görülmüştür (Yeldan 2001:55).

Bu ücret artışlarıyla birlikte özel sektörde işten çıkarma, sendikasılaştırma, ve iş yasalarının uygulanamayacağı istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Toplam kayıtlı istihdamda, 1988'i izleyen yıllarda daralmalar gerçekleşmiştir. Hatta özel sektörde sendikalaşma oranları gerilemiştir. Kamu kesiminde ise ücret artışları, vergi hasılatı ile karşılanamadığı için kamu açıkları yükselmiştir. Bu durum KİT'leri mali yönden yıpratmış, özelleştirme taraftarlarına gerekçe oluşturmuştur (Boratav 2000:166).

1989 yılı sonrasında vergi ile ilgili bir düzenleme yapılmamış olmasına rağmen, yükselen ücret ve maaşların etkisiyle gelir vergisi hasılatında ilerlemeler sağlanmış fakat iç borç faizlerinin artması ve KİT'lerin durumu, kamu maliyesi üzerindeki yükü artırmıştır (Boratav 2000:167). Enflasyon, Özal döneminde bir türlü aşağıya çekilememiştir.

Çizelge 11. 1980-1989 Arası Yıllık Enflasyon Oranları

Yıllar	Enflasyon Oranı (%)
1980	107
1981	36,8
1982	27,0
1983	30,5
1984	50,3
1985	43,2
1986	29,6
1987	32,0
1988	70,5
1989	63,9

Kaynak:TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Enflasyon 1980 yılında %107 olarak gerçekleşmiştir. 1981 ve 1982 yıllarında bir düşüş gerçekleşirken 1983 yılında %30,5 oranında tekrar yükselişe geçmiş ve bundan sonraki yıllarda bu yükseliş devam etmiştir. 1984 yılında %50,3, 1985 yılında %43,2, 1986 yılında 29,6, 1987 yılında %32,0 1988 yılında %70,5 ve 1989 yılında %63,9 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Çizelge 11).

1981 ve 1983 arası dönemde ortalama büyüme hızı %5,0 oranında iken 1984 ve 1987 ANAP Hükümetinin altın yılları olarak değerlendirilen dönemde gerçekleşen ortalama büyüme oranı %6,9'a yükselmiş, 1988 yılındaysa büyüme oranında büyük bir düşüş görülmüştür (Bkz. Çizelge 12).

Çizelge 12. 1981-1994 Arası Büyüme Oranları

Yıllar	1981-83	1984-87	1988	1989-94
Büyüme Oranı(%)	5,0	6,9	2,1	2,7

Kaynak:TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>)

Türkiye'de 1980'li yıllardaki ödemeler dengesindeki dalgalanmaların, yükselen enflasyon olgusunun arkasında yetersiz yatırım ve tasarruf eğilimi yatmıştır. Üretken kapasitenin büyüme hızı yatırım oranlarının düşmesine bağlı olarak yavaşlayınca, talepten kaynaklanan genişleme, kapasite sınırlarını zorlamakta bu da enflasyonun ve dış açığın artması ve büyümenin tıkanması ile sonuçlanmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren kamunun üretken alanlardaki yatırımlarının gerilemesi özel sektör yatırımlarıyla telafi edilememiş, dolayısıyla yatırımlarda bir gerileme görülmüştür (Boratav 2000:190).

İhracat ve üretim artışları yoğun teşviklerle desteklenmiş ücret maliyetleri azaltılmış ve 1980 öncesi atıl kapasitelerin devreye girmesiyle ve iç talebin bastırılması yoluyla ilk yıllarda ihracatta artış gözlenmiştir (Özar ve Ercan 2004:193). Fakat ihracatta yaşanan bu atılımlar yatırımlarla desteklenmediği için ihracata yönelik bir sanayileşme gerçekleşmemiştir. İhracata yönelik sanayileşme modelinin en önemli eksikliği, sürdürülebilir bir sabit sermaye birikimi yaratılamamış olmasıdır (Yeldan 2001:47). Bu dönemde, serbest pazar ekonomisi koşulları altında özel girişimciliğe dayalı kalkınma stratejisi, beklentileri yerine

getirememiştir. Aynı dönemde, ideolojik yaklaşımından dolayı devletin ulusal ekonomi ve toplam yatırımlar içindeki payının düşürülmesi hedeflendiğinden, kamu yatırımlarının artış hızı da geriletilmiştir.

İmalat sanayi sabit sermaye yatırımları 1981-82 ve 1983-87 dönemlerinde özel konut, enerji ve ulaşım yatırımlarının gerisinde kalmıştır. 1981-82 de özel sektörde imalat sanayi yatırımları %4.8, 1983-87'de ise %7.7 oranında bir reel artış gösterirken bu dönemde kamunun küçültülmesine yönelik hedefler doğrultusunda 1981-82'de imalat sanayi yatırımları %-11.2, 1983-87'de ise %-9.6 daraltılmıştır. Ortalama olarak 1981-82'de imalat sanayi yatırımları %-0.8 iken 1983-87'de ise %3.7 olmuştur (Bkz. Çizelge 13).

1980 sonrası özel sektör yatırımları konut sektörüne yönelirken kamu yatırımları enerji ve ulaşım sektöründe yoğunlaşmıştır. Bu yıllarda Türkiye ihracata dayalı bir büyüme hedefi izlerken yatırımlarını bu sektöre yöneltmediği görülmektedir.

1988 yılından itibaren finansal serbestleşmeyle birlikte imalat sanayinin yatırımlar içerisindeki payı gerilemiştir. Özel sektör yatırımlarının artışı sağlanamamış, finansal liberalizasyon ve yüksek faiz politikaları yatırımların imalat sanayine yönelmesini önlemiştir. Türkiye 1980'li yıllarda ihracata yönelmiş ancak ihracata yönelik olarak sanayileşememiştir (Özar ve Ercan 2004:193).

1989 yılında, Türk Parasını Kıymetini Koruma Kanununda yapılan 32 sayılı karar çıkmıştır. Türk Parasının hukuki olarak konvertibl kılan ve ekonomide sermaye hareketlerine açan 32 sayılı karar, iktisat literatürümüzde hayli yankılar uyandırmıştır. Bunu savunanlar olduğu kadar eleştirenlerde olmuştur (Timur 2004:62).

32 sayılı kararla, dış dünya ile Türkiye arasındaki sermaye hareketlerinin serbest bırakılması gerçekleşmiştir. 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı karar "konvertilibiteye geçiş" kararıdır. Bu kararla birlikte sermaye hareketlerinin dış liberizasyonu (dış özgürlüğü) sağlanmış ve uluslararası finansal sermayenin Türkiye'ye giriş ve çıkışına konan her türlü kısıtlama kaldırılmıştır (Timur 2004:62).

Çizelge 13. 1972-1999 Sabit Sermaye Yatırımları

	İthal İkameci Sanayileşme	Ekonomik Kriz	Kriz Sonrası Uyum	İhracata Yönelik Büyüme	Reform Sürecinin Tükenişi	Denetimsiz Finansal Serbestleştirme	Finansal Kriz	Kısa Vadeli Sermaye Kaynaklı Büyümeye Dönüş	Dünya Finansal Krizine Dayalı Talep Daralması	
	1972-76	1977-80	1981-82	1983-87	1988	1989-93	1994	1995-97	1998	1999
Sabit Yatırımlar (Yıllık Reel Değişim, %)										
Özel Sektör	11,5	7,3	1,0	14,1	29,2	11,9	-9,6	9,5	-4,2	-11
Özel S. Enerji ve Ulaşım	19,5	-10,6	27,3	7,5	4,2	16,2	-26,2	25,8	14,3	-23,8
Özel S. İmalat San.	10,9	-13,6	4,8	7,7	9,7	14,3	-0,5	4,7	-6,3	-19,7
Özel S. Konut Yatırımları	9	2,2	-19,6	24,5	50,7	11,2	-24,6	2,9	1,6	0,4
Kamu Sektörü	15,4	-1,7	4,8	12	-2,3	5,2	-39,5	15,8	4,6	7,4
Kamu S. Enerji ve Ulaşım	16,3	0,3	9,5	16,8	-2,6	4,4	-44,6	13,6	14,6	0,1
Kamu S. İmalat Sanayi	16	1,3	-11,2	-9,6	-11,3	6,9	-41,4	7,8	17,1	3,4
İmalat Sanayi Toplam	12	-9,4	-0,8	3,7	6,6	12,4	-2,5	4,8	-5,6	-17,6
Sabit Yatırımlar (Sektörel Dağılım, %)										
Özel Sektör	68,3	63	55,9	56,9	66,1	69	79,8	79,5	75,4	71,8
Özel S. Enerji ve Ulaşım	10,7	11,1	16,2	15,9	10	13,6	12,1	20,5	22,9	19,6
Özel S. İmalat San.	41,6	33,6	33,8	30,9	21,4	23,8	23,8	25,1	22,4	20,2
Özel S. Konut Yatırımları	24,5	39,9	30,1	34,8	51,3	47,8	51,8	39,5	36,8	41,5
Kamu Sektörü	31,7	37	44,1	43,1	33,9	31	20,2	20,5	24,6	28,2
Kamu S. Enerji ve Ulaşım	38,4	41,9	43,9	51,6	56,6	54,9	50	45,8	51,7	48,2
Kamu S. İmalat Sanayi	25,1	22,9	20,4	11,7	5,9	4,7	3,1	4,1	2,8	3,5

Kaynak: (Yeldan 2001)

32 sayılı kararla, 1989 yılından itibaren sıcak paranın getiri oranıyla, kısa vadeli sermaye girişleriyle rezervlerde artışlar olmuştur. Yüksek pozitif getiriler, 1990, 1992 ve 1993 yıllarında yüksek miktarlarda sermaye girişi ve rezerv artışı ile sonuçlanmıştır. Sıcak paranın döviz cinsinden yüksek getiri sağlaması, ancak faiz haddinin döviz kurundaki nominal artışın üzerinde gerçekleşmesi ile mümkün olmuştur. Bu durum "yüksek faiz + ucuz döviz" ikilisine dayanmaktadır. Özellikle döviz kurundaki artışların enflasyonun gerisinde kaldığı dönemlerde sıcak para girişi ile birlikte ihracat da olumsuz etkilenirken ithalat cazip hale gelmiştir. Bu cari işlemler açığının büyümesine özellikle dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Dış ticaret ve cari işlemlerdeki açığın devam etmesi ile birlikte 1993'te rekor düzeye ulaşmış ve yabancı finans çevreleri kendi rezervlerini çekince, rezerv hareketlerini diğer yatırımcılar da aynı davranışa yönelmişler bunun sonucunda ise Türkiye'de 1994 krizi yaşanmıştır ve kredi notu düşürülmüştür (Boratav 2000:200).

32 sayılı karar alındığı sırada başka bir karar daha alınmıştır ki bu karar; ithalatı kolaylaştıran, gümrükleri azaltan 8-9 Ağustos Kararlarıdır. Alınan bu kararları egemen sınıfları oluşturan güçler kendilerine karşı bir intikam olarak görmüş ve yeni dış ticaret düzenlenmesine karşı büyük bir muhalefet oluşturmuşlardır. Türk Kamuoyuna da bu şekilde sunmuşlardır. İthalatı kolaylaştıran ve gümrükleri azaltan bu karara sanayi kesiminden de büyük tepki gösterilmiştir. Bu kesim kararların ülkedeki sanayiye ve üreticiye darbe olduğunu belirtmişlerdir (Timur 2004:66)¹.

32 sayılı kararın alınmasından sonra geçen son yirmi beş yıl göstermiştir ki, bu kararların Türkiye'ye önemli bir katkıda bulunmamıştır. Ülkeye kriz yaratıcı şekilde spekülasyon sermaye bol bol girmiş ve bu yaşanan krizlerde önemli bir rol oynamıştır. Buna karşılık teknoloji getiren, istihdam yaratan doğrudan yatırım oranları çok düşük düzeylerde kalmıştır. Türkiye'de 1989'dan sonra uluslararası sermaye hareketlerinde yaşanan denetimsiz serbestleşme, Türkiye ekonomisinin

¹ Koç Holdingin sözcüsü "bu kararların altında öfke var" diyerek yerel seçimlerde hükümete destek olmamalarının bu kararların alınmasında önemli payının olduğunu belirtmişler ve bu görüşleri tüm büyük sermaye çevreleri tarafından paylaşılmıştır. Bu karara sanayi kesiminden de büyük tepki gösterilmiştir. Siyasi yasağı kalkan DYP lideri Demirel'de dertli ve öfkeli. Özal'ı Türk siyasal hayatına kazandıran Demirel bu arada devletçi ve ulusalcı kesilmiştir. Kendisine göre bu "kararlar ekonomi için tahrip edici dir. Ülkede bir avuç sanayi vardı bu kararlar onları da tahrip edecektir" (Timur 2004:66).

istikrarsızlık sürecinin ana eksenini oluşturmuştur. Türkiye henüz ulusal mali piyasasında bir olgunluk sağlamadan uluslararası spekülâtif sermayenin çıkar alanına çekilmiştir (Timur 2004:64-5).

1980'li yıllar burjuvanın katmanları arasındaki güç dengesini ve bölüşüm ilişkilerini kökten değiştirmiştir. Kaynaklarını farklı alanlara yöneltmiş olan büyük holdingler 1980'li yıllardaki dönüşümlere uyum sağlayabilmişler; sanayiden turizme, konuta, finansa; iç pazardan ihracata; yatırımdan ticarete yönelerek yeni koşulları kendi lehlerine yönlendirebilmişlerdir. Buna karşın uzmanlaşmış küçük orta sanayici; ağırlaşan koşullarda, yeni faaliyet alanlarında ağır finansman maliyetleri altında ezilmiş, birçoğu tasfiye olmuştur. Bunun yanında Özal'la yakın ilişkileri olan iş adamları ve bu olanaklardan yoksun iş adamlarına göre daha avantajlı olmuşlardır (Boratav 2000:185)¹.

1980'lerin liberal ekonomi politikası, büyük birimlerin küçük birimlere göre daha fazla büyümesini gerektiriyordu. Büyük şirketler daha etkin, daha zengin ve daha güçlüydü. Bu nedenle yabancı rakipleriyle daha iyi rekabet edebiliyorlardı. Bu sebeple sermaye büyütülüp, güçlendirilirken büyük şirketler bundan yararlanmışlardır (Ahmad 1995:242). Bölüşüm ilişkileri bakımından 1960'lı ve 1970'li yıllardaki devlet-sermaye sınıfları arasındaki ilişkiler, Özal döneminde farklı bir nitelik kazanmıştır. 1960 ve 1970'li yıllarda sektörlerin kayırıldığı, Özal döneminde ise devlet sermaye ilişkisinde sektörler yerine belli iş adamlarının kayırıldığı ilişki mekanizmaları oluşmuştur. Özal döneminde devlet rant dağıtan bir aygıt olmaktan çıkarılamamıştır. Özal bazı rant kaynaklarını kuruturken yeni rant kaynakları yaratmış ve dolayısıyla bunlardan pay koparmak isteyen sınıflar doğmuştur². Yayla (2003:433), bu olayın en büyük zararının doğru olan bir modelin

¹ Gerek Özal gerekse de Çiller döneminde iktidar kadrolarıyla iş çevreleri arasındaki ilişkilerin çok yakınlaşması bu "kişiselleşmiş" avanta dağıtma ortamını kolaylaştırmıştır (Boratav 2000:173).

² ANAP hükümeti döneminde rant avanta mekanizması gözetilen ve kayırılan iş adamları ve çevresine dağıtılması olarak işlemiştir. Liberal dönemde rant yaratılan oluşumlar sıralayacak olursak :

- KİT'leri işleyişi, özel çıkar ilişkilerinin etkisi altına girmiştir. Örnek olarak SEKA ve İSDEMİR grevlerinin özel kağıt ve çelik üreticilerinin istekleri doğrultusunda yapıldığı iddiaları vardır.
- Batık Bankaların ve sanayi kuruluşlarının "kurtarılması" kamu fonlarının bu kuruluşların hissedarları ve alacaklarına tahsis edilmesi anlamına gelmiştir.
- İmar planları ile ilgili normlar gevşetilmiş olup imar izinleri ve aflarıyla yaratılan rantlar astronomik boyutlara ulaşmıştır.

yeterince uygulanmaması sonucu meydana gelen kötü sonuçlarla özdeşleşmesi ve böylece karalanması sonucunu doğurduğunu ifade etmiştir.

1980 sonrası dönemde Türkiye'de banka sisteminin %70'i devletin olmuştur. Türkiye'de devlet bankalarının kaynak dağılımında ekonomik amaçlar yerini politik kriterlere bırakmış, verilen kredilerin nerede nasıl kullanıldığı konusu izlenmemiştir. Devletin kaynakların üretim dışında verimli olmayan alanlarda kullanılmaması için aldığı önlemler yeterli olmamıştır (Altan 2004:68)¹.

Gerçekte liberalizmin dolayısıyla serbest piyasanın özü, ekonomik işleyişi, ekonominin yasalarına ve mantığına bırakmak demektir. Serbest piyasa ekonomisi anlayışının olduğu bir dönemde Türkiye'de kamu bankalarının ağırlığı %70 oranındadır. Özal devletin küçültülmesinden yana olduğunu, iyi işleyen bir piyasa mekanizmasının oluşması, devletin ekonomideki ağırlığının kalkması gerektiği üzerinde durmuştur. Gerçekte, bu dönemi devletin değişik araçlarla ve biçimlerde müdahalelerde bulunduğu kayırmacı bir ekonomi politikası simgelemektedir.

ANAP serbest piyasa atılımını başlatmış fakat devletin ekonomideki elini çekme yerine müdahalesi devam etmiştir. Devlet bankaları, verimsiz KİT'ler, keyfi olarak kullanılan teşvikler ve fonlar. ANAP bu noktalarda statükoya teslim olmuş. Türkiye'deki politik devlet niteliğinden yararlanma tembelliğine düşmüştür (Altan 2004:68).

1980 sonrası Türkiye'deki oluşumlara baktığımızda devletin piyasaya müdahale yöntem ve araçları değişmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: (Çavdar 1992:230)

- Banka sisteminin 2/3'ü devlet denetimindedir. Dolayısıyla kredilerin yönlendirilmesi bütünüyle devletin elindedir. Hükümet bu kaynağı hem iç borçlanma, hem de belli kişi ve yada şirketleri kayırma açısından

▪ Kredi faizlerinin çok oranlara ulaştığından ödenmeyen kredilerle ilgili erteleme ve hafifletme gibi anlaşmalar iktidara yakın kişilere büyük avantajlar sağlamıştır.

▪ İhracat teşvikleri "hayali ihracat" skandallarına yol açmıştır.

▪ Vergi teşviklerinin artması ve yaygınlaşması hakkedilmeyen yerlere verilmesi üzerine büyük kazançlar sağlamışlardır.

▪ Finansal serbesti ile Merkez Bankası'nın döviz alım satımı ve bankalar arası piyasadaki gecelik işlemler ile büyük rantlar yaratılmıştır. (Avcıoğlu ve Boratav 2000:171-172)

¹ O zamanın Merkez Bankası Başkanı Rüştü Saraçoğlu bir açıklamasında devlet bankalarının ekonomik akıl ile değil siyasal emir ile yönetildiğini belirtmiştir (Altan 1991:68).

kullanmıştır. Bu yapının doğal sonucu olarak da mevduat ve kredi faizlerinin de serbest olarak belirlenememesidir

- Bu dönemde uygulanan teşviklerde belirli şirket ve gruplara ayrıcalıklı davranılması eğilimi serbest rekabet koşullarını ortadan kaldırmıştır¹.
- Gümrük ve resimlerde yapılan indirim ve değişiklikler bazı grupların kısa sürede büyük paralar kazanmasına neden olmuştur.
- Kamu açıklarının kapatılması amacıyla KİT ürünlerine yapılan zamlar piyasayı olumsuz olarak etkilemiştir.
- İhaleler yoluyla bazı firmaların kayırılması da serbest rekabet koşullarını alt üst etmiştir.
- Bu dönemde uygulamaya konulan fonların kullanımı serbest piyasa ve rekabetin en temel ilkelerine ters düşmüştür.
- Serbest piyasa kavramı emek piyasasının da serbestliğini içerir. Osmanlı yönetimi döneminde, serbesti düşüncesinin önde gelen savunucularından olan Maliye Nazırı M. Cavit Bey, açıkça emeğin ücretinin serbest piyasa kuralları uyarınca belirleneceğini yazmış, anlatmaya çalışmıştır. Türkiye'de ücretin belirlenmesine yönelik pazarlıklara başta Cumhurbaşkanı olmak üzere hükümet yetkilileri karışmaktadır. Ücretlerin belirlenmesi serbest koşullar bir yana tamamen hükümetin elindedir.

Vergi düzenindeki adaletsizlik, dolaylı vergilerin yaygınlığı, muafiyet ve ayrıcalıklar, Kurumlar vergisindeki şirketler lehine yapılan uygulamalar ücretlinin aleyhine olması serbest piyasanın rekabet ilkesine ters düşmüştür.

Yayla (2003), Özal'ın Türkiye'nin kronikleşen ekonomik sorunlarını hızlı bir şekilde çözümlendiğini, ekonominin dışa açılma ve entegrasyon sürecine girdiğini, iç ve dış ticaret dengesinde olumlu gelişmelerin olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bu süreçte Türkiye'nin ekonomik performansının iyi olduğunu ve döviz mevzuatındaki serbestleşmeyle birlikte ekonominin geliştirildiğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra doğru olan bu modelin Özal tarafından tam da başarılı uygulanmadığını, bazı başarısızlıkların olduğunu, bununda en önemli nedeninin,

¹ Teşvik uygulamalarında bazı şirketlere gümrük indirimi, muafiyet ya da yatırım indirimi gibi kolaylıklar sağlamıştır. Buda piyasa da bazı şirketlerin karlılığının diğerlerine göre artırmış ve piyasada serbest rekabeti ortadan kaldırmış haksız rekabet yaratmıştır (Çavdar 1992:230)

Özal'ın 1989'dan sonra klasik politikacı çizgisine yaklaşmaya başlaması olarak belirtmiştir (Yayla 2003:432).

4.1.5. ANAP Dönemi Dış Ticaret Politikası

"Özal Montesquieu'yu andırır biçimde, ticaretin yumuşatıcı ve insani ilişkileri medenileştirici etkisine inandığı için gelişmiş batılı ülkelerden yardım ve bağış istemekten çok, onlarla ticaret partneri olmayı amaçlamıştır" (Erdoğan 2003:22). Özal'ın dış politikadaki birinci hareket noktası Türkiye'yi Uluslararası serbest ticaret sistemiyle senkronize etmek, siyaset ve ekonomi arasında sıkı bir bağ kurmaktır.

Dış ticaret politikasında ana yöneliş dışa açılma doğrultusunda olmuştur. Dışa açılma, güçlü ihrac teşvikleri, düşen emek maliyetleri ve 1980 devalüasyonunun etkilerinin kaybolmasını önleyen döviz kuru politikaları aracılığı ile sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girmek olarak anlaşılmıştır.

Dış ekonomik ilişkiler bakımından bu dönemin belirleyici özellikleri (Boratav 2004:151):

- İthalatta özgürlük
- İhracatta teşvikler
- Döviz kurunda esnek kur sistemidir.

1980'li yıllarda, toplam üretim iç piyasalardan, dış piyasalara (ihracata) doğru kaydırılmış, bunda iç talebin genel olarak kısılmasıyla güçlü ve etkili ihracat teşvikleri rol oynamıştır. Çok yaygınlaşan ve keyfi özellikler taşıyan ihracat teşvikleri "hayali ihracat" skandallarına yol açmıştır. İç talebin kısılmasında ise gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulması temel araç olarak kullanılmıştır.

Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980-83'te başlamış, 1989-90'da tamamlanmıştır. Bu süreçte öncelikle mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Döviz kuru yüksek bir devalüasyonla esnekleştirilmiş ve dolaylı teşviklerle birleştirilerek sanayinin ihracata yönlendirilmesinde temel bir araç görevini görmüştür. Ulusal mali piyasaların serbestleştirilmesi ve dış finans merkezleriyle eklemlenme süreci bu

gelişmeleri yakından izlemiş ve Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllara tamamıyla dışa açık bir ekonomi konumunda girmiştir (Yeldan 2001:25).

Türkiye'de 1980'li yıllar itibariyle ihracatta yapılan çeşitli teşvikler ve düzenlemeler nedeniyle bir gelişme görülmüştür.

Çizelge 14. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Yıllar	Toplam İhracat (Milyon \$)	Toplam İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2.910	7.909	-4.999	36,8
1983	5.728	9.235	-3.507	62,0
1984	7.134	10.757	-3.623	66,3
1985	7.958	11.343	-3.385	70,2
1986	7.457	11.105	-3.648	67,1
1987	10.190	14.158	-3.968	72,0
1988	11.662	14.335	-2.673	81,4
1989	11.625	15.792	-4.167	73,6
1990	12.959	22.302	-9.343	58,1

Kaynak: DPT, TÜİK

1980 yılında 2,910 milyar dolar, 1983 yılında 5,728 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1983 yılında ANAP'ın iktidara gelmesiyle ihracata yönelik büyüme hedefleyen ANAP ile birlikte ihracat artışları devam etmiştir. 1984 yılında 7,134 milyar dolar, 1985 yılında 7,958 milyar dolar, 1986 yılında 7,457 milyar dolar, 1987 yılında 10,190 milyar dolar, 1988 yılında 11,662 milyar dolar ve 1989 yılında 11,625 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Çizelge 14).

1980'li yıllarda sanayi sermayesi, ağırlaşan faiz yükü ve daralan iç talep koşullarında var olan kapasitelerini daha fazla üretim için kullanılarak ihracata yöneltilmiş, ancak yeni kapasite yaratılamamıştır (Boratav 2004:162).

Klasik-geleneksel öğretilerde, ihracat teşviki modelinin gerçekleşmesini sağlayan ana mekanizma şudur: Üretim maliyeti aşağıya çekilir, bu amaçla ücretler bastırılır, iç talebi kısmak üzere ücretlerle beraber köylü gelirleri de aşağıya çekilir,

döviz kuru da bu yönlendirmeyi kolaylaştırıcı biçimde ayarlanır, yani yabancı para devalüasyonla reel olarak pahalandırılır (Boratav 2005). Türkiye'deki ihracat artırım ücretlerin aşağıya çekilmesi, sendikal haklar aleyhine düzenlemeler yapılması ve bu hakların büyük ölçüde sınırlandırılmasıyla, bunun yanında çiftçiye yapılan destekleme mekanizması bilinçli olarak aşağıya çekilerek, daha sonra da desteklemelerin tasfiye edilmesiyle yapılmıştır. Bu süreç Türkiye'yi dış dünyada olağanüstü bir ihracat patlamasına sürüklemiştir (Boratav 2005).

Özal'ın dışa dönük ihracat atılımı, dışa dönük bir sanayiyle veya üretken yatırımlarla değil de iç talep daraltılarak; ücretlerin aşağıya çekilmesi, tarımsal desteklerin geriletilerek daha sonra da kaldırılarak ve TL'nin değerini yabancı paralar karşısında değeri düşürülerek yapılmıştır.

Bu tür dönüşümler sonucunda Türkiye bu dönemde büyük bir ihracat atılımı gerçekleştirdi. Ne var ki bunun yükünü çeken sınıflar kendi sırtlarından sağlanan dönüşümlere ancak belirli bir sınıra kadar katlanmışlardır. 1980'li yılların sonlarına doğru işçi sınıfında birden bire dalga dalga gelen bir tepki hareketi doğmuştur. Artık izlenen ihracat politikalarının sınırına ulaşılmış, iç talebin bastırıldığı koşullarda daha fazla büyümek mümkün olmamıştır. İşçi sınıfı direncinin ve taleplerinin dalga dalga büyümesi, aynı şekilde memurların da seslerini yükseltmeleri karşısında, durum değişmiştir. Bu arada ANAP 1989'da belediye seçimlerinde büyük bir yenilgi almış ve iki referandumu kaybetmesiyle toplumsal talepler karşısında yenik düşmüştü. Bu dönemde halktan gelen baskılar, işçi sınıfının sendikalara da yansıyan büyük muhalefeti sonunda, 1989'da çok büyük bir ücret artışı yaşanmıştır. Kamu sektöründeki işçilere sadece bir yıl için %43 zam verilmiş ve bu yüksek ücret artışlarıyla birlikte ekonominin eski modelle kontrolü imkansız hale gelmişti. İşte bu noktadan sonra liberal politikaların ikinci adımı atılıyordu ve bu önlemler belli ölçülerde durumu kurtarmaya olanak veriyordu. Sermaye hareketleri serbestleşmişti. 1989 yılında, yani ücret patlamasıyla beraber iç dengeler üzerindeki kontrolü kaybedeceğini hisseden yönetici grup Türkiye ile dış dünya arasındaki sermaye hareketlerini serbestleştirmiştir.

Bu serbestleşmenin çeşitli sonuçları vardır. Öncelikle ücretlerde meydana gelen yüksek artış enflasyona yansımamıştır. İkincisi, iç talepteki büyük artış dıştan gelen sermaye girişleriyle ithalata dönüşmüştür. İthalatta büyük artış olmuştur ve

Türkiye iç talebin yeniden aktif rol oynadığı bir dönemece girmiştir. 1993'e yılına kadar böyle devam etmiştir. Önceki dönemde bazı kamu hizmetlerinde bastırma vardır. Eğitim ve sağlık kamunun hizmet üreten faaliyetleri bastırılmıştır. 1989-93 arasında onlarda da bir genişleme olmuştur (Yeldan 2001:28).

Dış ticarete 1980'li yıllardaki ihracatta meydana gelen artışların yanında ithalatta da önemli ölçüde artışlar yaşanmıştır. İthalat 1983 yılında 9,235 milyar dolar, 1984 yılında 10,757 milyar dolar, 1985 yılında 11,343 milyar dolar, 1986 yılında 11,105 milyar dolar, 1987 yılında 14,158 milyar dolar, 1988 yılında 14,335 milyar dolar, 1989 yılında ise 15,792 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Çizelge 14).

1980 sonrası ithal ikamesi politikaların arka plana atılması ile birlikte ihracata yönelik dışa açık bir büyüme modeli hedeflenmiş ve ihracatta olumlu bir artış yaşanmıştır ancak; ithalatta da önemli oranda artış gözlenmiştir. Dış ticaret açığı 1988 yılı sonrası hızlı artmıştır. İthalat artışında 1989 yılında ithalatı kolaylaştıran ve gümrükleri azaltan 8-9 Ağustos 1989 kararlarının önemli etkisi olmuştur.

1980'li yıllardaki ihracatta meydana gelen olumlu artışlara rağmen Türk ekonomisi büyük boyutlu cari işlemler açığı vermiştir. Türk ekonomisinin cari işlemler açıkları vermesi dış borç stokunu da artırmıştır. Dış borçlardaki yıllık artışın %12.3 olduğu yıllar için ihracatın yıllık büyüme hızı %10.5 olmuştur. İhracattaki önemli artışa rağmen, dış kaynak gereksiniminin gerisinde kaldığı ve aradaki farkın büyük bölümü dış borçlarla kapatılmıştır (Boratav 2000:203).

Gelir dağılımı değişimleriyle, temel tüketim mallarından lüks mallara doğru bir kayma meydana gelmiştir. İstikrar programları dünyanın her yerinde ithalat hacmi frenleyerek, başlatıldığı halde, Türkiye'de hızla artmıştır. Bu yıllarda Türkiye'nin ithal ara mallara ve yatırım mallarına bağımlılığı artmış, Türkiye dış borçlarını artırarak büyümüştür. 1980'li yıllardaki ihracatta meydana gelen hızlı artışlar, ithal bağımlılığını düşürmeden meydana gelmiştir (Yeldan 2001:28).

İthalatta miktar kontrolleri (kotalar) büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, ancak birçok durumda indirilen tarifeleri telafi eden ve keyfi olarak azaltıp, artıran fon uygulamaları yaygınlaşmıştır

ANAP iktidara geldiğinde dış ticaret ve yabancı sermayenin ülkeye girmesinde ilk olarak Arap sermayesine olanak verecek girişimlerde bulunmuş.

Türkiye o güne değin hep dışladığı ve uzak durduğu bir alana yönelmiştir. ANAP bir taraftan yerli burjuvazinin elinde bulunan sermayeyi uluslararasılaştırma çabalarını gösterirken, bir yandan da onu pekiştirecek süreci başlatmıştır. Arap sermayesi 1970'lerde yaşanan petrol krizinin ardından korkunç denecek boyutlarda sermaye biriktirmişlerdir (Kahraman 1995:171). Özal iktidarı bu sermayenin Türkiye'ye akması için çeşitli yollara başvurmuşlardır.

4.2. Siyasi Yönelimler

12 Eylül Darbesi ile başlayan 1980-83 askeri rejim yıllarından önce Türkiye kapitalizmi bir kriz sürecine girmişti. Bu dönemde, bu krizden çıkmanın yolu IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların yapısal uyum politikalarına uygun iktisadi önlemlerle gerçekleştirilmiştir (Öngen 2003:176). Uluslararası kapitalizmin, yapısal uyum stratejisine uygun iktisadi önlemler paketi Özal döneminde ilk ifadesini bulmuştu (Timur 2000:336).

Bu paket 24 Ocak Kararları'ydı. 24 Ocak Kararları, sınıfsal çözüm bakımından sermayenin emek karşısında güçlendirilmesini ve siyasetin ekonominin gereklerine uyarlanmasını hedef alıyordu. Bu hedeflere ulaşılması ise sınıf hareketlerinin kalıcı bir biçimde bastırılmasına bağlıydı. 24 Ocak Kararları'nın yaşama geçebilmesi ancak otoriter ve baskıcı yöntemleri zorunlu kılıyordu. Bu koşullarda ordu iktidara el koymuştur. Askeri rejim hiç vakit kaybetmeden 24 Ocak Kararları'nı yaşama geçirmişti. Böylece ekonomik düzenin yeni liberal politikalara açılması suretiyle Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarıyla bütünleşmesinin önündeki bütün engeller ortadan kaldırılmıştı. Türkiye burjuvazisinin önce iç pazardan başlaması daha sonra dünya pazarlarında gelişmiş sermayelerle rekabet edecek kadar güçlenmesi gerekiyordu. Yani "ithal ikameci" olarak anılan, iç pazarın yoğun devlet müdahalesi ile korunmasına dayanan ekonomi politikası stratejisi sermaye birikiminin, yani yükselmekte olan burjuvazinin çıkarlarının korunması için geliştirilmiş bir yoldu. "İthal ikameci" olarak anılan ekonomi politikası stratejisinin uygulanması kadar, bu stratejinin değiştirilmesinin ardında da sermaye birikiminin ihtiyaçları vardır. İç pazara dönük sermaye birikim tarzı, 1970'li yılların sonunda

hem genel olarak dünya ekonomisinin, hem de Türkiye ekonomisinin ve toplumunun çelişkilerinin altında bir çıkmaz yola girmiştir. Türkiye burjuvazisinin belirleyici dilimleri, bu çıkmaz yoldan ayrılarak sermaye birikiminin dünya kapitalizmi ile daha derinden bütünleşmesi ve sınıflar arasında yeni güçler ilişkisi temelinde sürdürülebilmesi için bir yöneliş değişikliği içine girmişti. Öyleyse, değişim yalnızca uluslararası çevrelerin ve IMF'nin dayatmasından değil, Türkiye burjuvazisinin kendi saflarından kaynaklanıyordu (Savran 2005).

Bu değişim sınıf içi çekişmeleri kontrol altına alarak burjuvazinin ekonomik hegemonyasını sağlayan düzenlemelerle gerçekleştirmiştir. (Öngen 2003:177).

Bu dönemde sendikal örgütlenmeye, ücret müdahalesine, köylünün destekleme talebine karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlenirken, aynı kitleleri "kentli, gecekondu, yoksul ve tüketici" özellikleriyle tatmin etmeye çalışan bir strateji ANAP'ın bölüşüm politikalarına egemen olmuştur (Boratav 2004:152). Kentli yoksul kitlelere dönük bu yaklaşımın ana hedefi bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve ANAP'ın programına ve ideolojisine teslim olacak kalabalık gruplar yaratmak olmuştur. 1984 yılındaki yerel seçimlerde aşağı yukarı tamamen ANAP kontrolüne geçen kent belediyeleri bu stratejinin geliştirilmesinde önemli rol oynamışlardır (Boratav 2000:165). ANAP'ın kentli yoksul kimselere getirdikleri yenilikler gecekonduya yönelik olarak tapu tahsis belgeleri, imar afları ve imar izinleri olmuştur. Bunların dışında ücretli çalışanlara vergi iadesi ve fak-fuk-fon gibi uygulamalar yapılmıştır.

Türkiye burjuvazisi bu elverişli ortamda kendisine sunulan tüm imkanları sonuna kadar kullanarak emeği baskı altına alabilmiş ve sınıf dinamiklerini büyük ölçüde etkisizleştirmiştir. Ancak bu ekonomik iktidarın bedeli, toplumsal ve siyasal iktidarın aşınması olmuştur (Öngen 2003:172).

Devlet, toplum ilişkilerinin yeniden biçimlendiği bu süreçte devlet ile egemen sınıflar arasındaki ilişkiler daha önceki dönemlerde görülmediği ölçüde köklü bir dönüşüm yaşamıştır. Devlet ile burjuvazi arasındaki ilişkiler büyük ölçüde özelleşmiş, temel rolü egemen sınıfların ortak ve uzun dönemli çıkarlarını temsil etmek olan devletin "kollektif kapitalist" karakteri büyük ölçüde zaafa uğramıştır. Devlet giderek burjuvazinin kesimsel çıkarlarının, hatta bireysel kapitalistlerin hizmetine girmiştir (Öngen 2003:174).

Türkiye'de önce siyasal toplumsal kurumlar tepeden inme bir mantıkla ve askeriye'nin gücüyle yapılmış bir ittifakla kurulmuş, ardından onları taşıyacak bir sınıf yaratılmaya çalışılmıştır. O sınıf burjuvazidir. Yani burjuvazi devletin desteğiyle ve olanaklarıyla geliştirilmiş ve büyütülmüştür (Kahraman 1995:204). ANAP gerek teknolojik olarak yaptığı atılımlarda gerekse de yasal düzenlemelerde burjuvazinin önünü açmıştır. Burjuvazinin daha çok güçlenmesi için bütün engelleri kaldırmaya çalışmıştır.

Oysa Batı'da burjuvazi bir sınıf olarak doğmuş ve kendisini ifade etmek için örgütlenmiş ve partileşmiştir. Zamanla bir takım hakları elde etmek güç sahibi olmak için mücadele vermiş ve kendisine ideolojik bir boyut kazandırmıştır. Türkiye'de burjuva devlet desteğiyle yaratılmış ve büyümesi güçlenmesi için devlet bütün imkanlarını kullanmıştır.

ANAP'ın liberalizme yönelik arayışları batı toplumunda olduğu gibi bir sivil toplum yaratma amacına yönelik olmamıştır. ANAP yalnızca burjuvaziyi kendisini ayakta tutabilecek, burjuvazinin devlet tekelinden ve denetiminden kendisini soyutlayabilecek dolayısıyla da onun kendi özgürlüğü içinde daha da gelişmesine zemin hazırlayacak bir liberalleşmeden yana olmuştur (Kahraman 1995:181).

4.2.1. Özal'ın Devlet Anlayışı

1983 genel seçimleri ve demokrasiye geçişin ilk adımlarıyla beraber "devletin küçültülmesi" gerektiği sesleri de yükselmeye başlamıştır. ANAP bireyin devlet için değil, devletin birey için varolduğunu bir söyleme dönüştürmüştür. Özal, özel girişimciliği bir toplumsal değer olarak yaygınlaştıracı politikalara yönelmiştir.

Bu politikalarla ilgili olarak Özal şunları ifade etmiştir (Özal 1992:15-17): "1980'li yıllar bütün dünyada ortak bir kanaatler bütününden yani devletçi doktrinlerden, yeni bir bütüne, devletçilik karşıtı mücadeleye girişildiği yıllardır. Yeni görüşte devlet kavramının da mutasyona uğraması kaçınılmazdı." Güçlü bir devletin savunmasını yapan Özal, "Ekonomik kalkınma sürecinde devlet fertle rekabete giremez, tersine ona gelişmesini, kalkınmasını kolaylaştıran akılcı hizmetler sunar. Devlet böyle bir yapılanmaya gitmelidir."

Özal devletle ilgili yeniden yapılanma çalışmalarını yetersiz bulmuş daha radikal düzenlemeler istemişti. Özal bunu gerçekleştirmek için öncelikle kendi kurmuş olduğu partide yeterli desteği bulmamış ve oylarla da halkın desteğini alamamıştır (Timur 2000:338).

Özal İzmir Ticaret Odası Meclis Salonu'nda yaptığı konuşmada devletçilikle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir (Özal, 1992): "Ekonomik kalkınmada devletin esas rolü, tanzim edici ve gelişmeyi teşvik edici olması, fertlerin ve kuruluşların ekonomik münasebetlerini düzenleyici, ihtilafların halli, ekonominin rahat çalışması için sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak randımanın yükseltilmesidir. Devleti küçültmek mecburiyetindeyiz. Devletin küçülmesi demek, devletin bir şey yapmaması değil, tam tersine devlet küçük ama güçlü olmalıdır." Özal'ın görüşleri liberalizmin sınırlı devlet felsefesine dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Özal'ın kendi ifadesiyle "1980'li yıllar bütün dünyada "ortak bir kanaatler bütününden" yani devletçi doktrinlerden "yeni bir bütüne", devletçilik karşıtı mücadeleye girişildiği yıllardır. Özal'ın devlet felsefesi de esasen devletçilik karşıtı bir ekonomik düzene dayalı olmuştur.

Özal'a göre devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırı olmalıdır, devlet sanayi ve ticarete prensip olarak girmemelidir. Ekonomik kalkınmanın başlangıcında devlet geri kalmış bölgelerde yatırımlara girişebilirse de ilk fırsatta bu teşebbüsler millete devredilmelidir. Ekonomik kalkınmada devletin müdahaleci rolü yerine; tanzim ve teşvik edici rolü esastır. Küçük ama güçlü devleti savunan Özal devletin baba ve istihdam kapısı olmadığını belirtmiştir.

Özal'ın liderliğindeki ANAP'ın devlet anlayışı da geleneksel yapıdan farklılık göstermiş olup ANAP Parti Programı devletin yeniden yapılanması açısından önem taşımıştır ve devlet şu biçimde tanımlanmıştır: "Devlet başta vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünün korunması olmak üzere, yurdun savunması, emniyet ve asayişin sağlanması, adaletin temini, sosyal ve iktisadi faaliyet ve hizmetlerin en verimli şekilde yapılabilmesi maksadıyla yine millet tarafından kurulu müesseselerden meydana gelir. Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yapının düzenlenmesi devletin başlıca görevleri arasındadır. İktisadi faaliyetlerde devlet genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki hizmetlere yönelmelidir. Asıl olan

devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği müessir, sürekli ve verimli bir şekilde yürütölmesidir. Bunun için açık, basit ve kolayca anlaşılır olmalıdır. Devlet ve faziletin hakim kılınması verimin geliştirilmesi hedefimizdir" (Madde 2).

ANAP Parti Programında, devletin millet için varolduğu vurgulanarak geleneksel kutsal devlet anlayışına karşı çıkmıştır. Yeni devlet anlayışına göre, devlet iktisadi faaliyetlerden elini çekip, sosyal yapının düzenlenmesi, adaletin, güvenliğin sağlanması ve devletin sanayi yatırımları yerine alt yapı yatırımlarına yönelmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

ANAP Parti Programındaki devlet anlayışı klasik liberalizmin devlete vermiş olduğu; devletin iktisadi faaliyet alanlarından çekilip, iç ve dış güvenliği sağlaması gibi sınırlı devlet anlayışı ile aynı doğrultuda olmuştur. Ancak uygulamada bir paradoks yaşanmıştır. ANAP döneminde merkezi yapının gücü ve otoritesi devam etmiştir. Devlet iktisadi faaliyetlerde, özel sektörü kollamıştır. Teşvik ve fon uygulamalarıyla ekonomiye büyük ölçüde müdahalede bulunmuştur.

Özal, bürokrasiden gelmiş olmasına rağmen bürokrasiye karşı tavır almıştır. Bürokrasiyi kontrol etmeye çalışmış ve bürokratların, siyasal iktidarın denetim ve kontrolü altına alınması yönünde çalışmalarda bulunmuştur. Özal'ın bürokrasiye karşı ilk icraatı bakanlık sayılarını azaltmak olmuştur. Ayrıca bürokrasinin gücünü kırmak için KİT'leri özelleştirilmeye çalışmıştır; fakat bu dönemde yapılan özelleştirmeler istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu dönemde bürokraside bazı formaliteler ve kırtasiyecilik kaldırılmıştır.

Özal, kendine düşen alanda bürokratik geleneği tasfiye ederek otoriter bir mekanizma kurmaya çalışmış, kanun hükmünde kararnameleri de kullanarak başbakanlığı bir hizmet bakanlığına dönüştürmüştür.

Özal kutsal devlet, otoriter devlet anlayışına karşı çıkmış ve siyasal iktidarı güçlendirme çabalarında bulunmuştur. Siyasal iktidarın güçlendirmek için "seçilmişlerin atanmışlara önceliğinden söz etmiştir. Özal'ın geleneksel "kutsal devlet" devlet anlayışına karşı tavır alması; devletin merkeziyetçi, bürokratik gücünü zayıflatarak kendi siyasal iktidarını güçlü kılma ve sağlamlaştırma yolunda gerçekleştiğinden, siyasal iktidarı güçlendirme girişimleri başarılı olmamıştır.

Özal, Prens Sabahattin'in Adem-i merkeziyetçi düşüncesini benimsemiştir. Dünyadaki gelişmeler de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönünde olmuştur. Yeni sağ politika, kamu gücünün özel sektöre devri, kamusal mekanizmaların tasfiyesini öngörmüştür. Bu amaç doğrultusunda yerel yönetim maliye sistemi ile yerel yönetim yapısı üzerinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Yerel yönetim maliyesinde yerel yönetimlerin merkezi kamu kaynakları ile ilişkisi mümkün olduğunca en aza indirilirken, yerli- yabancı özel sermaye kaynakları ile ilişkilendirilmesi sağlanmıştır. Yeni sağ yaklaşımda öngörülen model; yerel yönetimler merkezi yönetim ilişkilerinin en aza indirilmesidir. Yerel yönetimin merkezi yönetim ile kesilen bağlarının yerini mali piyasalar ile özel sektörle kurulan bağlar almaktadır. Bunun sonucunda yerel yönetimlerin sermaye birikimine katkı işlevi genişlemiştir (Güler 2005:272).

Yerel yönetimler için öngörülen bu model, küreselleşme ile birlikte ulusaşırı sermayenin, az gelişmiş ülkelerde yatırım alanı arama talepleri nedeniyle çıkmıştır. Yapısal uyum politikaları ile uygulama alanı bulmuştur. Devlet artık dünya ölçeğinde işleyen sermayeye ilişkin mekanizmalarla, yerel ölçekte işleyen mekanizmalar arasında gerekli uyumu sağlayacak bir şekilde yeniden kurgulanmıştır (Ercan 2004:14).

Yerel yönetimler için öngörülen model, demokratik yerel yönetim modeli yaratmaktan ziyade sermaye kesiminin talep ettiği devlet modelinin bir parçası olmuştur. Özal zamanında, yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle ilgili, ilk olarak 1984 yılında yerel seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir. Seçim sonuçları ANAP lehinde gerçekleşerek 12 Eylül'den bu yana askerlerin elinde olan belediyeler siyasi iktidarın kontrolü altına alınmıştır. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi istenilen düzeyde yapılamamıştır. Ancak Büyük Şehir Belediyesi uygulaması, İmar Kanunu, Gecekondu Kanunu ve Emlak Vergisi gibi uygulamalarla belediyeler ekonomik olarak güçlendirilmişlerdir.

4.2.2. Özal Döneminde Bireysel ve Siyasal Özgürlükler

1980-1983 arası yaşanan askeri rejim ekonomik liberalizmi getirirken siyasi liberalizmi engellemiştir. 12 Eylül rejimi görünüşte geçici olmuştur. Ancak bu dönemde yapılan Anayasa ve yasalar, sonraki çok partili hayatın ve özgürlüklerin sınırını da çizmiştir. Bu nedenle askeri rejim 1983 sonrası sivil rejimi insan hakları, demokrasi ve bir takım hak ve özgürlükler için sürekli etkilemeye devam etmiştir.

1983 sonrası dönemde kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından sorunlu bir dönem yaşanmıştır. Bu alandaki başlıca ihlaller yakalama ve gözaltına alma işlemlerine çok kolay ve sık bir şekilde başvurulabilmesi yanında, yasaların yetersizliğinden dolayı, gözaltı sürelerinin uzunluğu, tutuklama önlemine kolayca başvurulması, haksız tutuklama tazminatlarının yetersizliği, tutuklama sürelerinin sınırının belli olmayışdır (Tanör 2000:93).

1982 Anayasası ile ilk ve ortaöğretimde din kültürü ve ahlak derslerinin zorunlu hale getirilmesi, devlet kurumlarının (Milli Eğitim, TRT, Diyanet İşleri Bakanlığı) belli ve tek mezhebin öncülüğünü ve propagandacılığını yapmaları liberalizmin din ve vicdan özgürlüğüne aykırı uygulamalar olmuştur. Bu özgürlük alanındaki müdahaleler devletin laiklik ilkesi ve liberalizmdeki dinsel özgürlükler açısından sakıncalı uygulamalar olmuştur (Tanör 2000:93).

Düşünce özgürlüğü alanında bazı olumlu değişiklikler yapılmış olup; Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmıştır. Nitekim yeni yasanın kendisi, "bölücü propaganda" suçunu (Madde 8) getirmekle yeni bir "düşünce suçu" kategorisi de yaratmış oluyordu. O tarihten sonraki uygulamalarda bunu ortaya koymuştur (Tanör 2000:94).

Kitlesel iletişim özgürlükleri açısından bu dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Radyo ve televizyonlarda devlet tekeline son verilerek özel radyo ve televizyonlar kurulmuştur. Basın ve yayın özgürlüğü alanındaki Türkiye'nin sorunları bu dönemde devam etmiştir. Düşünce suçlarından ötürü, tutuklanmalar, yayınların toplatılması, dağıtımın önlenmesi gibi yaptırımlar devam etmiştir. Sıkı yönetim rejimiyle birlikte iktidar olan Özal gazetelerin partisine olan hoşgörüsünü iyi kullanmıştır. Hiçbir iktidar basın yönünden bu kadar şanslı olmamıştı. Ne zaman ki

enflasyonun önlenemediği ve yolsuzlukların yavaş yavaş su yüzüne vurduğu görülmüş, eleştiriler başlamış ve basınla ipler kopmuştur. Özal ve iktidarı bunu hazmedememişler, basına karşı çok değişmişlerdi. Özal gazetecilerin kara gözlüklü olduklarını halkın onlara aldırış etmemelerini vurgulayarak basını karşısına almıştır (Tokatlı 1999:69-74).

Özal dönemi, 12 Eylülü yapan askerlerin arzuladığı biçimde, darbenin sivil bir uzantısı olarak gelişmiş. Kongar'a (2001:221) göre, Özal'ın sadece 12 Eylül yönetiminden devir aldığı baskıcı hukuk düzenini sürdürmekle yetinmeyip bu düzeni daha ağırlaştırıcı bazı uygulama ve yasalara yöneldiğini bir yandan kendisini "rejimi sivilleştirten politikacı" olarak takdim ederken diğer taraftan, iki yeni yasa ile, ülkedeki baskı rejimini iyice ağırlaştırmıştır. Bu yasalar kısaca "polis yasası" denilen "Polis Vazife Selahiyet Yasası" ve kısaca "muzır yasası" denilen "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu" adlı yasalardı. Genel olarak özgürlükleri kısıtlayıcı hükümler açısından polis yasasında önemli değişiklikler yapıldı. Muzır yasası ile de basın üzerinde önemli sınırlamalar ve kısıtlamalar getirilmiştir.

Ara seçimlerin yapıldığı 1989 yılına kadar, ANAP İktidarı döneminde 3000'e yakın gazeteci, yazar ve çevirmen yargılanmış olup, 500'e yakın yayın organı için toplatma kararı verilmiş, 39 ton yayın imha edilmiş, 40 ton yayın imhayı bekler hale getirilmiş, gazetecilere toplam 2000 yıl dolayında hapis cezası verilmiş, 13 gazete hakkında 303 dava açılmıştı (Cemal 1990:213). Özal'ın basında çalışanlara "amigolar" suçlaması, Menderes'in "baldırı çıplaklar" sözünü anımsatmıştır (Tokatlı 1999:111). Menderes'te basının eleştirilerine hiçbir şekilde dayanamayıp, basına çok ağır ithamlarda bulunmuş ve ağır cezalar getirmişti (Eroğul 2003).

Bilim ve sanat özgürlüğü alanında sorunlar devam etmiştir. TCK'nun 142. maddesinin kaldırılmasından sonra kısmen bunun yerini alan Terörle Mücadele Kanunu md.8 (Bölücü propaganda suçu), "bilimsel yayınlar" üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Sanatsal eserler üzerinde sansür uygulamaları olmuştur. Birçok ilde valiler sinema filmlerinin gösterimini yasaklama yoluna gitmişlerdir. Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu bu alanda idareye geniş müdahale yetkileri tanımıştır (Tanör 2000:95)

1982 Anayasası dernekleşme özgürlüğünü büyük ölçüde kısıtlamıştı. 1983 sonrası uygulamalarda bu alanda dini esaslara dayalı dernek kurma yasağının

kaldırılması dışında bir değişiklik yapılmamış dernekleşme idarenin sıkı denetimine tabi tutulmuştur. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğü de 1983 tarihli yasayla oldukça daraltılmıştır. Bu alanda idari makamlarca durdurma, erteleme yada yasaklama kararları olmuştur (Tanör 2000:95)..

Sendikal haklar bakımından bu dönemde uzun uğraşlar ve mücadeleler sonucu kamu görevlileri 1990'dan sonra fiilen bu haktan yararlanır duruma gelmişlerdir. Grev hakkı 1980 sonrası kısılan hakların başında gelmiştir. 1982 Anayasası bile grev hakkını kapsam dışı bırakmıştır. Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu grev uygulamalarını daha da daraltmıştır. Sivil rejime geçildikten sonra da grev uygulamaları oldukça düşük düzeyde tutulmuştur.

1980 askeri rejim ve 1983'te sivil rejime geçişle birlikte siyasi liberalizm açısından, insan hakları ihlalleri ve birtakım hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır. Ancak bu dönemde bazı olumlu adımlar da atılmıştır. Avrupa Konseyi ile Birleşmiş Milletler bünyesinde çıkan ve işkencenin önlenmesiyle ilgili sözleşmeler, Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının tanınması, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisinin kabulü, Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) sözleşmelerinden bazılarının kabulü gibi adımlar atılmıştır (Tanör 2000:97).

1982 Anayasası siyasi parti kurma ve örgütlenmede önemli kısıtlamalar getirmiştir. Öğretim elemanları dahil tüm kamu görevlileri, öğrenciler, özel yasayla kurulmuş banka ve teşekküllerin yönetici, denetçi ve memurları, yasayla gelir sağlayan kamuya yararlı derneklerin merkez kurullarında görev yapanlar, kamu hizmetlerinden yasaklılar, TCK'deki bazı suçları işlemiş olanlar partilere üye olamazlar gibi.

Partilerin faaliyet özgürlüğü de daraltılmıştır. Bunlar, tüzük, program ve faaliyetlerinde anayasa ve yasanın buyruklarıyla çemberlenmiştir. Siyasi partilerin yurt dışında örgütlenme, faaliyette bulunma, kadın ve gençlik kolları, vakıf kurma, dernek ve sendikalarla siyasal işbirliği yapma bunlardan maddi yardım alma yasaklanmıştır.

Özal'ın başbakanlığı döneminde ANAP örgütü, başkan ve yöneticilerinin de büyük bir çoğunluğu ANAP'ın partileşemediğinden yakınmıştır. Buna gerekçe olarak, Özal'ın bencilliği, genel merkez yönetiminin çok sık değişmesi, ekipleşmeme

ve Özal'ın kararlarını konutta verip bir çeşit dikta yaratma tavrının partililer tarafından benimsenmemesi gösterilmiştir. Özal, parti içinde çok sesliliğe, farklı fikirlere açık olmamıştır. Hükümet çoğunluğun kararına göre değil de, Özal'ın kararına göre yönetilmiştir. Ülkede demokrasi, düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü olmadığı gibi parti içinde de demokratik bir ortam olmamıştır (Tokatlı 1999:156) .

Hükümette alınacak kararlarda çoğu zaman partililerin haberi olmamış, olsa da çoğunluğun istediği şekilde gerçekleşmemiştir.¹ Seçim sisteminde Özal, kendi lehinde düzenlemeler yapmıştır. Mutlak çoğunluk sistemlerinde rastlanabilecek şekilde, %36.4 oy alarak, %64.9 oranında sandalye kazanmıştı. Kısacası seçmenin yalnız üçte birinden oy alarak, parlamentoda üçte ikilik bir çoğunluk elde etmişti. Bunu da "nispi temsil" olan bir sistem içinde yapmıştır (Kongar 2001:331).

4.2.3. ANAP'ın Muhafazakar Yönelimleri

ANAP, liberal bir ekonomik politika, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğü, devletçiliğin terk edilmesi yerel yönetimlere inisiyatif verilmesi, bürokrasinin azaltılması gibi görüşleri, muhafazakar bir görüntüyle savunarak iş başına gelmiş ve iktidarını sürmüştür (Kalaycıoğlu 2000a:405).

Anavatan Partisi'ni Erdoğan şöyle belirtmiştir (Erdoğan 2003):Anavatan Partisi her ne kadar milliyetçilik, muhafazakarlık, piyasa ekonomisi ve sosyal adalet kavramlarında ifadesini bulan dört eğilimi birleştirdiğini iddia ediyorduydu da; ANAP yine de esas itibarıyla muhafazakar yani, sağcı bir parti olmuştur. Özal'ın bazı piyasacı temalara tutkulu bağlılığı ve devlet karşısında bireyin bağımsızlık ve önceliğini vurgulaması partiye kısmen liberal bir renk vermiştir. Nitekim, ANAP iktidarının ilk yılları Türk ekonomisinde kayda-değer bir yapısal dönüşümü ve zihniyet değişimini gerçekleştirmiştir. Ancak bu noktanın partiyi liberal olarak tanımlamaya yetmez çünkü, ANAP'ın kimliğini bir bütün olarak belirleyen unsurlar

¹ Örneğin, eski siyasetçilerin 12 Eylül Anayasası ile kısıtlanan haklarının yeniden verilmesi gündeme geldiğinde Özal, buna taraftarmış görüntüsü verip, yasakların kalkmaması için direnmiştir. Bu olayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çözebilecekken en uzun ve belirsiz bir yola girmiştir. Referandum öncesi yasakların kalkmaması yönünde propaganda yapmıştır.

bunlar değildi. Nitekim, ANAP iktidarı döneminde muhafazakar duyarlılığın çok açık ifadesi olan bazı uygulamalar da yapıldı. Kaldı ki, parti tabanı, hatta yönetim kadrosunun büyük bölümü muhafazakar sağcı değerlere bağlı kimseler olmuştur.

Özal, iktidarı döneminde siyasal İslam eğilimleri artmıştır. 1983 seçimlerine katılmasına izin verilen partiler arasında, Siyasal İslam'ın oylarının gidebileceği başka partiler yoktu. 1984 yılında yapılan ara seçimlerde yine aynı destek sürmüştü olup artık siyasal İslam Özal'ın kimliğinde ve Anavatan Partisi içinde tam anlamıyla devletle bütünleşmişti. Özal, partisinin kadrolarının oluştururken de, siyasal İslam'ın eğilimlerini dikkate almış, bu çevreler tarafından lider olarak görülen politikacıları da etrafına toplamıştı. Kendisi ve kardeşleri siyasal İslam tarafından kabul gören kişileri olmuştur. Özal gerek başbakanlığı gerekse de cumhurbaşkanlığı dönemlerinde özenle bu ilişkiyi korumuştur. Tarikat şeyhleri ve cemaat liderleriyle kişisel ilişkilerini korumuştur (Erdoğan 2003).

1980 sonrası siyasal yaşamda çeşitli iç ve dış etkenler yardımıyla laiklik karşıtı akımların hızla siyasallaşması süreci başlamıştır. 1983 sonrası Türk siyasal hayatı ve demokrasisi önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde dinsel ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bunda hızlı ve çarpık kentleşmenin rolü büyüktür. Bu dönemde uygulanan antidemokratik baskılar ve depolitizasyon operasyonları, siyasal arenayı anti laik ve dolayısıyla antidemokratik örgütlenmelere daha açık hale getirmiştir (Tanör 2000:100)

Özal muhafazakar duyarlılığını zaman zaman popülist bir çizgiye kaydırmıştır. Partisinin hakim eğiliminin baskısı yüzünden, genel liberal eğilimine aykırı olarak, bazı muhafazakar düzenlemeler de yapmıştır. Nitekim iktidarının ilk yıllarında, bir tür muhafazakar ahlak anlayışını yasalaştırma girişimi olarak, Polis Vazif ve Selahiyetleri Kanunu'nda bazı önemli değişiklikler yapmıştır (Erdoğan 2003:25).

Bozkurt (2003:195) "Özal'ı liberalizmin ekonomik boyutu karşısında, siyasal ve toplumsal boyutunu ihmal eden **total bir devrimcidir**; O bir mühendisin yaklaşımıyla, ekonomik olguların toplumsal sonuçları "**kendiliğinden**" doğuracağını ummuştur diye ifade etmiştir. ANAP, ekonomik konulardaki devrimci atılımını hiçbir zaman sosyal ve hukuksal olaylarda gösterememiştir. Hiç bir zaman "tam devre" liberal olamamıştır (Altan 2004:19).

4.2.4. Özal Dönemi Dış Politika

1983-1993 dönemi Türkiye'nin siyasi tarihine damgasını vuran Turgut Özal dış politikada geleneksel çizgiyi yıkmaya ve dış politikayı kendi doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Turgut Özal'ın dış politikadaki temel felsefesi uluslararası serbest ticaret sistemine inanmış olmasıydı. Özal, demokrasinin olduğu yerde serbest pazar ekonomisinin olduğunu ve ikisinin birbirini tamamladığı düşüncesindeydi. Dünyanın serbest pazar ekonomisine yönelişinden hareketle, Türkiye'yi bu sürecin içine katmak istemiştir (Gürbey 2003:288).

Özal'ın dış politika eksenini serbest ticaret oluşturmuştur. Özal dış politikanın ekonomik boyutunu yakalamayı, ekonomi ve siyaset arasında sıkı bir bağ kurmayı hedeflemiştir. Özal'a göre ekonomisi kalkınan ülke siyasi ağırlığa sahip olur, bir ülkenin dış siyasetinde ekonomi önemli bir ağırlık taşır. Özal uluslararası siyasette ilişkilerin karşılıklı menfaate dayandığını ve bu menfaatin içinde de ticari hususların önem kazandığını vurgulamıştır (Gürbey 2003:292).

Turgut Özal'ın dış politikaya "ekonomi gözlüğü" ile bakmasında Türkiye'nin ekonomik durumunun büyük rolü vardır, ancak en önemli faktör Özal'ın ekonomi dünyasının içinden geliyor olmasıdır. Bürokraside de görev almasına karşın Özal devlet içinde dahi özel sektörde gibi davranmış, sorunların çözümünde ekonomik araçlara büyük ağırlık vermiştir.

Menderes, Demirel ya da Ecevit ile kıyaslandığında Özal, Amerikan yaklaşımının da etkisiyle içeride ve dışarıda ekonomik araçları siyasal ve sosyal araçların önüne taşımıştır. Bu bağlamda daha ilk günden itibaren dış politika da Özal'ın ekonomik hedeflerine hizmet eden bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda Türkiye'nin daha önce olduğundan çok daha yoğun bir şekilde komşu ülkelere yönelmesinin bir nedeni de budur. İhracatını arttırmak için gelişmiş pazarlarda aradığını nispeten bulamayan Türkiye İran ve Irak pazarlarını zorlamıştır. Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde de benzeri bir yöneliş yaşanmıştır. Askeri ve diğer yardımların azaltılmasına itiraz etmeyen Özal, Amerikan pazarlarının

uygun koşullarda Türk mallarına açılmasına büyük önem vermiştir. Türkiye'nin AT'ye tam üyelik ısrarının en önemli nedenlerinden birinin pazar kaygıları olduğu söylenebilir. Benzeri bir şekilde Özal'ın inisiyatifiyle kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliğı Bölgesi projesi de siyasi ve askeri araçlardan çok ekonomik enstrümanlar kullanılarak geliştirilmiştir. Türkiye'nin gerek Ortadoğı gerekse İslam dünyası ile ilişkilerine bakıldığında ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilerin ve ticari antlaşmaların ön plana çıktığı görülür (Gözen 2003: 118).

Özal'ın dış politika anlayışına göre Türkiye öncelikli olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, "karşılıklı bağımlılığı" arttırmalı, böylece çatışma risklerini en aza indirmelidir. Daha çok Özal'ın ikinci döneminde (Cumhurbaşkanlığı dönemi) gelişen ve bazılarınca neo-Osmanlıcılık olarak adlandırılan "aktif dış politika" da bu anlayışın bir uzantısıdır. Bu yaklaşıma göre, ekonomik enstrümanlar ile kalkınmasını hızlandıran Türkiye gelecekte de yine ekonomik araçları kullanarak aktif bir dış politika izlemeli ve çevresinde nüfuz alanları oluşturmalıdır. Örneğin Kuzey Irak'ta Türkiye'nin etkisini sürdürmesini amaçlayan Özal bu bölgeye Türkiye'den elektrik verilmesini ve Türk parasının burada da geçerli hale getirilmesi fikrini Körfez Savaşı'ndan sonraki dönemde seslendirmiştir (Laçiner 2003:23-48).

Türkiye'yi siyasi anlamda bölgesel bir güç yapma arzusunu sıkça dile getiren Özal'a göre, siyasi hedeflere ulaşmak için en önemli araçları güçlü bir ekonomi ve yoğun ticari ilişkiler verir. Bu çerçevede Türkiye hem sorunlarını çözmek, hem de yeni siyasi hedeflerine ulaşabilmek için diğer ülkeler ile olan ticari ilişkilerini arttırmalı, ekonomisini de buna göre ayarlamalıdır. Türkiye'nin dış politikası da dış ticaretini besleyecek şekilde düzenlenmelidir. Aynı şekilde güvenlik politikalarında ekonomik boyut ihmal edilmemeli, hatta ön plana çıkarılmalıdır (Laçiner 2003:23-48)

Özal Türk dış politikası tarihini Atatürk ve İnönü'nün dış politikası olarak ikiye ayırıyordu. Ona göre Atatürk'ün dış politikası pragmatik, aktif ve cesurdu; İnönü'nün dış politikası ise devletçi, statükocu, değişmeleri hiç nazarı itibara alamayan, pasif bürokratik bir çizgiydi. Özal, Türk Dışişleri Teşkilatı'nın bu dış politika zihniyetini devam ettirdiğine inanıyordu. Ancak Türkiye'nin dünyadaki siyasi değişimde rol alabilmesi için daha aktif bir dış politika izlemesi gerekiyordu.

Özal, geleneksel pasif ve ihtiyatlı bir dış politika yerine inisiyatif alan aktif bir dış politika hedeflemiştir (Cemal 1990:294).

Özal'a göre ülkeler arası siyasi ilişkilerde ekonomik işbirliğinin yanında kişisel dostlukların da siyasi anlaşmazlıkların giderilmesinde büyük etkisi vardır. Kişisel dostlukların ülkeler arası ilişkilere de yansıtacağını düşünmüştür ve bu yönde hareket etmiştir. Türk Yunan anlaşmazlığına çözüm getirmek amacıyla başlattığı diyalog ve yakınlaşma politikasının temelinde, önce karşılıklı ekonomik ilişkileri geliştirerek siyasi sorunlarında hallolacağı yaklaşımı yatıyordu (Gürbey 2003:295).

Uluslararası serbest ticaret, Özal'ın dış politika felsefesinin belkemiğini oluşturmuyordu. Bölgesel ekonomik sistemlerin oluşmaya ve önem kazanmaya başladığı bir dönemde bölgesel işbirliği konusunda aktif olup fırsatlar değerlendirilmeliydi. Özal'ın dış politika anlayışı ABD'den Japonya'ya, Avrupa ve Balkanlardan Kafkasya ve Orta Asya'ya, Karadeniz'den Ortadoğu'ya kadar uzanıyordu. Barış suyu projesi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB), İran ve Pakistan ile birlikte gerçekleştirilen ve daha sonra bazı Türk Cumhuriyetlerinin de katıldığı ECO (Economic Cooperation Organisation), Özal'ın bölgesel işbirliğini amaçlayan dış politikasının somut örnekleridir.

Özal'ın dış politika anlayışında İslam dini ile ilgili olarak, İslam dininin hem kapitalist bir ekonomik modelle hem de Batı yanlısı bir dış politika stratejisiyle bağdaşabileceğini kanıtlamak istemiştir (Güldemir 1992:360). Bu yüzden Özal Türkiye'yi önemli bir bölgesel güce dönüştürmek için İslami bağlantılar kurma yolunda İslam ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Özal, "İslam dünyasının bir yandan laikliği ve liberal demokratik bir siyasal modeli benimsemesini, bir yandan da Batı yönelimli bir dış politika stratejisi izlemesini zorunlu görmekteydi" (Aral 2003:227). Gözen'e (2003:119) göre "Özal'ın İslam dünyasına duyduğu yakınlık, Batı dünyasına duyduğu yakınlıktan az değildi".

1983 ve 1993 döneminde dış politika açısından meydana gelen gelişmeleri dört başlıkta ele alabiliriz. Bunlar dünyadaki ve Türkiye'deki genel durum, Türkiye'nin Avrupa Birliği ve komşularıyla olan ilişkileri ve bölgesel işbirlikleri.

4.2.4.1. Dünyadaki ve Türkiye'deki Genel Durum

Türkiye bu dönemde dünyada iki süper güçten biri olan ABD ile yakınlıklarını geliştirme yoluna gitmiştir. "Özal, ABD ile ittifakı dış politikanın temel eksenini saymıştır" (Gürbey 2003:305). Turgut Özal başkanlığı döneminde Türkiye'nin uluslararası platformlarda ABD ile olan bağlarını temel veri saymaya devam etmiştir. NATO üyesi olmak ve soğuk savaşın yeniden canlanma belirtilerini hissetmek gibi olgular, Türkiye'nin ABD nezdindeki önemi koruyan ana etkenlerdi. Bu yakınlığı sarsan olaylar ise ABD Senatosu'nun "Ermeni sorunu" kararları ve Kıbrıs nedeniyle başlamış olan, ambargo önlemlerini de içeren pürüzlü noktalar olmuştur (Tanör 2000:106).

Özal'ın ekonomik ve siyasi kararlarda büyük bir etkisi bulunan Amerikan hükümeti ile olan ilişkileri iyi düzeyde olmuştur. Türkiye'nin gelişmesi için "Amerikan modeli"ni benimseyen Özal dış politikada da ABD ile birlikteliği samimi olarak savunmuştur. Öyle ki, bir dönem ABD'de eğitimini sürdüren Özal'ın ABD ile ilgili görüşleri zaman zaman "Amerikancılık" olarak da değerlendirilmiştir. Özal'ın Amerika'ya olan hayranlığı siyasi görüşlerini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Özal'a göre, ABD'nin başarısının ardında ekonomik ve siyasi özgürlükler ve Osmanlı İmparatorluğu benzeri çok kültürlülüğü yatmaktadır. Bu görüşlerin doğal bir uzantısı olarak ekonomi ve siyasette liberalizmi veya farklılıkların biraradalığını savunan Özal, dış politikada da ABD politikalarına uyumlu Türkiye'nin kazançlı çıkacağını savunmuştur (Laçiner 2003:23-48).

1980'li yıllarda ülke içinde izlenen ekonomik programı destekleyici dış politika izlenmiştir. İzolasyonun kırılabilmesi için bir yandan Avrupa ve ABD'nin taleplerini yerine getirmeye çalışan Özal yönetimi, diğer taraftan da alternatif pazarlar ve işbirliği imkanları aramaktadır. Bu bağlamda İran-Irak savaşı büyük bir fırsat yaratmıştır. Savaşan iki tarafın da ekonomik anlamda üretimleri büyük darbe almış, nakit ihtiyacı da had safhaya ulaşmıştır. Türkiye artan üretimi ile her iki ülkeye olan ihracatını arttırırken bu ülkelerin finans sıkıntısını da takas yoluyla halletmiş, böylece 1970'lerde büyük buhranlara yol açan enerji ithalatının finansmanı sorunu da Türkiye açısından halledilmiştir (Laçiner 2003:23-48).

İran ve Irak dışında kalan komşular ile ilişkilerin geliştirilmesi yolunda adımlar atılmıştır. Özellikle ticari alanda bölge ülkeleri öncelikli pazarlar arasında sayılmıştır. Ancak Suriye'nin PKK'ya olan desteği ve Yunanistan ile yaşanan Kıbrıs ve Ege sorunları gelişmeyi engelleyici etkenler olmuştur. Buna rağmen Yunanistan vatandaşlarına uygulanan vize uygulamasının kaldırılması ve Suriye ile su konusunda antlaşma yapma konusundaki gayretler Türkiye'nin sorunların çözümünde belli bir iradeye sahip olduğunu göstermiştir.

Dünyanın genel durumunda 1989'dan sonra önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. S.S.C.B ve sosyalist sistemin çözülmesi dünyadaki dengeleri değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren S.S.C.B Türkiye'nin güvenliği açısından tedirginlik yaratmıştır. Bu yüzden Türkiye dış ilişkilerini ve askeri ittifaklarını kuzey komşusundan gelebilecek tehlikelere karşı bir savunma çizgisine oturtmuştu. SSCB'de 1985 yılından itibaren Gorbaçov ile başlayan yeniden yapılanma çabaları gerek söz konusu ülkenin iç rejiminde gerekse de dünya politikaları bakımından bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Sosyalist sistemin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan duruma "yeni dünya düzeni" denildi (Tanör 2000:106-107).

4.2.4.2. AB İle İlgili Gelişmeler

Özal, Avrupa Topluluğu'nun Türkiye için vazgeçilmez olduğunu ve bu düşünceyle ANAP'ın birinci hükümet programında Topluluğa tam üyeliği "nihai amaç" olarak açıklamıştır¹. Özal, Avrupa Topluluğu'nun hem uluslararası alandaki ekonomik ve siyasal öneminin hem de Türkiye için vazgeçilmezliğinin, Topluluğun ekonomik ve siyasi olarak gerisindeyken geliştirilmesinin güç olacağı düşüncesiyle Topluluğa üyeliği nihai hedef olarak belirlemiştir.

12 Eylül askeri müdahalesiyle birlikte demokrasinin askıya alınması, Türkiye'nin Avrupa konseyi ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye konseyden çıkarılmamış, fakat konsey organlarındaki temsili sınırlamıştır. Bu durum

¹ Hükümet Programı, 1983, s.53

AET ile olan ilişkileri zorlaştırıcı sonuçlar doğurmuş olup, Türkiye bu yıllarda tam üyelik için yeni girişimlere yönelmemiştir.

1983 yılında ANAP'ın iktidara gelmesiyle sivil yönetime dönüşe rağmen Türkiye'nin askeri yönetim döneminde fiilen donmuş olan ilişkiler hemen canlandıramamış. AT, ilişkilerin canlandırılmasını Türkiye'nin insan hakları performansının ve demokrasinin iyileşmesi şartına bağlamıştır (Dağı 2003:252).

AT'nin Türkiye'deki insan hakları ihlallerine ve demokrasi konusundaki ısrarlı tutumlarına karşı, 1986 yılı baharında hükümet iki önemli adım atmıştır. Öncelikle ceza-infaz yasasında yapılan bir değişiklik ile adi ve siyasi suçluların mahkumiyet süreleri yarıya indirilmiş, sınırlı bir af getirilerek ölüm cezaları 30 yıl hapis cezalarına çevrilmiştir. Barış Derneği ve DİSK davalarından tutuklu yargılanan pek çok kişi serbest bırakılmıştır. Ayrıca 1986 Nisan'ında eski politikacıların siyasi konularda fikir beyan etme yasağını kaldıran yeni bir kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun daha çok iç politikadaki tartışmaları rahatlatmıştır. AT'nin de eski politikacıların yasaklarının kaldırılması yönünde ısrarlı tutumları olmuştur. Ayrıca Türk vatandaşlarına 1987 Ocak ayında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuruda bulunma hakkının verilmesi Avrupa standartlarını yakalamak yönünde önemli bir adım olmuştur. 1987 yılında Anayasa'nın geçici dördüncü maddesi olan yasaklı siyasetçilerin yasağı yapılan referandum ile kaldırılmıştır. Türkiye Topluluğa girmek için liberilizasyon sürecinin devam ettiğine dair mesajlar vermiştir. (Dağı 2003:275-276).

Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Roma Antlaşması'na göre 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu (AT) Bakanlar Konseyi'ne tam üyelik için resmi başvurusunu yapmıştır. 1989 Aralık ayında açıklanan ve Bakanlar Konseyi'ne sunulan Komisyon raporu olumlu değildi; tam üyelik yolunda görüşmelere 1993'ten önce başlanamayacağı yolunda idi. Tam üyelikle ilgili güçlükler Avrupa'da meydana gelen yeni gelişmeler ve Tek Senet'in gerçekleştirilmesinden kaynaklanmıştı. Bunun yanında AB ülkelerinin Türkiye'den yana bazı çekinceleri vardı. Bunlar, Türkiye ekonomisinin bozukluğu, Türkiye'den gelecek işsiz akımının endişeleri ve Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi konusundaki eksiklikleriydi. Komisyon raporu, tam üyelik yolunda öncelikle üye ülkeler arasında gümrük birliğinin gerçekleştirilmesini öneriyordu. Bu dönemde

Avrupa Parlamentosu'da Türkiye'de insan hakları ve demokrasi ihlalleri konusunda eleştirel tavır ve kararlar almıştır (Tanör 2000:107).

"Özal AB konusunda kararlıydı. Belki de nasıl askerlerin sırtından iktidara taşındıysa, ABD'nin sırtından da AB'ne taşınacağına inanıyordu. Fakat Özal'ın beklediği gibi olmadı. AB parlamentosu ve AB komisyonu görüşmelerin başlamasını reddetti. Asıl güçlükler iktisadi alandaydı. Bu gelişmeler Özal iktidarını yıpratmıştır. Özal yine de iktidarının alternatifsiz olduğu inancındaydı" (Timur 2004:60)¹.

14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'ne tam üyelik için başvurulmuş ve sonuç olumsuz olmuştur. Türkiye'de ki enflasyon, işsizlik, demokrasi ve insan hakları konusundaki eksikler nedeniyle kabul edilmemiştir.

4.2.4.3. Türkiye'nin Komşularıyla İlişkileri ve Bölgesel İşbirlikleri

1989'dan itibaren sosyalist kampta ve SSCB'de başlayan çözülme sonrasında Kasım 1990'da Paris Konferansı ve Malta görüşmeleri Soğuk Savaş'ın da sonu olmuştur. Bu Türkiye'nin de Sovyet tehdidini ortadan kaldırmış ve dış politikada bir rahatlama olmuştur. Dış politikadaki bu rahatlama ile birlikte iç siyasete de bunun izleri görülmüş olup Komünist düşünce ve örgütlenmeleri yasaklayan ve cezalandıran TCK 141 ve 142 hükümlerinin kaldırılmıştır. Bir başka

¹ Mesut Yılmaz; "1983 yılında iktidara geldiklerinde Avrupa Konseyi ile Türkiye arasında hükümette bir sorun yaşanıyordu. O tarihte Türkiye'nin üyelikten düşürülmesi konusunda Konseye sunulmuş tasarılar vardı. Oylama yapılacaktı bize ise eski diplomatların önerileri konsey toplantılarına katılmamak oldu. Ama Özal Türk delegasyonunun konseye gideceğini, istiyorlarsa Türkiye'yi konseyden çıkartmalarını söyledi. Oylama yapıldı. Ve Türkiye'yi çıkartacak çoğunluk sağlanamadı" (Birand ve Yalçın 2001:229).

Mesut Yılmaz "1987 deki Avrupa Birliğine tam üyelik müracaatı o tarihte bir toplumsal mutabakata hatta bir meclis mutabakatına bile dayalı olmayan, Özal'ın kendi inisiyatifiyle başlattığı bir süreçtir. Belki de en az on sene geç kalınmış bir süreçti. Fakat kullanılan bu inisiyatiflerin Türkiye'nin lehine olduğunu görüyoruz" (Birand ve Yalçın 2001:229).

Gündüz Aktan, Turgut Özal'ın AT ile ilgili düşüncelerini şöyle izah ediyor; "Yunanistan faktörü var, Avrupa'da insan hakları var bunlar bunun ucunu bırakmazlar. Büyük bir ülkeyiz nüfusumuz büyük, hızla büyüyor. Bu insanların nüfusları durmuş durumda. Ondan dolayı nüfuzu büyüyen ülkeye karşı çekingenlikleri var. Tam dengeli bir ekonomi değiliz., gelişmiş yönümüz gelişmemiş yönümüz var. Genel düzeyimiz düşük. Birde bir şeyi unutmayın, Türkiye müslümandır, bunlar Hristiyan. Bununda menfi etkisi vardır" demiştir (Birand ve Yalçın 2001:287).

önemli gelişme ise Sovyetlerin dağılmasıyla yeni kurulan Türki Devletlerin Türk diplomasisi için yeni bir alan oluşturmuştur (Tanör 2000:106-107).

Bölgesel işbirliği anlayışıyla da, Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye'yi biraraya getirmeyi sağlamak ve bu yoldan bir "Türk Birliği" oluşturmak, Özal'ın bu dönemde ekonomik ağırlıklı dış politikasının temel bir parçası halini almıştır. Dağılma süreci içinde, ekonomik yapısı da bozulan Rusya Türk işadamları için iyi bir pazar da oluşturabilirdi. Özal, Rusya ve diğer eski SSCB Cumhuriyetlerine gezilerinde yanında geniş bir işadamı kfilesiyle gitmiş ve siyasi konulardan çok ticari ve kültürel konuları ön plana çıkartmıştır. Nitekim 1990'lı yıllarda Rusya'nın Türkiye'nin en önemli ekonomik partnerlerinden biri olması bu çabaların bir sonucu olmuştur.

Ayrıca Sovyet Bloğu'nun dağılması sayesinde Suriye ve Bulgaristan yalnız kalacak, böylece kendilerini Türkiye ile işbirliğine daha çok mecbur hissedeceklerdi. Balkanlar'da ve Kafkaslar'da ortaya çıkan yeni Türk ve Müslüman (çoğunluğu eski Osmanlı tebaası) halklar da Türkiye'nin yalnızlığını azaltacak türden "doğal müttefikler"di. Sezer'in de belirttiği üzere "yeni jeopolitik gelişmeler Türkiye Türkleri ile Orta Asya ve Kafkasya'daki akrabaları ve komünizm sonrasının geçiş sorunları karşısında Türkiye'yi maddi ve manevi destek kaynağı olarak gören Balkanlar'ın Müslümanlık mirası halkları arasında karşılıklı uyanış ve sempati oluşmuştur" (Sezer, 1993:73).ve bu durum Türkiye'ye geniş imkanlar bahşetmiştir. Türkiye'nin artan gücüne ek olarak, Özal Türkiye'nin Doğu ve Batı kültürleri arasındaki özel konumu nedeniyle Batı için öneminin artacağını düşünerek, Batı'nın Doğu dünyası ile kurmak zorunda kalacağı ilişkilerde de aktif rol almaya aday olmuştur.

1980'li yılların sonlarına doğru S.S.C.B'nin dağılmasıyla, bağımsız Türk Cumhuriyetleri ortaya çıkmıştır. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla Türk dış politikasına yeni boyut kazandırmıştır. "Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türk kökenli ve Müslüman cumhuriyetleri dünya politik sahnesine çekerken, Türkiye'yi de dünya politikasında ön plana çekmiştir" (Kongar 2001:463).

Bu dönemde hem Türkiye'den hem de ülke dışında geniş bir çevre, Türkiye'nin yeni kurulan ve "Türki" özellikler taşıyan devletleri, serbest piyasa ekonomisine ve çok partili bir siyasal sisteme yönelteceğini düşünmekteydi. Ne var

ki Türkiye'nin kaynaklarının sınırlı oluşu, bu iddialı beklentilerin istenen sonucu vermesini zorlaştırmaktaydı. Özal Türkiye'nin Türki cumhuriyetlerle olan ilişkileri, beklenen düzeyde gerçekleştirememiştir. Bunların çeşitleri nedenleri vardır (Aral 2003: 237-238):

- Uygulanabilir uzun vadeli bir stratejinin olmayışı,
- Türkiye'nin siyasi, diplomatik nüfuzunun yetersiz kalması,
- Özal'ın yeni kurulan bu devletler için fazla iyimser beklentiler içine girmiş olması,
- Özal'ın yeni kurulan Türki cumhuriyetler arasındaki siyasi, kültürel, felsefi farklılıkların görmezlikten gelmiş olması olarak sayılabilir.

Özal'ın bu dönemde Ortadoğu Ülkelerine olan yakınlığı bu ülkeler arasında serbest ticarete ve iktisadi işbirliğine dayalı bir ekonomik pakt oluşturmak olmuştur. Özal'ın kendi damgasını taşıyan fakat uygulanamayan "barış suyu projesi" bu düşüncesinin ürünü olmuştur.

Bu projeye göre, Türkiye Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin sularını iki boru hattı ile söz konusu ülkelere ulaştırılacaktı. "Batı boru hattı" Suriye ve Ürdün üzerinden Suudi Arabistan'a varacaktı. "Doğu boru hattı" ise Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan üzerinden Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Umman'a varacaktı. Araplar İsrail'e de su sağlayan bu projeyi reddetmişlerdir (Ataman 2003:365).

Türkiye'den boru hattıyla su dağıtma projesinin, aynı zamanda bölgede barışın tesisine katkı sağlayacağı hedeflenmiş fakat bu proje iki nedenle uygulanamamıştır: birincisi, suyun birim maliyetinin yüksek oluşu ikincisi ise, bu proje, Türkiye'nin Arap ülkelere karşı siyasal ağırlığını onlar açısından kabul edilemez bir şekilde yükseltecekti (Aral 2003:228)¹

Bu dönemde ortaya çıkan İran-Irak Savaşı boyunca Türkiye aktif tarafsızlık politikasını takip etmiş ve savaşan taraflarla olan ihracatında büyük artış

¹ Özal'ın Orta Doğu'nun geleceği için önem taşıdığını düşündüğü "barış suyu" projesi uygulanamamıştır. Orta Doğu ülkeleri arasındaki husumet, başta Arap-İsrail karşıtlığı olmak üzere, salt ekonomik işbirliğiyle giderilemeyecek denli derindi, ikincisi, Ortadoğu Ülkelerinin önemli bir kısmı, aralarında iktisadi işbirliği oluşturabilmenin ön şartı sayılabilecek bağımsız karar verme imkanlarını, ABD'ye ve AET'ye olan tek taraflı bağımlılıkları nedeni ile büyük ölçüde yitirmiş bulunmaktaydılar (Aral 2003).

gözlenmiştir. Bu olayda da Özal'ın dış politika yaklaşımında, ticari ilişkileri ön plana çıkardığı görülmüştür (Ataman 2003:366).

Özal döneminde dış politikada çıkan bir başka bunalım Körfez bunalımı olmuştur. 2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmiştir. Gözen'e (2003:321) göre Özal Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin geleneksel tarafsızlık politikasının uygulamasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Savaşta iki taraf vardı. Ya ABD önderliğindeki Birleşmiş Milletler ile birlikte hareket edilecek ya da Irak'a destek verilecekti. Tarafsızlık adı altında izlenecek politika da sonuçta Irak'a destek vermek anlamına gelirdi. Bu durum Türkiye'nin aleyhine olumsuz gelişmelere yol açabilirdi. Bu dönemde pasif bir dış politika izlemek, Türkiye'nin aleyhine sonuç doğurabilirdi. Bu yüzden yoğun ve aktif bir şekilde sorunun taraflarından birisi haline gelmesi gerekirdi

Körfez Savaşı'nın Türkiye açısından olumsuz bir sonucu, bölgede bir Kürt Devleti kurulması sonucunda, hem Irak'ın hem de Türkiye'nin ve diğer bölgelerinin sınırlarının değişeceği ihtimali olduğu için tüm savaş boyunca izlenen strateji bu tehlikeyi yok etmek olmuştur.

Özal, Körfez Savaşı'nı Türkiye'nin önemini azalmadığını ispatlayabilmek için de iyi bir fırsat olarak görmüştür. Çünkü dünya petrol rezervlerinin büyük bir bölümünün bulunduğu bu petrol bölgesi Batı'nın can damarıydı. Türkiye ise ambargoda petrol boru hattının Türkiye'den geçmesinden dolayı kilit ülke konumunda idi. Bu yüzden Özal, Türkiye'nin burada hareket kabiliyeti güçlü ve ileriye dönük bir politika ile aktif bir rol alması gerektiğini savunuyordu. Türkiye'nin batı için vazgeçilmez bir ülke olduğunu göstermeli, ayrıca Türkiye Arap ve İslam ülkelerine onların yanında olduğu mesajını da vermelidir şeklinde Türkiye'nin hem doğunun hem de batının köprüsü olduğu görüntüsünü vermiştir (Gürbey 2003:300).

Türkiye Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınamış ve bu ülkenin egemenliğinin tanınmasını istemiştir. Birleşmiş Milletler Konseyi 6 Ağustos'ta Irak'a karşı ambargo uygulaması kararını almıştır. Türkiye bu karar uyarınca petrol boru hattını kesmiştir ve Irak ile ticari alışverişini durdurmuştur. Cumhurbaşkanı Özal'ın isteğiyle TBMM 12 Ağustos'ta, belli koşulların gerçekleşmesi durumunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ya da yabancı silahlı güçlerin ülkede konuşlandırılması konusunda hükümete izin vermiştir. Aralık ayında Türkiye

NATO'dan Çevik Kuvvet isteminde bulunmuştur. 17 Ocak'ta müttefik kuvvetler Irak'a karşı "Çöl Fırtınası" hareketini başlatmışlardır. Aynı dönemde TBMM hükümete yetki veren kararını aldı. Buna göre Türkiye'deki askeri üsler bu hareket için kullanılacaktır. Özal'ın bu bunalımda daha aktif ve müdahaleci rol oynama hatta savaşa katılma hesabı tutmamıştır (Tanör 2000:109).

Gözen'e (2003:349) göre, Özal Körfez Savaşı'nda hem içerde varlığını koruma mücadelesini hem de Körfez Savaşı'nın gelişimini kendi ideallerine uygun olarak dönüştürebilme projesini yürütmeye çalışmıştır. Bütün çabalarına karşı Körfez Savaşı sonucu Özal'ın beklediği şekilde gerçekleşmemiştir. Özal'ın istemlerine rağmen ikinci cephe açılması, Musul-Kerkük ve Kuzey Irak'ta yeni bir düzen oluşturulması konularında istediğini elde edememiştir. Bu başarısızlığın en önemli nedeni Özal'ın idealleri ile ulusal ve uluslararası gerçeklerin örtüşmemesi olmuştur. Özal Körfez Krizi'nde tek adam olarak hareket etmiştir. Öncelikle Kuzey Irak sorunu ortaya çıkmıştır. Daha sonra "Çekiç Güç" adı altında silahlı bir güç oluşarak Türkiye'ye yerleşmiştir ve PKK terörizminin şiddetlenmesine yol açmıştır.

Irak ile ilgili bir başka bunalım olan Kürt ayaklanması yeni sorunlar yaratmıştır. Kuzey Irak'ta Kürt ayaklanması ve temsilcilerinin Türk yetkilileri ile yakın temas kurmaları sonucunda Türk tarafı bağımsız bir Kürt devletine karşı çıkmış ve Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ayaklanmaya karşı bastırıcı eylemler yapan Irak kuvvetlerinden kaçan Kürtlerin Türkiye'ye sığınmaları Türkiye'de bunları barındırma sorunu yaşamıştır (Tanör 2000:109)

Komşu ülkelerden olan İran'daki İslami devrim ve mollalar rejimi laik Türkiye için kuşku verici bir gelişme olmuştur. İran rejimi oturduktan sonra "devrim ihracı" siyasetini benimsemişlerdir. Laik Türkiye'nin, İslam alemi ve kökten dincilik için kötü örnek olduğu inancı İran'ın resmi görüşü olmuştur. Bu yüzden iki ülke arasında fazla sertleşme göstermeden bazı gerginlikler yaşanmıştır.

Türkiye'nin İslam dünyası ile olan ilişkileri Özal döneminde artmıştır. Özal'ın 1980 yılının başlarından itibaren Ortadoğu üzerinde ekonomik ve stratejik hedefleri vardı. Özal'ın bu yaklaşımını etkileyen birinci faktör ihracata dayanan ekonomik politikaları, ikincisi ise Özal'ın Türklerin yaşamında İslama vurgu yapması şahsi olarak İslam dinine olan ilgisi, diğer Müslüman devletlerle ilişkileri geliştirmeye yöneltmiştir. Özal her zaman muhafazakar ve dindar bir kişilik olarak

bilinmiş ve İslama hep yakınlık duymuştur. Özal ilk zamanlarda ideolojik olarak Türk-İslamcı bir çizgide bulunmuştur. Genel olarak Batı teknolojisini kullanarak Türk ve İslam Kültürünün yansıtıldığı liberal ve çoğulcu bir yönetim öngörmüştür (Ataman 2003: 357-360)¹.

Özal döneminde, İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) ile olan ilişkiler geliştirilmiş. Aynı zamanda Orta Asya Müslüman Türk Devletlerinin İKÖ'ye üye olmalarına da Türkiye önayak olmuştur.

Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1984 yılında Ekonomik İşbirliği Örgütü kuruldu. Bu örgüt üye ülkeler arasında ekonomik, ticari, teknik ve kültürel işbirliğinin artırılmasını öngörmüştür. Bu örgüte Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin de katılmasına Türkiye önayak olmuştur. Böylece Türkiye örgütün gerçek bölgesel bir yapı olmasını sağlamıştır (Gürbey 2003:297).

Özal, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurmuştur. Özal KEİB'yi Kafkasları ve Balkanları kapsayan geniş bir alanı ferdi teşebbüse ağırlık veren bir model olarak düşünmüştü. KEİB ile ülkeler arası serbest ticareti sağlayarak, ülkeler arası gerginliği de büyük çapta yumuşatmanın mümkün olabileceğine inanmıştı (Gürbey 2003:297-298).

1980'li yıllarda Yunanistan ile ilgili sorunlar devam ederek, Türkiye'nin AT'ye girme yolunda Yunanistan önemli bir engel teşkil etmiştir. Ege kıta sahanlığı, Batı Trakya'daki Türkler, Kıbrıs gibi iki ülke arasındaki müzminleşmiş sorunlarda Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan AB'yi kendi lehine etkilemiştir (Kongar 2001:472).

Türkiye 1980 yılında ABD ile olan ilişkilerin daha iyi olması için Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesine karşı çıkmamıştır. Veto hakkını kullanmamıştır. Bu davranış Türk Yunan ilişkilerini düzeltmeye yetmemiştir.

¹ Ataman, "Turgut Özal'ın Milli Kültürü Koruma Vakfı, Aydınlar Ocağı ve İlim Yayma Cemiyeti gibi kuruluşların faaliyetlerine katılması Özal'ın Türk- İslam Sentezi fikrinin savunucusu olduğunu gösterir. Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı döneminde bu fikirle hareket etmiştir. Özal Cumhurbaşkanı olduktan sonra Türk-İslam düşüncesinde bir genişleme yaşayarak "Yeni Osmanlıcı" bir tutum takınmıştır. "Türk-İslam Sentezi" ile "Yeni Osmanlıcı" düşünce arasında bir takım farklılıklar vardır. Türk İslam Sentezinde merkezîyetçilik ve diğer etnik unsurlara karşılık baskıcı söylem, en azından kayıtsızlık veya Türklüğe önemli vurgu söz konusudur. "Yeni Osmanlıcı" düşünce ise, adem-i merkezîyet sistemine dayanan bir yönetim biçimi, farklı etnik unsurların tanınması, kültürel ve idari özerkliklerinin kabul edilmesini benimser" (Ataman 2003:357-360).

1981 yılında Andreas Papandreu'nun iktidara gelişi ve Türkiye karşıtı tutumları bozuk olan Türk-Yunan ilişkilerinin daha da bozulmasına neden olmuştur. Yunanistan Avrupa Konseyi'nde Türkiye aleyhine tutum sergileyerek Ankara'yı tedirgin edici roller oynamıştır. İki ülke arasında bu dönemde somutlaşan sorunlar: Ege kıta sahanlığı, Fır Hattı, Ege Adalarının Silahlandırılması, Batı Trakya Türkleri'nin durumu ve nihayet süreklilik kazanmış görünen Kıbrıs bunalımı olmuştur (Tanör 2000:105).

Türkiye bu dönemde Yunanistan ile ilgili sorunlarda bir ilerleme sağlayamamıştır. Türkiye'nin NATO'nun askeri kanadına Yunanistan'ın dönüşünü veto etmeyişi, Türkiye'nin elindeki kozu kullanamamasına ve sorunlarla ilgili olarak pazarlık gücünün zayıflamasına neden olmuştur. FIR hattı konusundaki uyuşmazlık devam etmiş, Ege Denizi'ndeki Yunan Adaları'nın silahsızlandırılması ve Batı Trakya Türklerine olan baskıların devam etmesi gibi konularda bir ilerleme kaydedilmemiştir. İki ülke arasındaki asıl gerginlik Yunanistan'ın Ege'de petrol arama konularında kendini belli etmiştir. Türkiye daha önce Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarma eylemini savaş nedeni sayacağını bildirmiştir (Tanör 2000:105).

Bu dönemde Kıbrıs ile ilgili sorunlarda bir ilerleme sağlanamamıştır. Uluslararası çeşitli görüşmeler, arabuluculuk girişimleri sonuç vermemiş, KKTC bu dönemde başka devletlerce tanınmamıştır.

1989 yılında komşumuz Bulgaristan ile ilgili beklenmeyen bir gelişmeyle soydaşların Bulgaristan'dan göçleri ve Peşmerge'lerin Güneydoğudan Türkiye'ye girişleri Özal'ın Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile aralarında görüş ayrılığına neden olmuştur (Tokatlı 1999:84).

1984'ten itibaren Bulgaristan'da Jivkov yönetiminin Bulgaristan Türklerine ilişkin politikasında köklü bir değişikliğe gitmesiyle ilişkiler bozulmuştur. Bulgaristan'daki Türkler, Türk değil "Müslümanlaştırılmış Bulgar" olarak sayılmışlar. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin isimlerinde, ibadet, okul ve dil konularında baskı görmüşlerdir. Türkiye AGİK çerçevesinde Bulgaristan'a telkinlerde bulunmuştur. Bu arada 1989 yılının baharında Bulgaristan'dan Türkiye'ye soydaş göçü başlamıştır. Bu göç 300.000'e ulaşmıştır. Bulgaristan ile ilişkilerin

düzelmesi, Bulgaristan'daki rejim değişikliğinden sonra yaşanmıştır (Tanör 2000:109).

1980'lerin Özal'ı, dış politika açısından ideolojik değil pragmatist bir politikacı olmuştur. Özal'ın Ortadoğu ülkelerine ve İslam alemine ilgisinin kaynağı, bölgedeki ideolojik ve politik eğilimleri yadsıyarak, Türk ticaretini geliştirmeyi amaçlayan ekonomik pragmatizmi idi (Dağı 2003:251).

5. SONUÇ

1980'li yıllar dünyada neoliberal uygulamalara sahne olurken, dış konjonktürün yarattığı etkiden uzak kalamayan Türkiye'de liberalizm ciddi olarak ilk kez 24 Ocak 1980 Kararları diye bilinen istikrar önlemleriyle gündeme gelmiştir. Bu ekonomik politikayla birlikte ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, dış satımın arttırılması, ekonomide devlet sektörünün daraltılması, devlet müdahalelerinin minimuma indirilmesi, özel kesimin sermaye birikiminin özendirilmesi ve desteklenmesi, nihayet piyasa mekanizmalarının özgürce işleminin sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu kararlar ülkenin o günkü durumu itibariyle hayata geçirilmesi çok zor radikal önlemleri içerdiğinden muhalefetin ve demokrasinin olduğu ortamda hayata geçirilmesi mümkün değildi. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile birlikte siyasal kurumların kaldırıldığı, bireysel, siyasal ve basın özgürlüğünün kısıtlandığı bir sıkı yönetim düzeninde bu kararlar uygulanma olanağı bulmuştur.

Askeri müdahalenin gerçekleşmesi siyasi liberalizm açısından olumsuz bir gelişme olmasına rağmen iktisadi açıdan ekonominin dışa açılması, özel girişimcinin desteklenmesi yönündeki engelleri kaldırılmıştır. Askeri yönetim üç yıl boyunca, 24 Ocak Kararları'nı ve bunların devamı olabilecek ekonomi politikalarını, basının ve sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti olmadan rahatça uygulayabilmiş ve bu politikaların gelecek yıllarda da uygulanması için yasal ve toplumsal zemini oluşturmuştur.

Üç yıl süren askeri yönetimin üzerine iktidara gelen Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi de askeri dönemle paralel politikalar izlemiştir. Özal döneminde, liberal ekonominin gereklerine uyacak siyasal yapı oluşturulmuştur. Liberalleşme adımları yalnızca iktisadi alanla sınırlı kalmış ve Özal'ın liberal politikasının ana eksenini dışa açık, tam rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi oluşturmuştur. Bu liberal ekonomik düzen, piyasa ekonomisinin önünde duran bütün engeller kaldırılarak gerçekleştirilmiştir.

ANAP'ın çıkışı, devleti belli sınırlar gerisine çekerek bireyi özgürleştirmek ve güçlendirmek anlamında bir liberal çıkış olmayıp tersine devleti küçültmek yoluyla uygulanılacak ekonomik programa hız verecek bir yönelim olmuştur.

1980 Askeri rejim ve 1983 sonrası Özal dönemi liberal ekonomi politikası ile birlikte ilk yıllarda ihracat artışı yaşanmış, ekonomi büyümüştür. Ancak enflasyon artışının önüne geçilememiş, iç ve dış borçlar artmıştır. 1989 yılında mali alandaki serbestleşmeyle birlikte ülkede üretken yatırımlar durma noktasına gelmiş, spekülasyon sermaye büyümüştür. Ulusal servet dağılımı adaletsiz bir yapı kazanmıştır. Türk ekonomisi 1980 sonrası büyümüş, ancak sanayi kesimine yapılan yatırımlar, hizmet sektöründeki yatırımlara göre azalmıştır.

Özal döneminde, ekonomik alanda liberal temalar ön plana çıkarken demokrasi, hak ve özgürlükler sınırlı olmuştur. Özal'ın gerek parti içinde gerekse de parti dışındaki tutum ve davranışları demokratik olmamıştır. Askeri rejim döneminden kalan otoriter yapı devam etmiştir. Bu dönemde düşünce suçları ilgili 141. , 142. ve 163. maddelerin kaldırılması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine ferdi başvuru hakkının verilmesi bu döneme ilişkin olumlu gelişmeler olsa da siyasi liberalizme ilişkin atılan adımlar yetersiz kalmıştır.

12 Eylül Rejiminin desteğiyle siyasal etkinliğini kazanan Özal'ın getirdiği ekonomik liberalizm siyasi ve fikri alandaki özgürleşme ve demokratikleşme ile paralel gitmemiş, hatta ekonomik liberalleşme, siyasi alandaki liberalleşmeyi engellemiştir. Çünkü, Türkiye'de 1980 yılında liberal ekonomik düzen için öngörülen istikrar önlemleri, ancak demokrasinin, özgürlüklerin, muhalefetin olmadığı sıkı yönetim düzeninde mümkün olmuştur. 1983 seçimleriyle iktidara gelen Özal siyasi alanda muhafazakar politikalara ağırlık vermiş, liberal düzen anlayışı iktisadi alanla sınırlı kalırken politik program ve icraatı, siyasi liberalizmi içermemiştir.. Özal söylemlerinde sınırlı devleti, serbest piyasa ekonomisini savunmuş olsa da merkezi yönetimin otoritesi ve müdahalesi devam etmiştir.

Bu dönemde ekonomik liberalizmin siyasi liberalizmi getirmemesi Türkiye'de uygulanan neoliberal iktisat politikalarının doğal bir sonucuydu. Devletin bu neoliberal iktisat politikalarını uygulayabilmesi için baskıcı, antidemokratik, otoriter ve güçlü olması gerekiyordu. Çünkü Türkiye'de liberal ekonomik düzen, serbest piyasa ekonomisi, liberal özgürlükler batıdaki gibi bir sınıfın (burjuva)

ekonomik gücünü güvence altına alma çabasıyla siyasal hak ve özgürlükleri için mücadele etmesi sonucu oluşmamıştı. Türkiye'de siyasal kurumlar tepeden inme bir mantıkla ve askeri yönetimin gücüyle yapılmış, ardından onu taşıyacak sınıf yaratılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de devlet desteği ve olanaklarıyla geliştirilip büyütülen sermaye sınıfı, ekonomik gücünü güvence altına almak için mücadele etmemiştir. Bu rolü devlet sendikaları, basını, muhalefeti, bireysel özgürlükleri baskı altına alarak, otorite ve müdahale yoluyla üslenmiştir. Sermaye sınıfının büyümesi, gelişmesi ölçüsünde ve bu sınıfın önündeki engellerin kaldırılması yönünde devlet liberal olmuştur. Dolayısıyla, ANAP'ın liberalizme dönük adımları, batı toplumunda olduğu gibi demokratik, özgür toplum yaratma amacıyla olmamıştır. İktisadi alanda devlet eliyle uygulanan liberalizm, siyasi alanda otoriter, güçlü, antidemokratik devleti gerektirmiştir. Türkiye'de kapitalist devlet ilerlediği halde, devlet batı tipi liberal demokratik bir devlet yapısına dönüşmemiştir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A. ve KÖKER, L., (1991), **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Yayınları, Ankara.
- AHMAD, F., (1995), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Sarmel Yayınları, İstanbul.
- AKIN, F. İ., (1968), **Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul .Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AKKAYA, Y., (2004), "Düzen ve Kalkınma Kısacasında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık", **Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet**, Derleyenler: Balkan, N., Savran S., Metis Yayınları, İstanbul, s.139-163
- AKŞİN, S., (2000), "Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)", **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- AKTAN, C. C., (1996a), **Gerçek Liberalizm Nedir?**, T Yayınevi, İzmir.
- AKTAN, C. C., (1996b), "Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçler Tahlili", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 40, s.15-32.
- AKYAR, O., (1999), "Liberalizm ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı 25, Ankara, s.429.
- ALTAN, M., (2004), **Hiçbir şey Değişmiyorsa On Yıl Önce On Yıl Sonra 1991 Yazıları**, Can Düşünce Yayınları.
- ARAL, B., (2003), "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Yada Kopuş", **Özal,Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, İstanbul, s.219-245

- ARCAYÜREK, C., (2000), **Cüneyt Arcayürek Anlatıyor: Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, 3. Basım, Bilgi Dizisi: 33, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ATAMAN, M., (2003), **Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm, Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, İstanbul, s.351-384
- ATEŞ, T., (1994), **Demokrasi ve Laiklik**, Ümit Yayınları, İstanbul.
- AVCIOĞLU, D., (1998), **Türkiye'nin Düzeni-1/Dün-Bugün-Yarın**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- BALKAN, N., (2004), **Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, Metis Yayınları, İstanbul.
- BARLAS, M., (1994), **Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul.
- BAŞGİL, A. F., (1962), **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınları, Ankara.
- BİLDİRİCİ, F., (2003), **Hanedanın Son Prensi: Mesut Yılmaz ve ANAP'lı yıllar**, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- BİRAND, M. Ali ve Y., Soner, (2001), **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, 3. Baskı, Doğan Kitapçılık A. Ş., İstanbul.
- BORATAV, K., (1991), **Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, K., (2000), "İktisat Tarihi (1981-1994)", **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, K., (2004), **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002**, İmge Kitabevi, 8. Baskı, Ankara.

- BORATAV, K., (2005), "XX. Yüzyılın Sonundan XXI. Yüzyıla: Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü", http://www.uzaklar.net/html/turkiye_ekonomisinin_genel_gor.html, (03.01.2006).
- BOZKURT, V., (2003), "Geleceğin Toplumu Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, s.169-196
- CEMAL, H., (1990), **Özal Hikayesi**, 8. Basım, Haziran, Ankara.
- CHANG, H. J., ve GRABEL, I., (2005), **Kalkınma Yeniden**, (Çev. Emre Özçelik), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara
- ÇAM, E., (1977), **Siyaset Bilimlerine Giriş**, İ.Ü İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR, T., (1992), **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ÇAVDAR, T., (2004), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇETİN, H., (2002), **Liberalizmin Tarihsel Kökenleri**, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.
- ÇÖLAŞAN, E., (1989), **Turgut Nereden Koşuyor?**, 29. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- DAĞI, İ., (2003), "Özal'lı Yıllarda Türk Siyaseti: İnsan Hakları, Demokrasi ve Avrupa Birliği", **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, İstanbul, s.247-283
- DİKBAŞ, Y., (2004), "Çöküşün Başlangıcı", <http://www.cumok.org/html/cumok/antalya/yilmazdikbas>, (11.05.2006).
- DPT, (2006), "Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi", Devlet Planlama Teşkilatı, <http://www.dpt.gov.tr>, (11.30.2005).

- EGE, N. N., (1977), **Prens Sabahattin Hayatı ve İlmi Müdefaları**, Güneş Neşriyat, İstanbul.
- ERCAN, F., (2004), "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", **Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet**, Derleyenler: N. Balkan, S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul, s.9-43
- ERDOĞAN, M., (2003), "Türk Politikasında Bir Reformist:Özal" **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, İstanbul, s.15-31
- EROĞUL, C., (2003), **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- FEDAYİ, C., (1999), "Liberalizm ve Türkiyede Liberalizm", **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı 25, Ankara, s.467
- FREIDMAN, M., (1988), **Kapitalizm ve Özgürlük**, (Çev, Doğan Erbek), Altın KitaplarYayınları, İstanbul.
- GÖZE, A., (1987), **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul.
- GÖZEN, R., (2003), "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, İstanbul s. 307-350.
- GÜLDEMİR, U., (1992), **Texas-Malatya**, Tekin Yayınları, İstanbul.
- GÜLER, B., A., (2005), **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara
- GÜNDÜZ, S., (2001), "Türkiye'de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri", Doktora Tezi , Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- GÜRBEY, G., (2003), "Özal'ın Dış Politika Anlayışı", **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, İstanbul, s.285-305
- IŞIKLI A., (2004), "Neoliberal Küreselleşme, Sosyal Devlet ve Kemalizm Cumhuriyet'in 80. Yılı Armağanı", (Ed. N Adıyeke), ADD Mersin Şubesi Yayını, İstanbul, s.371-398.
- JASAY, A. de, (1998), **Tercih, Sözleşme, Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış**, (Çev. Alişan Oktay), Liberte Yayınları, Ankara.
- KABAOĞLU, Ö., İ., (1997), **Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü**, Tugik Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, H.,B., (1995), **Sağ Türkiye ve Partileri**, 1. Basım, İmge Kitabevi, Ankara
- KALAYCIOĞLU, E., (2000a), "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Derleyen: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul
- KALAYCIOĞLU, E., (2000b), "Türkiye'de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Derleyenler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul
- KANSU, A., (1994), **The Rise of The Modern State and Politics in Western Europe**, METU, Ankara.
- KANT, I., (1982), **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Hacettepe Ü. Yayınları, Ankara.
- KAYA, A., R., (2002), "Adını Koyalım: Tutmayan Hegemonya", **Liberalizm, Devlet, Hegemonya**, Derleyen:E. Fuat Keyman, Everest Yayınları, İstanbul,s.1-8

- KAZDAĞLI, H., (2003), "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, İstanbul, s.443-470
- KAZGAN, G., (1985), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar, İstanbul.
- KIRÇAK, Ç., (1993), **Türkiye'de Gericilik 1950-1990**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KIŞLALI, A.T., (1997), **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KONGAR, E., (2001), **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KÖSE, H. A., ve ÖNCÜ, A., (2004), "Mühendislerin Toplumsal Evrimi Üzerine Gözlemler", **Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, Derleyenler: N. Balkan, S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul, s.165-190
- LAÇİNER, S., (2003), "Özal Dönemi Türk Dış Politikası", **1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları**, T. Göksu, H. H. Çevik, A. Baharçipek ve A. Şen (Ed.), Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 25-48.
- LOCKE, J., (1969), "Civil Government", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Aktaran: Mete Tunçay, c.II, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara.
- MAILLET, J., (1983), **İktisadi Olayların Evrimi**, (Çev, Ertuğrul Tokdemir), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MILL, J. S., (1986), **Faydacılık**, (Çev. Nazmi Coşkunlar), M.E.B.Yayınları, İstanbul
- MİSES, L. von, (1956), **The Anticapitalistic Mentality**, Nosrand Company, London.
- OKSAY, S., (2000), "Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler (Reregulation) İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi", **Öneri Dergisi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ÖNGEN, T., (2003), "Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi", **Küresel Düzen Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Derleyenler: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZAL, T., 1992. "8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odasındaki Konuşmaları", İzmir Ticaret Odası 24 Aralık. s.14-17.
- ÖZAR, Ş. ve ERCAN, F., (2004), "Emek Piyasaları: Uyumsuzluk mu, Bütünleşme mi?", **Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, Derleyenler: N. Balkan, S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul, s.191-210
- ÖZBUDUN, E., (2002), **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara.
- RAICO, R., (2002), "Yirminci Yüzyılda Klasik Liberalizm", **Liberal Düşünce**, Yıl 7, sayı 28
- RAND, A., (1990), "Kapitalizm Nedir?", **Yeni Forum**, c.11.
- RESMÎ GAZETE, 12.09.1980. Sayı 17103. Genel Kurmay ve Mili Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması.
- SAKMAN, S., (1988), "Terakki ve Hürriyet", **Yeni Forum**, c. 9,
- SARIBAY, A., Y., (1998), **Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum, Küreselleşme Sivil Toplum İslam**, Derleyen: E. Fuat Keyman, A.Yaşar Sarıbay, Vadi yayınları, 1.Baskı, Şubat, Ankara.
- SAVRAN, S., (2005), "24 Ocak'ın 25. Yıldönümü Yeni-liberalizmin Tahakkümünde Çeyrek Yüzyıl Eleştirel Bir Bilanço", <http://www.iscimucadelesi.net/gundem/24.01.2005.html>.
- SAYBAŞILI, K., (1986), **Türkiye'de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye müdahalesi (1963-1985)**, Birey ve Toplum yayınları, Birinci Baskı, Ankara.

- SELİK, M., (1988), **İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- SENCER, M., (1971), **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Ankara.
- SEYİTDANLIOĞLU, M., ve YAYLA, A., (1998), **Liberal Düşünce**, Sayı:10-11.
- SOYSAL, M., (1986), **100 Soruda Anayasa Hukuku**, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- STARK, W., (1994), **İktisadi Düşünce ve Toplumsal Gelişme**, İz Yayınları, İstanbul.
- ŞAYLAN, G., (2003), **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara
- TANÖR, B., (2000), "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TİMUR, T., (2000), **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- TİMUR, T., (2004), **Türkiye Nasıl Küreselleşti?**, İmge Kitabevi, Ankara.
- TOKATLI, O., (1999), **Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları**, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık A. Ş., İstanbul.
- TOCQUEVILLE, A. de, (1962), **Amerika'da Demokrasi**, (Çev. Taner Timur), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul.
- TOSUN, K., (1949), "Devletçilik Meselemiz", **Hür Fikirler Mecmuası**, Sayı 4, Şubat.
- TÜİK, (2006), " Mahalli İdareler Seçim Sonuçları 1984 - 1999, **Türkiye İstatistik Kurumu**, <http://www.tuik.gov.tr>, (12 Nisan 2005).
- TÜİK, (2006), "Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 1983 - 1999, **Türkiye İstatistik Kurumu**, <http://www.tuik.gov.tr>, (11 Nisan 2005).

URAS, U., (1996), **İdeolojilerin Sonu mu?** Sarmal Yayınevi, İstanbul.

YALMAN, L. G., (2002), “Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa”, **Liberalizm Devlet Hegemonya**, Everest Yayınları İstanbul, s.315-339

YAYLA, A., (1992), **Liberalizm**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

YAYLA, A.,(1998), **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara

YAYLA, A., (2003), "Liberal Siyaset Liberal İktisat Özal Çizgisi", **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İ. Sezal ve İ Dağı (Ed.), Boyut Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, s.425-442

YELDAN, E., (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 3. Baskı, İletişim Yayınları 710, Araştırma-İnceleme Dizisi 109, İletişim Yayınları, İstanbul.

YELDAN, E., (2003), **Küresel Düzen Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Derleyenler: A. H. Köse, F.Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul